

**BLAUW IS BLAUW,**

**GROEN IS GROEN,**

**MET ROOD ZAL MEN IETS MOETEN DOEN**

**EEN SCENARIOSTUDIE NAAR DE EFFECTEN VAN BELEIDSSTRATEGIEËN OP DE LEEFBAARHEID IN KLEINE KERNEN IN ZEELAND.**

20 Mei 2012

Gert Jan Dral



**BLAUW IS BLAUW,**

**GROEN IS GROEN,**

**MET ROOD ZAL MEN IETS MOETEN DOEN**

**EEN SCENARIOSTUDIE NAAR DE EFFECTEN VAN  
BELEIDSSTRATEGIEËN OP DE LEEFBAARHEID IN  
KLEINE KERNEN IN ZEELAND.**

Master: Planologie  
Cursus: Master thesis GEO4-3111  
Auteur: Gert Jan Dral  
Begeleiding: Marjolein Fick (Arcadis)  
Tejo Spit (Universiteit Utrecht)



**Universiteit Utrecht**

# Inhoud

<b>Samenvatting</b>	6
<b>Voorwoord</b>	9
<b>1 Inleiding</b>	10
1.1 Aanleiding	10
1.2 Maatschappelijke relevantie	12
1.3 Wetenschappelijke relevantie	12
1.4 Doel en probleemstelling	13
1.4.1 Onderzoeksopzet	14
1.4.2 Voorlopig conceptueel model	15
1.5 Leeswijzer	16
<b>2 Demografische Krimp</b>	17
2.1 Demografische krimp, een definitie en een verkenning	17
2.1.1 Definitie van demografische krimp	17
2.1.2 Een verkenning van demografische krimp in nederland	18
2.2 De gevolgen van demografische krimp voor de leefomgeving	23
2.2.1 Gevolgen voor de woningmarkt	23
2.2.2 Gevolgen van demografische krimp voor het voorzieningenniveau	24
2.2.3 Gevolgen voor de regionale economie van krimpgebieden	25
2.3 Nederland van de regio's	25
2.4 Conclusies	26
<b>3 Leefbaarheid</b>	27
3.1 Definieren van leefbaarheid	27
3.1.1 Leefbaarheid als concept	27
3.1.2 Van leefbaarheid als concept naar een definitie	29
3.1.3 Uitwerking van de definitie	30
3.2 Trends binnen het landelijk gebied	31
3.3 Leefbaarheid en ruimtelijk beleid	32
3.4 Krimpbeleid en Leefbaarheid	33
<b>4 Strategie en Beleid</b>	35
4.1 Waarom strategische planning?	35
4.2 Strategie en strategische planning	36
4.3 Beleidsstrategieën in krimpgebieden	37
4.3.1 Internationale context	37
4.3.2 Niet ingrijpen	38
4.3.3 Bestrijden van krimp	39
4.3.4 Begeleiden van krimp	39
4.3.5 Gebruiken van krimp	40
4.4 Bevindingen	41
<b>5 Toekomstonderzoek en Scenariomethoden</b>	43

5.1	Toekomstonderzoek en scenario's	43
5.2	Scenario's: soorten en methoden	44
5.3	Scenariostudie binnen dit onderzoek	45
5.3.1	Voorwaarde voor scenariomethoden?	46
5.3.2	Methode	46
<b>6</b>	<b>Operationalisatie en Methoden</b>	<b>48</b>
6.1	Onderzoeksopzet, benadering en operationalisatie	48
6.1.1	Onderzoeksopzet	48
6.1.2	Leefbaarheidsbenadering	50
6.1.3	Operationalisatie	51
6.2	Selectie van Cases	55
<b>7</b>	<b>Beschrijving Cases</b>	<b>56</b>
7.1	Brouwershaven	56
7.1.1	Regio Schouwen-Duiveland:	57
7.1.2	Brouwershaven	58
7.2	Schoondijke	60
7.2.1	Gemeente Sluis	61
7.2.2	De kern Schoondijke	61
<b>8</b>	<b>Scenario's Brouwershaven en Schoondijke</b>	<b>64</b>
8.1	Trendscenario Brouwershaven en Schoondijke	64
8.1.1	Trendscenario Brouwershaven	64
8.1.2	Trendscenario Schoondijke	67
8.2	Scenario's Offensieve beleidsstrategie: Krimp bestrijden	69
8.2.1	Scenario offensieve strategie Brouwershaven	69
8.2.2	Scenario offensieve strategie Schoondijke	71
8.3	Scenario's defensieve strategie: krimp begeleiden	73
8.3.1	Scenario defensieve strategie Brouwershaven	73
8.3.2	Scenario defensieve strategie Schoondijke	75
8.4	Bevindingen	77
8.4.1	Bevindingen Brouwershaven	77
8.4.2	Bevindingen Schoondijke	78
8.4.3	Conclusies	80
<b>9</b>	<b>Conclusies en Discussie</b>	<b>83</b>
9.1	Conclusies	83
9.2	Reflectie	84
9.3	Slotbeschouwing	85
<b>10</b>	<b>Literatuur</b>	<b>87</b>
<b>Bijlage 1</b>	<b>Interviewverslagen</b>	<b>91</b>
<b>Colofon</b>		<b>115</b>



# Samenvatting

In deze thesis wordt ingegaan op het vraagstuk van leefbaarheid van kleine kernen in demografische krimpgebieden. Demografische krimp is een thema dat steeds hoger op de beleidsagenda van bestuurders komt. Doordat krimp andere eisen stelt aan ruimtelijke planning is onderzoek naar verschillende beleidsstrategieën noodzakelijk. Om de effecten van beleidsstrategieën te meten, staat in deze thesis stond de volgende probleemstelling centraal:

*Wat zijn de gevolgen van de verschillende beleidsstrategieën op het leefbaarheidsniveau van kleine kernen en hoe verhouden die zich tot elkaar met betrekking tot het voorzieningenniveau en de woningmarkt?*

Eerst wordt er stil gestaan bij de verschillende deelvragen die zijn beantwoord in het theoretisch kader. Eerst is in dit onderzoek is stil gestaan bij de oorzaken en gevolgen van demografische krimp in Nederland. Demografische krimp in Nederland wordt veroorzaakt door een negatiefgeboortesaldo en een te klein (positief) migratiesaldo. Hierdoor treden verandering in de bevolkingssamenstelling op. Bijvoorbeeld een oververtegenwoordiging van ouderen (vergrijzing) en het wegtrekken van jongeren (ontgroening). Demografische krimp heeft tevens gevolgen voor de leefomgeving en daarmee de leefbaarheid. Door demografische krimp ontstaat structurele woningleegstand en daarmee verloedering. Bovendien bestaat de kans op afkalving van het voorzieningenniveau. Tot slot dient te worden gesteld dat krimp een regionaal verschijnsel is en dat de kans bestaat op het ontstaan van achterstandsregio's. Het Nederlandse planningstelsel is gebaseerd op een groeiperspectief, maar in een krimpende regio bestaat de kans dat dit een averechts effect kan hebben. De functie van ruimtelijke ordening verandert in krimpgebieden van planning voor groei, naar planning voor leefbaar.

Vervolgens wordt ingegaan op de vraag wat leefbaarheid is en in hoeverre ruimtelijk beleid bij kan dragen aan een leefbare omgeving. Men kan stellen dat leefbaarheid van kernen kan worden verbeterd door ruimtelijk beleid doordat ruimtelijk beleid de fysieke leefomgeving verbeteren. Daarmee draagt het bij aan een verbetering van de leefbaarheid van een gebied. Vraagstukken waar ruimtelijke beleid veel invloed op heeft is bijvoorbeeld op leegstand en het voorzieningenniveau.

Tot slot is er ingegaan op wat een planningstrategie is en hoe welke ruimtelijke strategieën er kunnen er worden toegepast in krimpgebieden. Er kan enerzijds worden gekozen voor een offensieve strategie. Deze strategie is er op gericht om de krimp te bestrijden. Dit gebeurt door mensen van buiten de regio naar de regio te trekken. Om deze mensen te trekken worden nieuwe woningen aan de woningmarkt toegevoegd. Op het moment dat nieuwe bewoners gaan wonen in het gebied dan is er minder sprake van leegstand en verloedering. Bovendien wordt er ook een positief effect op de bestaande woningen verwacht. Daarnaast komen voorzieningen niet verder onder druk te staan.

Anderzijds kan er gekozen worden voor een defensieve beleidsstrategie. Hierbij ligt het accent op het begeleiden van demografische krimp door het in balans brengen van woningvraag en woningaanbod. Op deze manier wordt verloedering door structurele leegstand voorkomen. Tot slot kan men ervoor kiezen om ruimtelijk niet in te grijpen. In dit onderzoek komt deze strategie terug als trendscenario.

Als de demografische trends worden doorgetrokken dan blijkt dat in de twee onderzochte kernen het voorzieningenniveau in de kernen niet enorm onder druk staat. Dit is in tegenspraak met het beeld dat in de wetenschappelijke literatuur wordt geschetst. Bovendien moet worden opgemerkt dat het wegtrekken van voorzieningen voor een groot deel komt door autonome processen als schaalvergroting. Het leefbaarheidsvraagstuk speelt voornamelijk op de woningmarkt. De gevolgen van demografische krimp voor de leefbaarheid komen vooral tot uiting in het ontstaan van structurele leegstand in beide kernen. In Schoondijke wordt dit probleem het meest omvangrijk. De woningvoorraad is het meest kwetsbaar voor structurele leegstand. Bovendien is ligging van Schoondijke meer een perifere regio. Daarmee heeft het als woondorp minder potentie als Brouwershaven.

De verschillen tussen de twee kernen komen het meest tot uiting in het scenario voor de offensieve strategie. In Schoondijke heeft deze strategie een averechts effect op de woningmarkt. In Brouwershaven wordt hier een licht negatief effect verwacht. Dit komt doordat de respondenten het niet eens zijn over de effecten van de beleidsstrategie. Enerzijds kan het licht positief uitwerken, waardoor het een licht positief effect heeft op de leefbaarheid. Dit komt door de mogelijkheden die Brouwershaven heeft ten aanzien van toerisme en recreatie. Anderzijds kan het ook negatief uitwerken en verhoogt en versnelt het bijbouwen van woningen de structurele leegstand en verloedering.

Het begeleiden van demografische krimp heeft een veel positiever effect op de leefbaarheid van beide kernen. In beide kernen blijft de leefbaarheidspeil op het huidige niveau. Uit het trendscenario blijkt dat de voorzieningenniveau grotendeels in stand blijft. Daarnaast wordt door deze strategie de woningmarkt opnieuw in evenwicht gebracht. Structurele leegstand en verloedering worden op deze manier beperkt.

Dit sluit aan bij het beeld dat geschetst wordt in de wetenschappelijke literatuur. Uit zowel de internationale literatuur als uit Nederlandse publicaties blijkt dat het bestrijden van krimp wordt beschreven als een risicovolle strategie. In de literatuur wordt er gesteld dat een concentratie van voorzieningen een verzorgende kern moet worden gekozen. Zowel Brouwershaven als Schoondijke zijn geen verzorgende kernen. In het geval van Brouwershaven is Zierikzee de centrale kern. Voor Schoondijke geldt dat de kern Oostburg die rol vervult. Daarmee is het slagen van een offensieve strategie ook minder kansrijk. Voor het ruimtelijk beleid betekent dit, dat een defensieve beleidsstrategie het meest effectief is en dat deze strategie als uitgangspunt moet worden genomen. Dit vereist ten eerste een denkomslag van planners en bestuurders. Ten tweede heeft het gevolgen voor de financiële haalbaarheid van plannen. Doordat beperkte nieuwbouw mogelijk is in Brouwershaven en Schoondijke, zijn sloopopgave financieel moeilijk haalbaar.

Binnen dit onderzoek is er ingegaan op twee cases. Dit betekent niet meteen dat deze uitkomsten representatief zijn voor alle kleine kernen in Nederland. De ontwikkeling van de



kern is ook sterk afhankelijk van de ruimtelijke context van de onderzochte kern. Echter dit onderzoek is indicatief voor hoe de woningmarkt en de voorzieningen in kleine kernen in krimpgebieden zich gaan gedragen in de toekomst.



## Voorwoord

De voor u liggende thesis is het resultaat van een acht maanden durende samenwerking tussen Arcadis, de Universiteit Utrecht en ondergetekende. Door deze thesis en de bijbehorende stage heb ik de afgelopen maanden mij op het snijvlak van het bedrijfsleven en de wetenschap kunnen begeven. Voordat ik mijn vele dankwoorden wil uitschrijven, wil ik even stilstaan bij het feit dat deze thesis het sluitstuk van een bijzonder leuke periode. Zes jaar geleden ben ik groen begonnen aan de universiteit aan deze opleiding. Ik woonde thuis, was niet zo actief in het verenigingsleven als dat ik nu ben en wist nog niet van uitspraken als “huidig handelen in toekomst perspectief” (P. Zoete). Aan het einde van mijn studietijd woon ik op mijzelf, en heb verschillende verenigende nodige activiteiten georganiseerd en ervaring opgedaan. Nu sta ik op het punt van het starten van mijn werkzame leven. Ik kan terugkijken op een zeer geslaagde studietijd en ik moet schrijven, ondanks dat deze periode zes jaar geduurd heeft, is het omgevlogen. Het handelen van de afgelopen jaren is wel degelijk met een “toekomst perspectief” gebleken.

Dit zou nooit gebeurd zijn als ik het vak waarin ik mij heb bekwaamd niet zo leuk zou vinden. Planologie en ruimtelijke ordening is namelijk overal om ons. Van de opgebroken straat in mijn eigen wijk tot aan het nieuwe Utrecht Centraal of het verleggen van de A2 aan de rand van Utrecht. Planologie bestudeert onze drift om de ruimte te schikken, herschikken en jaren later het nogmaals op nieuw in te richten. Over het nut, de noodzaak, de functie en de ordening kan oneindig worden gediscussieerd. Zelfs in een krimp regio zijn de mogelijkheden en meningen eindeloos. Het vinden van een middenweg tussen alle argumenten maakt het vak, ondanks haar op het stroperige en beleidsmatige imago, enorm dynamisch, complex en bovenal leuk werkveld.

Deze thesis was niet tot stand gekomen zonder de begeleiding van Marjolein Fick van Arcadis. Ik wil haar bedanken voor al haar advies en de vele gesprekken die mij steeds een stapje verder deden zetten. Ook aan mijn mede stagiaire Pauline wil ik bedanken voor de gezellige gesprekken over thesistress en studentenproblemen op een Arcadiskantoor. Tot slot wil ik het team GLO van Arcadis in Den Bosch bedanken. Zonder alle koppen koffie en de goede sfeer was deze thesis niet wat hij nu is.

Naast de begeleiding van Marjolein Fick, wil ik graag Tejo Spit bedanken. Als universitair begeleider heb ik veel geleerd van zijn advies. Zonder de prettige gesprekken op zijn kamer was deze thesis niet op deze manier tot stand gekomen. Ik wil mijn vader, Wim Dral, bedanken voor zijn taalkundig commentaar en steun op de Hilversumse studeerkamer. Ik kon mij, met hem, prettig verschansen op deze kamer om de thesis te voltooien. Tot slot gaat mijn dank uit naar de experts die ik heb kunnen interviewen. Zonder hun input was deze thesis niet tot stand gekomen.

Gert Jan Dral  
Utrecht, Mei 2012



# HOOFDSTUK 1 Inleiding

## 1.1

### AANLEIDING

Het Planbureau voor de Leefomgeving verwacht dat de Nederlandse bevolking tussen 2035 en 2040 gaat krimpen (Dam, 2006; Jong, 2009). Dit is conform de demografische trends die zichtbaar zijn in West-Europa. Door een structureel laag geboortecijfer zal ook in Nederland de bevolking steeds minder snel groeien en afvlakken.

#### *Demografische krimp in Europese context*

Demografische krimp is geen nieuw verschijnsel. In Nederland is demografische krimp, die zich op een regionaal schaalniveau manifesteert, een situatie die weinig is voorgekomen. Binnen de Europese context is dit echter een bekender verschijnsel. Vanaf 1995 is er in een aantal regio's sprake van een krimpende bevolking. De regio's die voornamelijk last hebben van demografische krimp zijn: Noord-Noorwegen, Noord-Zweden, Oost Duitsland, Noord Engeland en Schotland, Noordwest-Spanje, Oost-Duitsland en Zuid-Italië. In deze regio's is van 1995 tot 2005 de bevolking met minder dan 5% afgenomen. Alleen in Oost-Duitsland was de afname sterker. In de regio's Meckelenburg-Voorpommeren, Saksen-Anhalt, Saksen en Thüringen bedroeg de bevolkingsafname tussen de 5% en 10%. In Oost-Europa hebben meer regio's last van demografische krimp. Grote delen van Polen, Tsjechië, Hongarije, Bulgarije en Roemenië, en de Baltische staten krimpen. In dit overzicht is in alle Nederlandse provincies nog sprake van groei (Dam, 2006, p. 66).

De Europese prognoses van 2000 tot 2050 geven een heel ander beeld. Bijna alle regio's in Europa zijn aan demografische krimp onderhevig behalve: Engeland en Ierland, Zuid-Noorwegen en Zuid- Zweden, West- en Zuid Frankrijk en de Nederlandse provincies Utrecht, Brabant, Friesland, Drenthe, Overijssel en Gelderland. In de andere Nederlandse provincies wordt een lichte afname van de bevolking verwacht. Deze afname is echter beperkter dan in de meeste Europese regio's (Afbeelding 1). De demografische krimp uit zich in rurale regio's van Europa (Dam, 2006, p. 68).

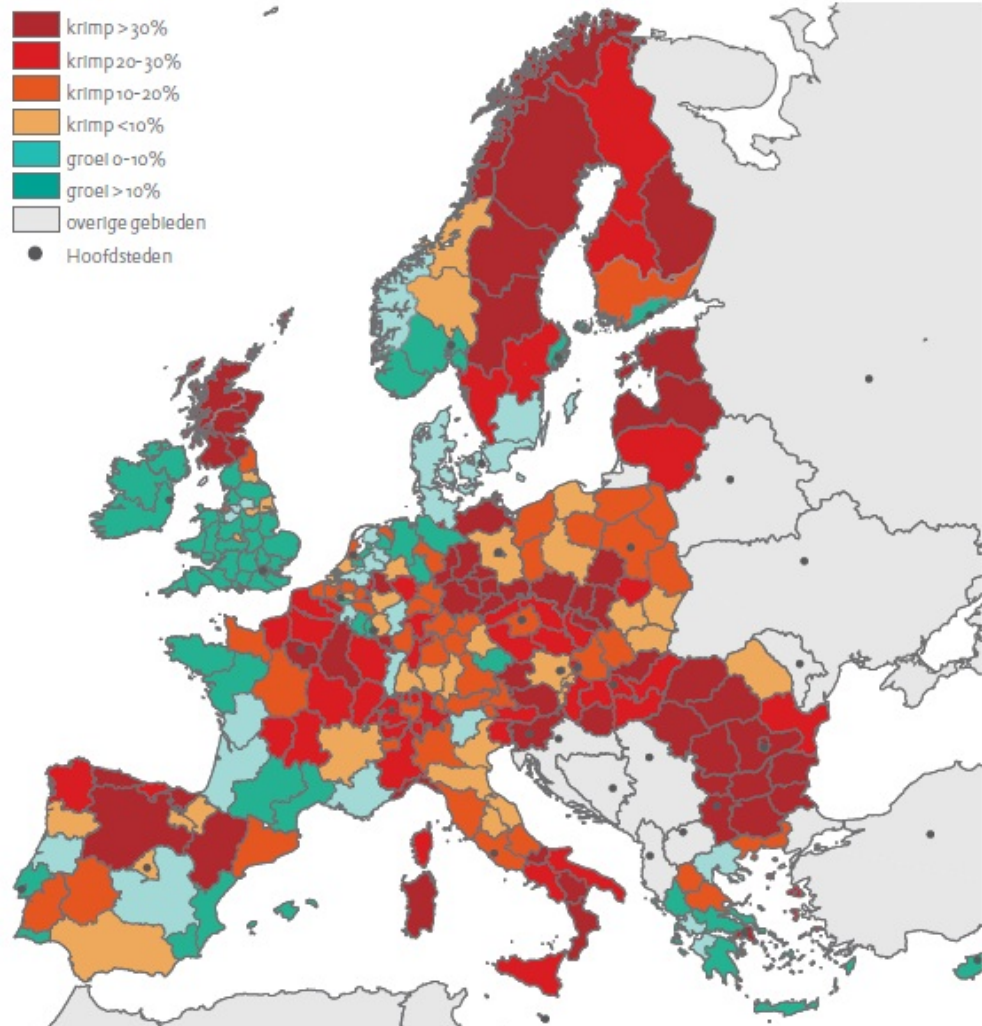
#### *Demografische krimp in Nederland*

Dit betekent niet dat er geen problemen zijn in Nederlandse krimpregio's. In tenminste drie Nederlandse regio's, namelijk: Noordoost Groningen, Zuidoost Limburg en Zeeuws-Vlaanderen is er al sprake van bevolkingsdaling. Het Planbureau voor de Leefomgeving verwacht dat er in de periode tot 2025 sprake zal zijn van demografische krimp in gebieden als oost- en west Brabant, noord en midden Limburg en de Achterhoek (Ritmeester, 2010, p. 21). Daarentegen is de Nederlandse planningpraktijk gebaseerd op een groeiperspectief (Janssen –Jansen, 2008, p. 9; Dam et al., 2006, 59; Verwest, Sorel en Buitelaar, 2008, p. 12).

In Nederland is sinds de tweede wereldoorlog voornamelijk gepland voor een groeiende bevolking en een groeiende economie. Krimp kwam in Nederland wel

#### Afbeelding 1

Prognose  
Bevolkingsontwikkeling  
van Europa 2000-2050



Bron: Dam, 2006, p. 66

voor, maar manifesteerde zich nog niet eerder op een regionaal schaalniveau. Daarom is de werking van de Nederlandse ruimtelijke ordening niet toegesneden op een krimpsituatie (Verwest, Sorel en Buitelaar, 2008, pp. 12; Janssen-Jansen 2008).

Wat voor effect heeft bevolkingskrimp op de leefbaarheid van kleine kernen en op welke wijze kan ruimtelijk beleid een bijdrage leveren aan de leefbaarheid binnen die kernen? Bevolkingskrimp heeft immers ook effecten op de fysieke omgeving, bijvoorbeeld door leegstand van woningen, de verloedering van dorpen en buurten en de afname van draagvlak voor het huidige voorzieningenniveau (Verwest, 2010, p. 17-18; Nimwegen en Heering, 2009, p. 182). Wat zijn de gevolgen voor het verenigingsleven van zo'n kern en blijft de basisschool bestaan? Dit zijn allemaal voorbeelden van hoe de leefbaarheid kan verminderen in krimpgebieden.

Niet alleen fysieke kenmerken, maar ook sociale kenmerken van gebieden, zijn van invloed op de leefbaarheid. Hierbij moet worden gedacht aan sociaal-economische positie van de bewoners, bevolkingssamenstelling en de huishoudensamenstelling (Bot, 2010, p. 18).

Door een veranderende bevolkingssamenstelling veranderen verhoudingen binnen dorpen en wijken. De sociale cohesie in deze gemeenschappen krijgt daardoor een andere invulling (Huigen, 1989 p. 134 ; Stegeman, 2000,p. 60). Demografische krimp is niet alleen het verminderen van het aantal mensen. Binnen een ruimer begrip van demografische krimp wordt ook de afname van het aantal personen in verschillende leeftijdsstrata bedoeld. Processen als ontgroening en vergrijzing leiden tot een verandering van de bevolkingssamenstelling. Bij sociale instabiliteit kan een kern of wijk in een negatieve spiraal terecht komen en gaat de leefbaarheid achteruit (Dam, 2006, p. 84). In de afgelopen jaren is bevolkingskrimp steeds hoger op de politieke en ruimtelijke agenda gekomen. Onderzoek naar effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën vanuit een integraal ruimtelijk perspectief op de leefbaarheid in kleine kernen in een krimpcontext is echter nog niet gedaan. Juist kleine kernen zijn kwetsbaar voor krimp (Owen, 1996; Huigen, 1989, p. 72, 80). De ontwikkeling van ruimtelijke beleidsstrategieën voor deze kernen is daarom van belang alsmede de evaluatie/effectmeting van die beleidsstrategieën.

## 1.2

### **MAATSCHAPPELIJKE RELEVANTIE**

Hoewel veel gemeenten nog niet met krimp te maken hebben, wordt er door het Planbureau voor de Leefomgeving in meer delen van Nederland structurele bevolkingskrimp verwacht (Dam, 2006, p. 51). Deze regio's zijn west- en oost Brabant, Zeeland (zonder Zeeuws-Vlaanderen), de Achterhoek en het Rivierengebied. Deze regio's worden de anticipeerregio's genoemd. Door prognoses als deze, is de urgentie om beleid te formuleren dat is toegesneden op bevolkingskrimp steeds groter geworden. Gezien de lange periode van bevolkingsgroei is dit voor veel bestuurders iets nieuws en vaak ook iets onwenselijks (Hollander, 2009, p. 5; Janssen-Jansen, 2008, p. 3). Er is op dit moment een aantal ruimtelijke concepten geformuleerd om toe te passen in krimpgebieden, maar de effecten van deze ruimtelijke beleidsstrategieën is nog onduidelijk. Ondanks het feit dat er in veel landen, waaronder Duitsland, Engeland en de Verenigde Staten, steeds meer aandacht is voor krimpvraagstukken, bestaan er nog onzekerheden rond hoe effectief met demografische krimp om te gaan. Eén van de belangrijke vragen is: hoe te weten hoe beleidsmakers moeten reageren in krimpgebieden en hoe dat te evalueren? En wat precies effectieve beleidskeuzes zijn voor ruimtelijk beleid in krimpgebieden (Hollander, 2009, p. 26)? Dit onderzoek heeft betrekking op dit vraagstuk en wil een aanzet geven tot een effectief ruimtelijk beleid in krimpgebieden. De beantwoording van de hoofdvraag geeft aanknopingspunten voor krimpbeleid in Nederlandse kleine kernen.

## 1.3

### **WETENSCHAPPELIJKE RELEVANTIE**

Zoals hierboven aangegeven, staat demografische krimp al een aantal jaren op de beleidsagenda en is er vanuit verschillende invalshoeken onderzoek naar gedaan. Op dit moment zijn er onder andere studies gedaan door het Ruimtelijk Planbureau (nu Planbureau voor de Leefomgeving) naar de ruimtelijke effecten van demografische krimp en de gevolgen voor de woningmarkt (Van Dam, 2006; Verwest, 2008; Nimwegen 2009). Tevens publiceerde het Planbureau voor de Leefomgeving een handreiking voor ruimtelijk beleid in krimpgebieden (Verwest et al., 2010; Nimwegen, 2009). Er is daarnaast al onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van gemeentelijke inkomsten en uitgaven en de effecten die demografische krimp op de gemeentelijke geldstromen heeft. Door dit

onderzoek zijn gemeentelijke inkomsten en gemeentelijke uitgaven, en de ontwikkeling daarvan voor krimpende gemeenten, inzichtelijk gemaakt (Allers, Zeilstra, 2009). Tot slot is er ook onderzoek gedaan naar de financiële gevolgen van demografische krimp voor woningcorporaties in krimpgebieden (Van Oord, 2009). In een internationale context wordt ook steeds meer onderzoek gedaan naar krimpvraagstukken. Dit varieert van stedelijke vraagstukken tot vraagstukken die spelen op het platteland (Long, 2005; Domhardt, 2009; Owen, 1996; Bontje, 2004; Bevan, 2009).

Een studie die ingaat op de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën op leefbaarheid in kleine kernen en welk(e) gevolg(en) dat heeft voor het ruimtelijk beleid, ontbreekt in de literatuur. Deze studie probeert een begin te maken met het opvullen van dit opening in de wetenschappelijke literatuur. De toepassing van een beleidsanalyse biedt inzicht in wat de gevolgen van ruimtelijk beleid zijn voor de leefbaarheid. Het toepassen van een scenariomethode betekent dat effecten integraal kunnen worden benaderd. Binnen een scenarioanalyse kan er goed worden omgegaan met verschillende onzekerheden en variabelen. Op deze manier kan een vraagstuk inzichtelijk worden gemaakt zonder direct gebruik te maken van grote volumes data (Schoenmaker, 1995, p. 27). Het verder uitdiepen van de gevolgen van demografisch krimp kan leiden tot een beter begrip van dit verschijnsel en hoe met krimp beleidsmatig om te gaan. Theorievorming over de effecten van ruimtelijk beleid is daarom van belang.

## 1.4

### DOEL EN PROBLEEMSTELLING

In deze paragraaf staat het doel van het onderzoek en de probleemstelling van het centraal. Er is nog weinig bekend van de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën in Nederlandse krimpgebieden. Het doel van dit onderzoek is het verkrijgen van inzicht over welke effecten verschillende ruimtelijke beleidsstrategieën hebben op de leefbaarheid van een kleine kernen. De probleemstelling in dit onderzoek luidt:

*Wat zijn de gevolgen van de verschillende beleidsstrategieën op het leefbaarheidsniveau van kleine kernen in krimpgebieden met betrekking tot het voorzieningenniveau en de woningmarkt en wat is de betekenis voor het ruimtelijk beleid?*

De probleemstelling van dit onderzoek bestaat uit een aantal kernbegrippen die de basis vormen voor het onderzoek. Het eerste kernbegrip is krimp. Binnen de context van een krimpende bevolking vindt dit onderzoek plaats. Het tweede begrip is: "kleine kernen". Kleine kernen vormen de onderzoekseenheden van deze studie. Ten derde staat het begrip leefbaarheid centraal. Het onderzoek gaat in op de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën op leefbaarheid. Zodoende dient het leefbaarheid als kader waarbinnen de ruimtelijke beleidsstrategieën worden beoordeeld. Om deze probleemstelling te kunnen onderzoeken, is er een aantal deelvragen opgesteld rond de drie centrale begrippen. Tevens gaan de deelvragen in op de onderzoeksmethoden waarvan gebruik wordt gemaakt in dit onderzoek.

*1 )Wat zijn de oorzaken en gevolgen van bevolkingskrimp in Nederland en wat zijn de gevolgen voor de leefomgeving?*



2) *Wat is leefbaarheid en hoe kan dat worden gestuurd door ruimtelijke beleid in kleine kernen?*

3) *Wat is een beleidsstrategie en welke ruimtelijke beleidsstrategieën zijn ontwikkeld om met demografische krimp om te gaan?*

5) *Welke gevolgen hebben de ruimtelijke beleidsstrategieën voor de leefbaarheid in de gekozen kleine kernen (cases)*

6) *Wat is de betekenis voor het ruimtelijk beleid in de onderzochte cases?*

Als deze deelvragen zijn beantwoord, kan er een antwoord worden gegeven op de probleemstelling.

### 1.4.1

#### ONDERZOEKSOPZET

Het onderzoek bestaat uit een theoretisch deel en een empirisch deel. Het theoretische deel gaat in op de context van het onderzoek namelijk: bevolkingskrimp. En op het toetsingskader (leefbaarheid) van het onderzoek. Dit gedeelte van het onderzoek bestaat uit een literatuurstudie gebruikmakend van wetenschappelijke literatuur, beleidsnota's en beleidsonderzoeken, berichten en artikelen. De literatuurstudie vormt de basis voor het empirisch onderzoek. Op basis van de theorie worden er criteria opgesteld op basis waarvan de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën kunnen worden gemeten.

Het empirisch onderzoek bestaat uit een doe-evaluatie van twee ruimtelijke beleidsstrategieën op basis van de in het theoretisch gestelde beoordelingscriteria. Deze evaluatievorm toetst of beleid haar doel heeft gerealiseerd. Dit onderzoek wil effecten op de leefbaarheid meten van twee ruimtelijke beleidsstrategieën. Dit duidt erop dat de effecten al meetbaar zijn en dat de evaluatie na de implementatie van de ruimtelijke beleidsstrategieën plaats vindt (ex post evaluatie). Echter de implementatie van beleidsstrategieën in Nederland is nog niet zo ver gevorderd dat deze effecten direct meetbaar zijn. Om deze reden wordt in dit onderzoek gebruik gemaakt van een scenariomethoden. Op basis van de scenario's worden de verwachte effecten gemeten en geëvalueerd. De evaluatie vindt plaats gedurende het beleidsproces. Dit is daarom een ex ante evaluatie.

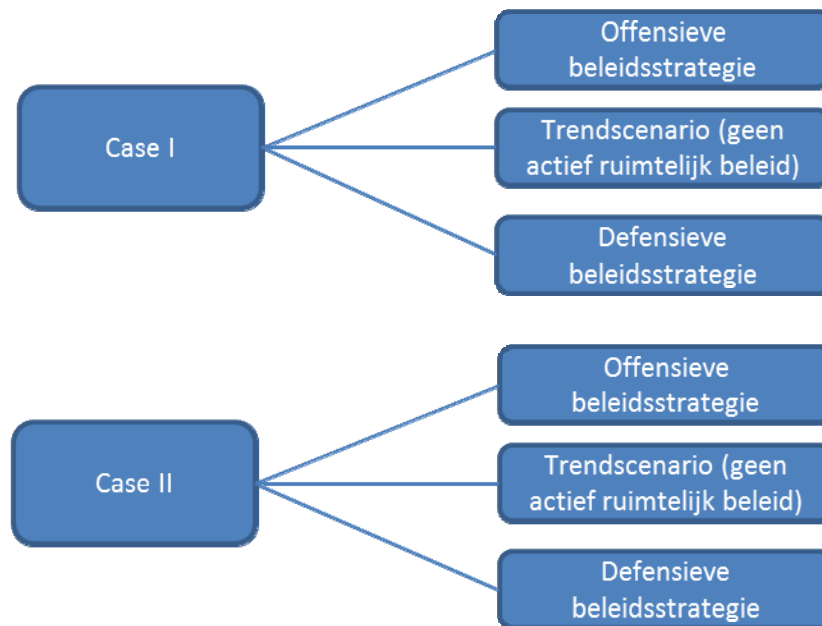
Het empirisch onderzoek bestaat uit een tweetal cases waarvoor drie verschillende scenario's worden opgesteld. Het eerste scenario dat wordt geschreven, is een trendscenario dat wordt gebaseerd op het doortrekken van de huidige trends. Daar worden vervolgens nog twee scenario's aan toegevoegd. Deze scenario's worden geschreven op basis van twee verschillende ruimtelijke beleidsstrategieën, namelijk een offensieve strategie (krimp bestrijden) en defensieve strategie (krimp begeleiden) (Afbeelding 2).

Deze beleidsstrategieën worden getoetst op de mate waarin ze bijdragen aan de leefbaarheid van de gekozen kleine kern. De toetsing zal zijn op veronderstelde leefbaarheid van de fysieke omgeving. Dit houdt in dat er niet wordt gekeken naar bijvoorbeeld belevingswaarde van bewoners zelf, maar wordt de veronderstelling gedaan dat, bij de aanwezigheid van een bepaald voorzieningenpakket en het behalen van een minimum kwaliteit van de leefomgeving, de omgeving leefbaar is.

Het doel van het onderzoek is niet om te beoordelen of een kleine kern leefbaar is, maar om aan te tonen dat de leefbaarheid is verbeterd of juist verslechterd. De term leefbaarheid is uitgesplitst in twee domeinen namelijk: woningvoorraad en het voorzieningenniveau. De beleidsstrategieën worden op indicatoren die onder deze domeinen hangen worden beoordeeld. De uitwerking en definitie van het begrip leefbaarheid vindt plaats in hoofdstukken leefbaarheid en methodologie.

### Afbeelding 2

Onderzoeksopzet



### 1.4.2

#### VOORLOPIG CONCEPTUEEL MODEL

De relaties tussen de verschillende begrippen kunnen worden weergegeven in een voorlopig conceptueel model (Afbeelding 3). Hierin wordt beknopt verbeeld welke relaties er zijn tussen de kernbegrippen uit de probleemstelling. In hoofdstuk twee wordt ingegaan op het verschijnsel demografische krimp en de negatieve gevolgen van dit proces op de omgeving (Verwest, 2010, p. 17-18; Heering en Nimwegen, 2009, p. 182). In het derde hoofdstuk wordt leefbaarheid geduid en ingegaan op de relatie tussen leefbaarheid en ruimtelijk beleid (deelvraag 2-4). Het vierde hoofdstuk presenteert de verschillende ruimtelijke beleidsstrategieën en de relatie met de leefbaarheid van een kern.

### Afbeelding 3

Voorlopig conceptueel model



Het empirisch onderzoek gaat in op de relaties tussen het effect op het ruimtelijke beleid en leefbaarheid in kleine kernen door middel van het meten van de effecten van ruimtelijk beleid op de leefbaarheid van een kern (deelvraag 6). Tot slot wordt er ingegaan op de gevolgen die deze uitkomst heeft op het ruimtelijk beleid.

## 1.5

### LEESWIJZER

De opbouw van de scriptie volgt globaal de opbouw van de deelvragen. In het tweede en derde hoofdstuk staan de begrippen demografische krimp en leefbaarheid centraal. Deze twee hoofdstukken zullen het kader schetsen waarbinnen het onderzoek plaatsvindt.

Na het theoretische deel van het onderzoek volgt de operationalisatie. Hierin wordt het theoretisch kader uitgewerkt in een conceptueel model. Vervolgens wordt de keuze voor de twee gekozen cases verantwoord. Zodoende vormt de operationalisatie een brug tussen het theoretisch- en het empirische onderzoek.

In het zevende hoofdstuk worden de cases beschreven en in het achtste hoofdstuk worden de resultaten van de verschillende scenario's in de verschillende cases gepresenteerd en geanalyseerd. Tot slot worden in het negende hoofdstuk conclusies getrokken en vindt de beantwoording van de hoofdvraag plaats.

## HOOFDSTUK

# 2 Demografische Krimp

De context waarbinnen dit onderzoek plaats vindt, is demografische krimp. In dit hoofdstuk zal die context nader worden uitgewerkt en wordt er antwoord gegeven op de eerste deelvraag (hoofdstuk 1.4). Eerst wordt er ingegaan op wat demografische krimp is en wat de oorzaken van krimp zijn. Vervolgens zal dit hoofdstuk ingaan op de gevolgen van demografische krimp en de regionale differentiatie.

## 2.1

### DEMOGRAFISCHE KRIMP, EEN DEFINITIE EN EEN VERKENNING

In deze paragraaf wordt er ingegaan op de definitie. Vervolgens zal in deze paragraaf een verkenning plaats vinden van het krimpvragestuk, waarin de aard en omvang van krimp centraal staan.

### 2.1.1

#### DEFINITIE VAN DEMOGRAFISCHE KRIMP

Bevolkingskrimp kent een enge en een ruime definitie. De enge definitie is eenvoudig te definiëren, namelijk: de afname van het aantal mensen, of het aantal huishoudens in een gebied. Echter deze definitie is beperkt, want het krimp kan zich niet alleen voordoen op het niveau van de gehele bevolking maar ook alleen in delen van de bevolking (Dam et al., 2006, p. 21). Voorbeelden hiervan zijn ontgroening en vergrijzing. Bij deze processen daalt niet de gehele bevolking maar bijvoorbeeld alleen het aantal jongeren in een gebied (ontgroening). Demografische krimp valt te verdelen in twee typen. Ten eerste kwantitatieve krimp, dit is demografische krimp in enge zin en heeft betrekking op de afname van het aantal mensen, of huishoudens in een gebied. Ten tweede bestaat er kwalitatieve krimp. Binnen deze vorm van krimp hoeft de gehele bevolking niet te krimpen, maar verandert wel de samenstelling van de bevolking ingrijpend (Dam et al, 2006, p. 20; Nimwegen en Heering, 2009, pp. 6-7).

Om het probleem van demografische krimp en de effecten op de leefbaarheid te onderzoeken zal er binnen dit onderzoek gebruik worden gemaakt van een ruim krimpbegrip. Op deze manier kunnen demografische trends, waarbij niet direct de gehele bevolking afneemt maar slechts een bepaalde leeftijdsgroep, mee worden genomen in het onderzoek. In het onderzoek van de het Ruimtelijk Planbureau (nu Planbureau voor de Leefomgeving) "Krimp en Ruimte" (2006) hanteert het planbureau de volgende definitie:

*"Demografische krimp kan worden gedefinieerd in termen van zowel aantallen (inwoners, huishoudens), als bevolkingssamenstelling (leeftijd, etniciteit) en huishoudenssamenstelling (naar omvang, levensfase, inkomen), waarbij de samenstellende delen van de bevolking afnemen" (Dam et al., 2006, pp. 21)*

Deze definitie zal in dit onderzoek worden aangehouden als definitie voor demografische krimp, omdat zowel kwalitatieve demografische krimp en kwantitatieve demografische krimp in deze definitie worden meegenomen.

## 2.1.2

### EEN VERKENNING VAN DEMOGRAFISCHE KRIMP IN NEDERLAND

Nu er een definitie is gegeven van bevolkingskrimp wordt de aard en omvang van bevolkingskrimp in Nederland voor het voetlicht gebracht. Wat zijn de oorzaken van krimp? Welke regio's zijn krimpregio's en in welke mate gaan deze regio's krimpen? Niet alleen kwantitatieve krimp maar ook kwalitatieve krimp wordt besproken.

#### *Oorzaken van demografische krimp*

Er zijn drie factoren die de omvang van de bevolking bepalen. Dit zijn het aantal geboorten, overlijdens en het aantal verhuizingen van en naar een gebied. Deze factoren komen tot uiting in het geboorte- en sterftcijfer en het migratiesaldo.

Primair ligt de oorzaak van demografische krimp in deze drie cijfers. In Nederland is een aantal demografische trends waarneembaar. Ten eerste is het aantal geboortes na de jaren '60 gedaald tot onder het vervangingsniveau<sup>1</sup>. De levensverwachting is gestegen is daarentegen sterk gestegen. Ondanks het feit dat mensen ouder worden, stijgt het sterftcijfer de komende jaren vanwege het grotere aantal ouderen (Duin, 2009, p. 18).

Het afnemen van het aantal geboorten heeft niet direct geleid tot een bevolkingsdaling. Dit heeft enerzijds te maken met het ouder worden van mensen. Anderzijds is het lage geboortecijfer altijd gecompenseerd door een positief migratiesaldo. Dit heeft ervoor gezorgd dat de Nederlandse bevolking, in plaats van krimp, juist groeide. De verwachting is dat het migratiesaldo licht positief zal blijven, maar op termijn is het overschot niet groot genoeg om de omvang van de Nederlandse bevolking op hetzelfde niveau te houden (Jong en Duin, 2010, p. 4). Dit heeft tot gevolg dat vanaf 2040 de Nederlandse bevolking zal gaan krimpen (Afbeelding 4).

De beschreven demografische trends hebben drie oorzaken. Deze zijn sociaal-cultureel, regionaal-economisch en planologisch van aard. Door individualiserings- en emancipatieprocessen, grootschalig gebruik van voorbehoedsmiddelen, een verhoogde arbeidsparticipatie en gemiddeld een hoger opleidingsniveau is het gemiddelde vruchtbaarheidscijfer drastisch omlaag is gegaan van 3.1 in 1960 naar 1.7 in 2005. Dit cijfer is onder het vervangingsniveau van 2.1 kinderen per vrouw. De emancipatie van vrouwen hangt bovendien samen met een algemeen proces van individualisering. Over het algemeen gaan Nederlanders later samenwonen en krijgen op latere leeftijd hun eerste kind. Bovendien worden er gemiddeld minder kinderen geboren (Dam, De Groot, Verwest, 2006, pp. 24).

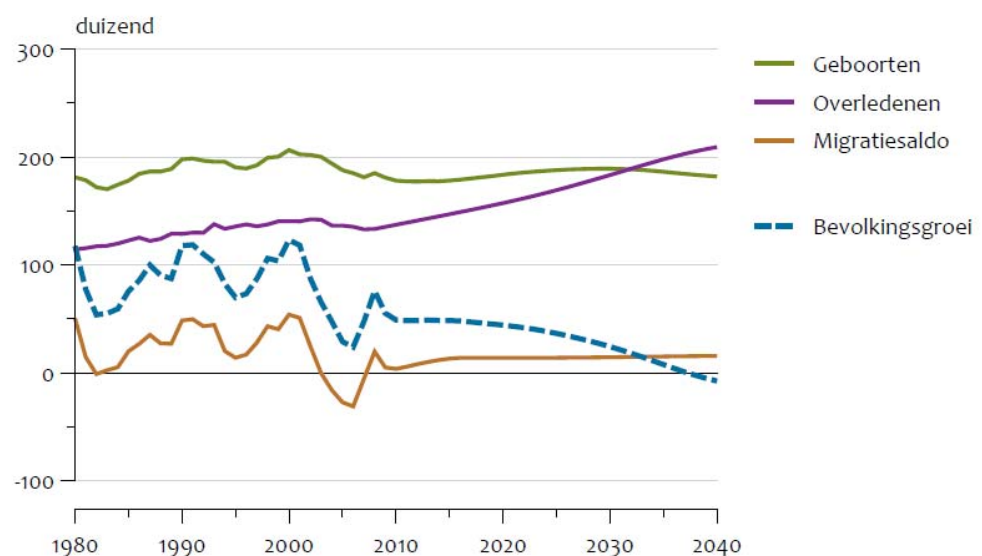
<sup>1</sup> Gemiddeld zou een moeder 2.1 kinderen moeten krijgen om het bevolkingsaantal op peil te houden. In Nederland is dit aantal echter 1.7 kinderen per moeder (Duin, 2009, p. 18).

Een tweede oorzaak van demografische krimp is de (regionaal-) economische ontwikkeling. Geboortecijfers en migratiecijfers zijn conjunct uurgevoelig. Een situatie van hoogconjunctuur leidt tot meer geboorten en economische teruggang tot een daling van het geboortecijfer. De afname van het geboortecijfer na de hoogconjunctuur in 2000 is hier een voorbeeld van (Afbeelding 4; Dam et al, 2006, p. 25). De economische ontwikkeling in een regio heeft een zelfde soort werking op het migratiesaldo. In tijden van economische voorspoed trekt een regio migranten aan. Andersom is er ook een negatief migratiesaldo wanneer een regio te maken heeft met economische teruggang (Dam et al, 2006, p. 25).

Tot slot is er een planologische oorzaak voor demografische krimp. Enerzijds kan een gebied krimpen door regionaal of nationaal beleid. Een voorbeeld hiervan is het Vinex-beleid en het groeikernenbeleid dat het Rijk heeft gevoerd. Nationale beleidsconcepten hebben ruimtelijke gevolgen op lokale schaal en kunnen mede krimp veroorzaken (Dam et al, 2006, p. 25). Anderzijds kunnen buurgemeenten elkaar laten krimpen door interne competitie. Er vindt dan migratie plaats tussen buurgemeenten. Waar de ene gemeente kan groeien, is het mogelijk dat de buurgemeenten krimpen (Goossens, 2011, p. 24).

#### Afbeelding 4

Bevolkingsontwikkeling van Nederland 1980-2040



Bron: Jong, A. de, C van Duin, 2010, Regionale prognose 2010-2040 p. 4

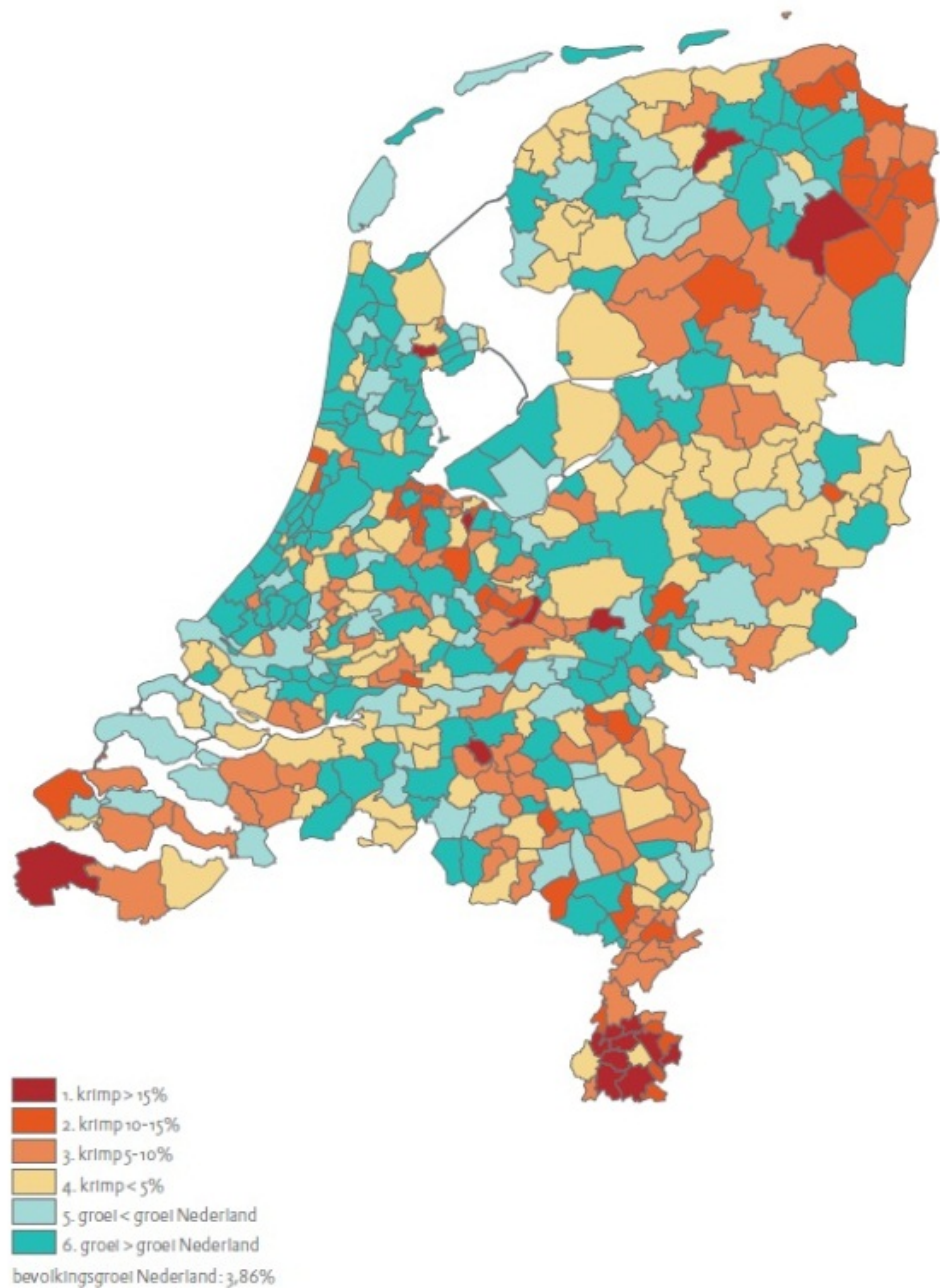
#### *Krimp in Nederland*

Op landelijk niveau is er sprake van demografische krimp in het jaar 2040, maar dit betekent niet dat demografische krimp tot die tijd niet aan de orde is in Nederland. Verwacht wordt dat ongeveer de helft van de Nederlandse gemeenten in 2025 krimpt (Ritmeester, 2010, p. 21). Deze bevolkingsdaling zal zich op termijn vertalen in een daling van het aantal huishoudens in gebieden waar de bevolking krimpt. De daling van het aantal huishoudens heeft ook een ruimtelijke weerslag. De huishoudensdaling zal uiteindelijk leegstand en achteruitgang van de leefbaarheid tot gevolg hebben (Nimwegen en Heering, 2009, p. 94). Momenteel is er sprake van bevolkingskrimp in de perifere regio's van Nederland. In Zuidoost Limburg, Noordoost Groningen en ook in Zeeuws-Vlaanderen is er sprake van bevolkingsafname.

Het verschijnsel zal zich echter in de komende jaren ook voor gaan komen in de kop van Noord-Holland, langs de gehele Duitse grens, en op het platteland in Noord-Brabant (Afbeelding 5).

#### Afbeelding 5

Prognose  
bevolkingsontwikkeling per  
gemeente 2005-2025



**Bron:** Dam et al., 2006, p. 51

Binnen de ruime definitie van bevolkingskrimp moet er ook gekeken worden naar de ontwikkeling van het aantal huishoudens. Huishoudens zijn de vragers op de woningmarkt. Een daling van het aantal huishoudens is direct voelbaar op de woningmarkt en heeft een sterke invloed op de fysieke leefbaarheid van gebieden (Nimwegen en Heering, 2009, p. 90).

Gelijk de bevolkingstoename in de afgelopen eeuw is het aantal huishoudens in Nederland sterk toegenomen. Het aantal huishoudens zal echter de komende tijd nog blijven groeien van 7.2 miljoen huishoudens in 2008 naar 8.1 miljoen huishoudens in 2035. Dit komt vooral door een toenemende verdunning van het aantal huishoudens. (Nimwegen en Heering, 2009, p. 90). In 1960 woonde er gemiddeld 3.56 mensen in één huis. Tegenwoordig zijn dat er 2.30 mensen.

Ook de daling van de huishoudens is een regionaal gedifferentieerd proces (Nimwegen en Heering, 2009, p. 82). Waar in het ene gebied de huishoudens tot 2035 blijven groeien, vindt er een huishoudensdaling in andere regio's plaats. Huishoudenskrimp zal zich concentreren in Noordoost Groningen, Zuidoost Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Ook in delen van Overijssel, Drenthe en Friesland wordt een daling van het aantal huishoudens verwacht (Afbeelding 6).

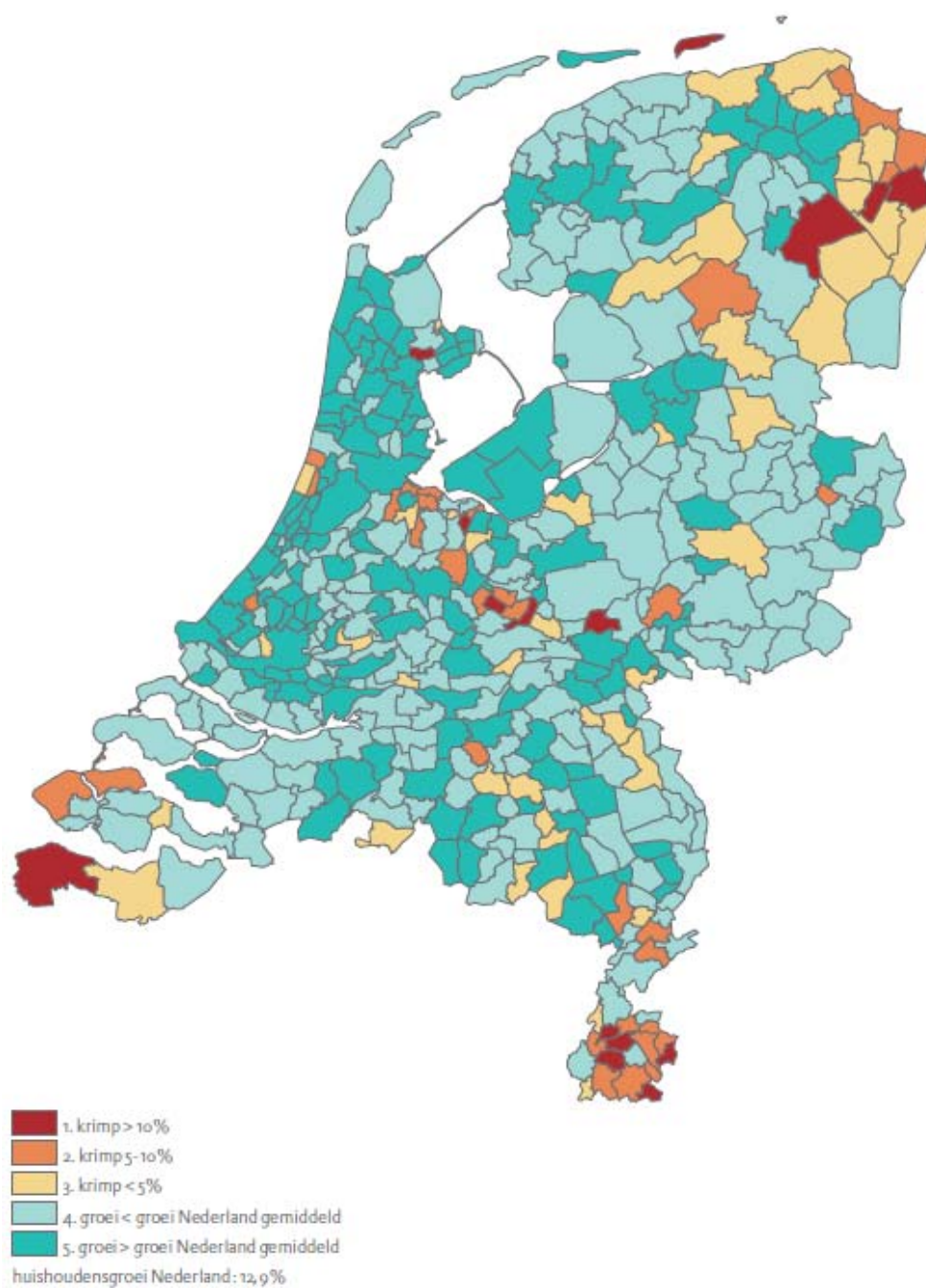
Nu de kwantitatieve krimp in Nederland is aangestipt, wordt nu op de kwalitatieve/selectieve krimp ingegaan. Demografische krimp gaat ook over demografische trends zoals vergrijzing en ontgroening. In de jaren '50 en '60 lag het aantal geboorten een stuk hoger dan vanaf de jaren '70 het geval is. Het gevolg hiervan is dat er op dit moment in Nederland een relatief grote groep 'ouderen' is. De leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking verandert. Het aandeel van het aantal ouderen gaat verhoudingsgewijs stijgen (Jong en Duin, 2009, p. 7). Het aandeel jongeren in Nederland daalt al sinds de jaren '80 en als gevolg hiervan laat ook de potentiële beroepsbevolking sinds halverwege de jaren '90 een dalende curve zien (Afbeelding 7).

Vooraf de provincies Zeeland, Drenthe en Limburg zullen een hoog percentage ouderen kennen. In 1980 maakte ouderen nog ongeveer 15% van de bevolking uit, in 2040 zal dat tegen de 25% zijn op landelijk niveau. In de provincies Zeeland, Drenthe en Limburg wordt het percentage ouderen rond de 28% verwacht (Jong; Duin, 2009, p. 7).



**Afbeelding 6**

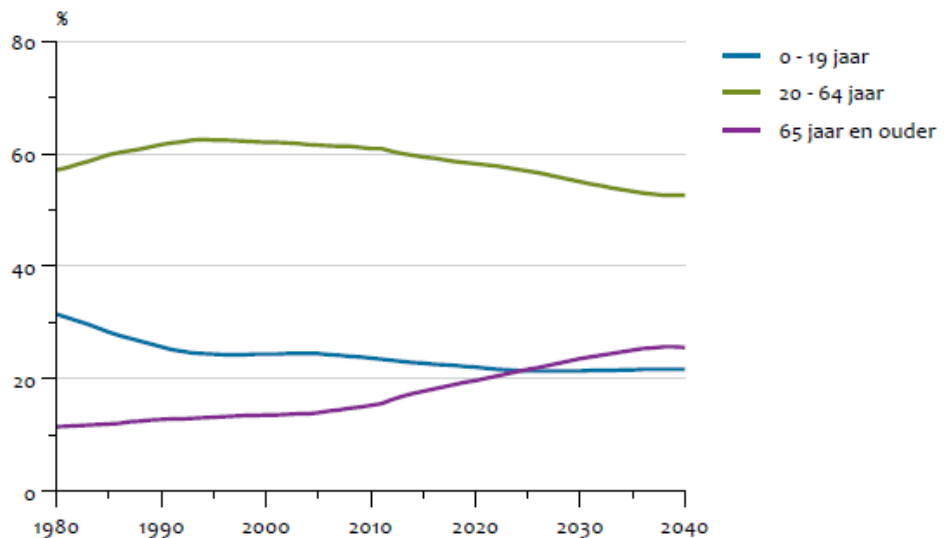
Huishoudensontwikkeling  
in Nederland per  
gemeente 2005-2025



**Bron:** Dam et al., 2006, p. 53

**Afbeelding 7**

Opbouw nederlandse  
bevolking 1980-2040



**Bron:** Jong, A. de, C. van Duin, 2010, Regionale prognose 2010-2040, p. 5

Een tweede demografisch trend in krimpgebieden is ontgroening. Een gedeelte van de krimpopgave zit het trekken van jongeren uit gebieden die te weinig mogelijkheden bieden voor het volgen van een studie of het vinden van geschikt werk (Schnabel, 2009). Dit proces van ontgroening is net als de gehele afname van de bevolking een regionaal gedifferentieerd verschijnsel (Derks, 2006b, p. 23). Gebieden waar ontgroening veel voorkomt zijn Friesland, Drenthe, Limburg en Zeeland (Jong en Duin, 2009, p. 7). Het gevolg van de ontgroening is dat de verhouding tussen oudere en jongere bewoners nog schever wordt dan dat ze op basis van de kleiner wordende en vergrijzende bevolking al zou worden.

**2.2****DE GEVOLGEN VAN DEMOGRAFISCHE KRIMP VOOR DE LEEFOMGEVING**

Nu demografische krimp in Nederland in beeld is gebracht en de oorzaken zijn behandeld, zal er in deze paragraaf in worden gegaan op de gevolgen van demografische krimp. Wat voor een effect heeft krimp op de woningmarkt, regionale economie en de voorzieningen in een gebied? De gevolgen van bevolkingskrimp in het fysieke en economische domein staan deze paragraaf centraal. Deze gevolgen hebben allemaal een sociale dimensie en een effect op de leefomgeving. In de volgende paragraaf wordt dit uitgewerkt.

**2.2.1****GEVOLGEN VOOR DE WONINGMARKT**

Bevolkingskrimp heeft door middel van huishoudensdaling grote invloed op de woningmarkt. De negatieve gevolgen voor de woningmarkt zien we aan de aanbodzijde van de woningmarkt. Het aanbod aan huizen is hetzelfde, terwijl de vraag naar huizen afneemt. Het gevolg hiervan is dat de woningmarkt zich ontspant en prijzen van huizen gaan dalen. Dit betekent dat aanbieders van huizen minder geld kunnen omzetten met de verkoop van woningen (Verwest, 2010, p. 18). In de huursector leidt deze situatie tot leegstand. In de koopsector leidt een krimpende markt tot langere verkoop tijden, lagere prijzen, en uiteindelijk ook leegstand (Verwest, 2008, p. 17).

Immers een overaanbod van woningen zorgt voor leegstand in de onaantrekkelijke delen van de woningvoorraad. Vroeg-naoorlogse wijken zijn hier met name gevoelig voor, maar ook woningen met een slechte prijs-kwaliteit-verhouding en woningen in kleine kernen in minder gewaardeerde landschappen in perifere platteland regio's (Nimwegen en Heering, 2009, p. 91).

Naast de fysieke problemen die demografische krimp met zich meebrengt, zoals leegstand, brengt krimp in haar kielzog ook sociale problemen mee die impact hebben op de woningmarkt. Krimp leidt ook tot concentratie van sociaal economisch zwakkere huishoudens in de minste wijken. Doordat problemen die met krimp samenhangen, zoals leegstand en verloedering, neerslaan in één wijk, zullen degenen die kunnen vertrekken dat doen. Kansarme gezinnen blijven achter en concentreren zich in deze wijken. Een wijk of buurt komt op deze manier in een negatieve spiraal terecht (Verwest, 2008, p. 17).

Een derde belangrijk gevolg is dat door de demografische trends in krimpgebieden (vergrijzing en ontgroening), het woningaanbod niet aansluit bij de woningvraag. Zo kan het zijn dat er sprake is van leegstand en een woningtekort omdat de leegstaande woningen niet voldoen aan de eisen die de vragers stellen. Vergrijzing stelt bijvoorbeeld bijzondere eisen aan woningen. Hierbij valt te denken aan gelijkvloerse, of levensloopbestendige woningen voor ouderen (Nimwegen, 2009, p. 91; Verwest 2008, p. 18).

Het aanbod op de woningmarkt moet in krimpgebieden meer gaan meebewegen met de vraag die er is naar woningen. Dit moet enerzijds leiden tot een kleiner aanbod van woningen. Anderzijds moet er een transformatie van het woningaanbod plaatsvinden zodat het aanbod aansluit op de veranderde vraag naar woningen. De meest ingrijpende verandering die bevolkingskrimp met zich meebrengt, is de verandering in samenstelling van de bevolking (Nimwegen en heering, 2009, pp. 6-7).

## 2.2.2

### GEVOLGEN VAN DEMOGRAFISCHE KRIMP VOOR HET VOORZIENINGENNIVEAU

De gangbare gedachte, dat bevolkingskrimp het voorzieningenniveau sterk beïnvloed, is maar in zeer beperkte mate waarneembaar. Het verdwijnen van winkels in dorpen is het gevolg van een aantal trends zoals schaalvergroting, veranderend consumentengedrag en (indien van toepassing) demografische krimp. Het is daarom niet alleen het gevolg van een gebrek draagvlak (Nimwegen en Heering, 2009, p. 98). De effecten van deze trends zijn vooral voelbaar in kleine kernen. In grotere dorpen of steden wordt vooral een versoering van het winkelaanbod verwacht (Nimwegen en Heering, 2009, p. 182; Thissen, Rozema en Schoonwille, 2002). Demografische ontwikkelingen werken echter wel dempend of versterkend afhankelijk van het soort voorziening.

Door ontgroening bestaat er bijvoorbeeld minder draagvlak voor onderwijsvoorzieningen. Het gevolg daarvan is dat scholen hun deuren moeten sluiten. Deze trend heeft tevens invloed op het (sport)verenigingsleven in krimpgebieden (Hengstmengel, 2011, p. 26). Door vergrijzing zal de vraag naar zorgvoorzieningen en culturele in krimpgebieden wel toenemen. Kleine kernen gaan door krimp in combinatie met veranderend consumentengedrag en schaalvergroting sterk veranderen.

De verwachting is dat detailhandel zich terug gaat trekken naar grotere kernen en onderwijs- en zorgvoorzieningen onder een wenselijk niveau komen. Daarnaast verminderd het financiële draagvlak voor openbaar vervoer verbindingen. Dit leidt tot het omlaag brengen van de frequenties of het schrappen van lijnen. Deze ontwikkelingen hebben een sterke invloed op de leefbaarheid van kleine kernen (Nimwegen en Heering, 2009, p. 182).

### 2.2.3

#### GEVOLGEN VOOR DE REGIONALE ECONOMIE VAN KRIMPGEBIEDEN

Demografische krimp kan een aantal negatieve effecten hebben op de regionale, lokale en economische ontwikkeling. Bevolkingsdaling hoeft niet per definitie te leiden tot economische teruggang (Verwest, 2010, p. 19).

De arbeidsmarkt in krimpgebieden zal wel gaan veranderen. Door processen als ontgroening en vergrijzing vermindert de potentiële beroepsbevolking (mensen tussen de 15-64 jaar) in omvang. Door een minder grote potentiële beroepsbevolking ontstaat zowel een kwalitatief als een kwantitatief tekort aan arbeidskrachten. Bij een kwalitatief tekort past de scholing van arbeidskrachten niet bij de arbeidsvraag. Een kwantitatief tekort houdt in dat er te minder arbeidskrachten zijn dan de vraag naar arbeidskrachten (Hengstmengel, 2010, p. 27).

Het gevaar bestaat overigens wel dat het “kansrijke” deel van de beroepsbevolking met een hoge opleiding zich steeds meer gaat concentreren in het economische kerngebied van Nederland (hoofdstuk 2.3). De “kansarme” beroepsbevolking is steeds meer aangewezen op de periferie. Het gevolg hiervan is dat perifere krimpgebieden in een neerwaartse spiraal terecht komen (Nimwegen en Heering, 2009, p. 180). Dit heeft ook invloed op de werkloosheid in krimpgebieden. Er zijn verschillen in werkloosheidspercentages tussen laag- en hoogopgeleide arbeidskrachten. Werkloosheid onder laag opgeleide arbeidskrachten is hoger dan onder hoog opgeleide arbeidskrachten. In periferie regio’s met relatief meer hoger opgeleiden ligt de gemiddelde werkloosheid dan ook iets hoger (Nimwegen en Heering, 2009, p. 177).

### 2.3

#### NEDERLAND VAN DE REGIO’S

Nederland kan grofweg in drie soorten regio’s worden opgedeeld, namelijk: een economisch kerngebied, een overgangszone en een perifere zone (Nimwegen, 2009, pp. 167-169). Elke soort regio kent zijn eigen dynamiek, daarom heeft iedere soort regio zijn eigen beleidsagenda (Hilbers, 2011, p. 11).

Waar voorheen in iedere regio groei werd voorspeld en het verschil tussen regio’s vooral werd bepaald door de mate van groei, is dat beeld nu gedifferentieerder (Hilbers, 2011, p. 10). Voor het economische kerngebied, bestaande uit stedelijke regio’s als Almere, Groningen, Arnhem/Nijmegen en Utrecht, wordt voor de komende jaren groei verwacht. De beleidsagenda zal ook op deze ontwikkeling blijven. Vooral de overgangszone en de perifere zone moeten een ander ruimtelijk beleid gaan voeren. In de overgangszone is onduidelijk of er sprake zal zijn van groei of krimp. Hier moet dus een flexibele beleidvorm worden gekozen. In gebieden waar krimp wordt verwacht moet daarop worden geanticipeerd (Hilbers, 2011, p. 33).

In de perifere gebieden wordt bevolkingskrimp verwacht. De beleidsagenda moet deze ontwikkeling als uitgangspunt nemen. Dit betekent in de eerste plaats dat er regionale afstemming moet zijn over de ruimtelijke opgave die speelt in krimp gebieden, omdat het krimpproces structureel en regionaal van aard is (Hilbers, 2011, p. 12; Nimwegen en Heering, 2009, p. 138). Er bestaat twee soorten krimpregio's. Ten eerste bestaan de regio's die al aan het krimpen zijn namelijk: Noordoost Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en Zuidoost Limburg. Ten tweede bestaan er regio's die nog niet onderhevig zijn aan demografische krimp, maar waar wel krimp wordt verwacht. Dit zijn Noord- en Midden Limburg, Zeeland, Achterhoek, Noordoost Brabant en West Brabant. Deze regio's worden de anticiperregio's genoemd.

Ook het landelijk gebied is onder te verdelen in verschillende regio's. Ieder met een eigen functie en met een eigen problematiek. Het onderscheid komt voort uit de ligging ten opzichte van stedelijke agglomeraties. Er is sprake van peri-urbane en extra-urbane gebieden. Peri-urbane gebieden liggen dicht bij het stedelijk gebied en hebben een woonfunctie voor de agglomeratie. Extra-urbane gebieden liggen verder weg van stedelijk gebied. In deze gebieden spelen leefbaarheidsproblemen het meest (Huigen, 1989, p. 19).

## 2.4

### CONCLUSIES

In dit hoofdstuk is geschreven als context voor het onderzoek en tegen de achtergrond van de volgende deelvraag:

*Wat zijn de oorzaken en gevolgen van bevolkingskrimp in Nederland?*

Bevolkingskrimp in enge zin heeft als oorzaak dat er een negatief geboortesaldo en een te klein positief of negatief migratiesaldo.

Daardoor verandert ook de bevolkingssamenstelling in krimpgebieden door vergrijzing en ontgroening. Dit leidt tot een andere invulling van de sociale cohesie. Bovendien bestaat het gevaar dat de kansrijke bevolking uit een krimpgebied wegtrekt en de kansarme bevolking achterblijft en komen voorzieningen onder druk te staan. Daarnaast ontstaat door krimp een fysiek probleem namelijk: leegstand woningen en verloedering. Bovendien bestaat het gevaar dat de regionale verschillen in Nederland steeds groter worden. Nederland valt, volgens de verwachting, uiteen in drie zones. Een economisch kerngebied, een overgangzone en een perifere regio. Krimproblematiek speelt voornamelijk in de perifere zone. Het risico van deze structurele, en regionale demografische krimp is dat er achterstandsgebieden ontstaan.

Demografische krimp heeft directe gevolgen voor de leefbaarheid. Zowel de sociale gevolgen, maar ook fysiek door het wegtrekken van voorzieningen en de verloedering en leegstand van woningen. Dit onderzoek spitst zich toe op welke ruimtelijke beleidsstrategie de leefbaarheid het effectiefst kan borgen en neemt de bovengenoemde thema's als uitgangspunt.

## HOOFDSTUK 3 Leefbaarheid

In het voorgaande hoofdstuk is het krimpvraagstuk verkend en de ontwikkelingen die de komende jaren in delen van Nederland plaats vinden aangestipt. Dit hoofdstuk gaat in op leefbaarheid en vormt de basis van het toetsingskader van de beleidsevaluatie. Immers het behouden/ verbeteren van een leefbare omgeving is één van de legitimaties voor het maken van ruimtelijk beleid (Schoor, 2010, p. 4). Dit hoofdstuk is gecentreerd rond de vraag:

*In hoeverre kan ruimtelijk beleid een bijdrage leveren aan de leefbaarheid in kleine kernen?*

Om deze vraag te beantwoorden, wordt er eerst ingegaan op de vraag wat leefbaarheid is en hoe leefbaarheid zich verhoudt tot ruimtelijk beleid. Vervolgens zal er worden ingegaan op waarneembare trends in kleine kernen en leefbaarheidsbeleid dat daar is toegepast. Tot slot zal worden ingegaan op ervaringen die zijn opgedaan in Duitsland en Engeland en de lessen die daar beleidsmatig van kunnen worden geleerd. Op basis daarvan worden beleidsstrategieën geformuleerd en wordt de centrale vraag van dit hoofdstuk beantwoord.

### 3.1 **DEFINIEREN VAN LEEFBAARHEID**

In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag wat leefbaarheid precies is en welke relatie er is met ruimtelijk beleid. Leefbaarheid is niet zo eenvoudig te definiëren, omdat leefbaarheid geen eenduidig begrip is. Het begrip kan vanuit veel verschillende invalshoeken worden benaderd en heeft daarom verschillende definities. In deze paragraaf worden de belangrijkste definities gepresenteerd. Voor leefbaarheid zijn verschillende termen te onderscheiden die betrekking hebben op verschillende aspecten van leefbaarheid. Termen als leefbaarheid, leefomgeving, quality of life, duurzaamheid en omgevingskwaliteit (Leidemeijer, 2004, p. 28). Maar hoe verhouden deze termen zich tot elkaar, hoe zijn ze te conceptualiseren? Eerst worden de concepten van leefbaarheid uitgewerkt vervolgens wordt de relatie gelegd met de leefomgeving.

#### 3.1.1 **LEEFAARHEID ALS CONCEPT**

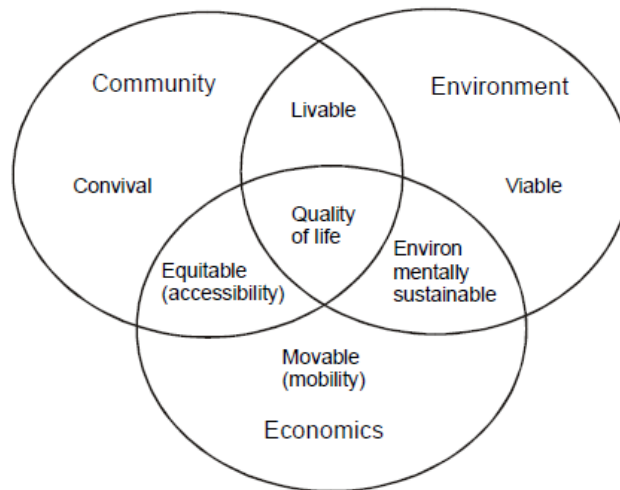
Leefbaarheid is een begrip zonder een strakomlijnde wetenschappelijke definitie, maar is een concept dat voortkomt uit een drietal domeinen. In de wetenschappelijke literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen het sociale-, fysieke en economische domein. Deze drie domeinen vormen de basis van de samenleving (Thorborg, 2006, p. 11). De begrippen leefbaarheid, kwaliteit van leven en duurzaamheid bevinden zich op de snijvlakken van deze drie domeinen (Afbeelding 8).

De begrippen leefbaarheid, kwaliteit van leven en duurzaamheid hebben één belangrijke gemene deler, ondanks dat ze allen zich op een ander snijvlak bevinden. Alle drie de begrippen gaan over de manier waarop mens en omgeving zich tot elkaar verhouden.

De omgeving is in dit geval een ruim begrip en kan betrekking hebben op de economische, fysieke, of sociaal-culturele omgeving (Leidelmeijer, 2004, p. 57).

### Afbeelding 8

Positionering  
leefbaarheid, kwaliteit van  
leven en duurzaamheid



**Bron:** Leidelmeijer, K., I. Kamp, (2004), p. 35

De verschillen tussen de begrippen ontstaan door verschillen in object en perspectief. Het object is waar het begrip betrekking op heeft, het perspectief is het standpunt van waaruit het object wordt belicht (Leidelmeijer, 2004, p. 57-58).

Het begrip leefbaarheid kiest als object de omgeving en kiest als perspectief de mens. De mens zorgt er immers voor dat de omgeving betekenis krijgt in termen van leefbaarheid. De centrale vraag omtrent leefbaarheid is: in hoeverre sluit de omgeving aan bij de wensen en behoeften van de mens (Leidelmeijer, 2004, p. 59)?

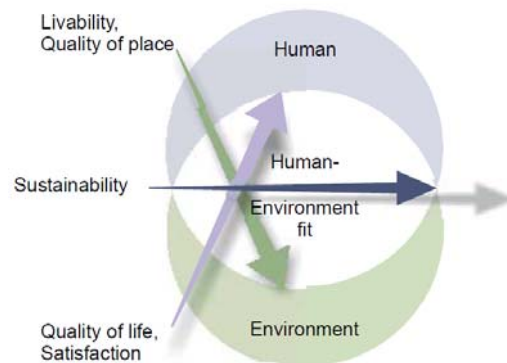
Het begrip kwaliteit van leven kiest niet de omgeving als object, maar de mens als centraal punt. Het perspectief dat wordt gekozen is variabel. Eén daarvan kan de omgeving zijn maar dat zou ook betrekking kunnen hebben op bijvoorbeeld gezondheid (Leidelmeijer, 2004, p. 59).

Duurzaamheid legt als begrip een ander accent als de twee voorgaande. Duurzaamheid heeft ook betrekking op de afstemming tussen mens en omgeving, maar kiest de toekomst als onderzoeksobject. Het perspectief van waaruit naar de toekomst wordt gekeken is de interactie tussen mens en omgeving. Met behoud van de potentie van de omgeving wordt gestreefd naar een optimale afstemming tussen mens en omgeving (Leidelmeijer, 2004, p. 59-60).

Deze drie begrippen zijn complementair aan elkaar en belichten de afstemming tussen mens en omgeving vanuit verschillende perspectieven en hebben verschillende onderzoeksobjecten. De begrippen leefbaarheid en kwaliteit van leven zijn zo met elkaar verbonden door object en perspectief, dat ze betrekking hebben op twee kanten van dezelfde medaille (Leidelmeijer, 2004, p. 58; Afbeelding 9).

**Afbeelding 9**

Perspectieven op de mens-omgevings 'fit'



**Bron:** Leidelmeijer, K., I. Kamp, 2004, p. 58

**3.1.2****VAN LEEFBAARHEID ALS CONCEPT NAAR EEN DEFINITIE**

Het begrip leefbaarheid kan vanuit een breed scala aan invalshoeken worden benaderd. Daarom is er ook geen sluitende, uniforme wetenschappelijke definitie te geven. Auteurs stellen dat zo een definitie, vanwege dat brede scala, niet zinvol is (Leidelmeijer, 2004, p. 57; Thorborg, 2006, p. 56; Kamp, 2004).

Door de afwezigheid van één sluitende definitie moet een onderzoeker wel keuzes maken over de breedte en diepgang van het onderwerp en deze keuzes benoemen. Over het begrip leefbaarheid zijn een vijftal discussies gaande die leefbaarheidsonderzoek richting geven. De discussie velden zijn:

- De afbakening van het domein van de leefomgeving; wat wordt er onder verstaan en hoe kunnen de samenstellende delen worden gestructureerd.
- De wijze waarop wordt omgegaan met het onderscheid tussen objectieve indicatoren en subjectieve indicatoren.
- De context-afhankelijkheid van het begrip leefbaarheid.
- Het schaalniveau waarop het onderzoek plaats vindt.
- De veronderstelde samenhang en/causaliteit oorzaak-gevolgrelatie tussen kenmerken(Thorborg, 2006, p. 11; Leidelmeijer, 2004, p. 60; Kamp, 2004; Pacione, 2003) .

In dit onderzoek wordt in de operationalisering ingegaan op deze discussies en de betekenis voor dit onderzoek. Naast de vijf (discussie) punten zijn er ook een aantal uitgangspunten die het begrip leefbaarheid duiden. De uitgangspunten zijn :

- Leefbaarheid heeft betrekking op de mens en zijn leefomgeving, binnen het grotere geheel van andere ecosystemen.
- De leefomgeving wordt in de breedste zin van het woord opgevat, dus zowel fysiek als sociaal-cultureel en economisch.
- De determinanten van leefbaarheid moeten worden gezocht in enerzijds de menselijke wensen, mogelijkheden en beperkingen en anderzijds in de kwaliteiten van de omgeving. Door de combinatie van mens en omgeving wordt leefbaarheid een betekenisvol begrip.



- De omgevingscondities die leefbaarheid bepalen zijn deels hard en deels zacht. Harde omgevingscondities zijn die omstandigheden die bepalen of een gezond leven op die plek mogelijk is. De zachte omgevingscondities zijn de kwaliteiten die het leven meer of minder aangenaam maken. Deze kwaliteiten zijn plaats-, tijd- en cultuur gebonden en worden vastgesteld door percepties, oordelen en gedrag van mensen te bestuderen. Het onderscheid is geen dichotomie, maar zijn de uiteinden van een continuüm.
- (De mate van) leefbaarheid van een gebied komt tot stand in een transactioneel proces tussen mens en zijn omgeving. De bepaling van leefbaarheid is een momentopname van dat proces (Leidelmeijer, 2008, p. 13-14).

Voor het doen van onderzoek naar leefbaarheid in kleine kernen dienen er een aantal keuzes te worden gemaakt en te worden verantwoord. Deze verantwoording vindt plaats in het methodologisch hoofdstuk. Ondanks het feit dat er geen sluitende wetenschappelijke definitie te geven is voor leefbaarheid, is het zinvol om toch een definitie te gebruiken als uitgangspunt. De definitie vormt een kapstok waaraan het begrip in dit onderzoek kan worden opgehangen. In dit onderzoek wordt uitgegaan van de volgende definitie voor leefbaarheid:

*Leefbaarheid is de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en de behoeften die er door de mens aan worden gesteld (Leidelmeijer, 2008, p. 14)*

Voor deze definitie is gekozen, omdat de definitie veel wordt gebruikt in de Nederlandse wetenschappelijke literatuur over leefbaarheid en binnen de Nederlandse context (Mul, 2010, p. 22).

### 3.1.3

#### UITWERKING VAN DE DEFINITIE

Dit onderzoek benadert leefbaarheid vanuit het perspectief van de leefomgeving. Een leefomgeving is echter een te breed begrip en dient nader te worden ingeperkt. Het begrip leefomgeving is breder dan de fysieke omgeving alleen en kan in verschillende domeinen worden verdeeld. De Groot stelde dat leefbaarheid te maken heeft met een aantal zaken waaraan de omgeving moet voldoen namelijk: Bestaanszekerheid, verzorgingssituatie, woonklimaat, sociaal klimaat bestuurlijk klimaat en bereikbaarheid (Stegeman, 2000, p. 5). Binnen deze beschrijving is er plaats voor verschillende omgevingen, zoals een sociale- en een fysieke omgeving. Ook Huigen (1989, p. 17) stelt dat leefbaarheid samenhangt met de afstemming tussen bevolking en de fysieke omgeving zoals woningen en de toegankelijkheid van voorzieningen, maar ook met de sociale omgeving. De operationalisatie van leefbaarheid die is toegepast bij de leefbarometer vindt plaats in zeven dimensies: woningvoorraad, publieke ruimte, voorzieningen, bevolkingssamenstelling (sociaal/economische), de levenswijze en samenhang van de bevolking en veiligheid (Leidelmeijer, 2008, p. 15).

Dit onderzoek bestudeert de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën. Om deze reden wordt er ingegaan op de fysieke leefomgeving en wordt het sociale domein buiten beschouwing gelaten. Immers, de relatie tussen ruimtelijke beleid en leefbaarheid bevindt zich op het vlak van de fysieke omgeving. De operationalisatie van de fysieke leefomgeving vindt plaats in het methodologisch hoofdstuk.

## 3.2

### TRENDS BINNEN HET LANDELIJK GEBIED

In deze paragraaf wordt er ingegaan op de trends die waarneembaar zijn met betrekking tot het landelijk gebied. De functie van het platteland is sinds de jaren '80 sterk veranderd. Deze verzwakking vindt plaats op meerdere gebieden. Ten eerste zorgde de agrarische sector op het platteland voor voldoende werkgelegenheid. Echter door schaalvergroting is de werkgelegenheid afgenomen. Daarnaast is er sinds de jaren '80 een schaalvergroting gaande binnen de distributie van voorzieningen. Dit heeft tot gevolg dat steeds meer voorzieningen niet meer in dorpen op het platteland te vinden zijn (Huigen, 1989, p. 63; Thissen, Rozema en Schonewille, 2002).

Gebieden zijn steeds meer georganiseerd in stadsgewesten. Binnen de stadsgewesten clusteren functies zich in de centra en grotere kernen van de verschillende stadsgewesten (Huigen, 1989, p. 63; Stegeman, 2000, p.55). Het beleid van alle provincies is er jaren op gericht geweest om een concentratie van functies in de grotere kernen te bewerkstelligen, zodat het platteland zijn weidse en open karakter zou behouden. Dit heeft geleid tot een functieverandering van het platteland. Steeds meer dient het platteland niet als werkgebied, maar als woongebied (Huigen, 1989, p. 60). Stedelijke- en omliggende landelijke gebieden zijn op deze manier deel gaan uitmaken van hetzelfde systeem en het functioneren van deze verschillende gebieden kan niet los van elkaar worden gezien (Huigen, 1989, p. 25). Het streven was om een geclusterd voorzieningenpakket in stand houden in grotere dorpen. Daarnaast moesten voor zieken, alleenstaande en ouderen kleinschaliger voorzieningen in de directe woonomgeving behouden blijven (Stegeman, 2000, p. 47).

Het wonen op het platteland en werken in stedelijke centra is mogelijk geworden door de gestegen mobiliteit. Dit heeft ervoor gezorgd dat het platteland een geschikt woongebied is geworden. De druk op het platteland als woongebied is aan het einde van de vorige eeuw ook snel gestegen (Stegeman, 2000, p. 56; Huigen, 1989, p. 60). De toegenomen mobiliteit heeft er tevens voor gezorgd dat de nabijheid van voorzieningen minder belangrijk is geworden (Stegeman, 2000, p. 57). Echter voor immobiele bevolkingsgroepen gaan er wel problemen ontstaan. Deze groepen zijn afhankelijk van het openbaar vervoer, maar juist landelijke gebieden zijn slecht aangesloten op het openbaar vervoer (Huigen, 1989, p. 72-74).

Naast het verdwijnen van werkgelegenheid en schaalvergroting, spelen er processen van ontgroening, vergrijzing en emancipatie. Daarnaast is een transitie in huishoudenssamenstelling merkbaar. Deze processen zorgen dat het vestigingspatroon aan verandering onderhevig is. De van oudsher sterke kanten van het platteland, zoals dorpsidentiteit, mantelzorg en het doen van vrijwilligerswerk, komen onder druk te staan (Stegeman, 2000, p. 60).

Het landelijke gebied kan worden opgedeeld in twee soorten landelijke gebieden. Ten eerste bestaat er landelijk gebied dat dicht bij een centrum van een stadsgewest ligt. De verwachting is dat de woningdruk op deze gebieden zal gaan toenemen (peri-urbane gebieden). Daarnaast zijn er ook landelijke gebieden die minder goed zijn ontsloten (extra-urbane gebieden). In deze gebieden wordt een verschraving van het voorzieningenniveau verwacht als er geen alternatief voor de arbeidsfunctie wordt gevonden (Huigen, 1989, p. 134). Tevens bestaat er een risico dat selectieve migratie ontstaat van kansrijke bewoners naar perspectiefrijke gebieden.

Het gevolg hiervan is dat kansarme bewoners achterblijven in perspectief arme gebieden. Het risico dat er op die manier ‘achterstandsregio’s’ ontstaan is niet uitgesloten (Huigen, 1989, p. 134; Stegeman, 2000, p. 61).

Op basis van de huidige trends zijn er een aantal aandachtsgebieden voor leefbaarheidsbeleid in kleine kernen. In de eerste plaats is dat de ontgroening en vergrijzing van kleine kernen. Daarnaast de overgang van dorpsbinding naar dorpsidentiteit. Dit zal gepaard gaan met een afname van het vrijwilligerswerk. Bovendien staat de sociale en fysieke veiligheid van het landelijk gebied onder druk (Stegeman, 2000, p. 61; Huigen 1989, p. 134).

Een ander maatschappelijk proces dat de aandacht vraagt in leefbaarheidsbeleid is het proces van schaalvergroting en het wegtrekken van voorzieningen uit kleine kernen. Voorzieningen liggen steeds minder vaak in de directe woonomgeving van bewoners van kleine kernen. Door toegenomen mobiliteit is deze ontwikkeling op te vangen. Het levert echter voor immobiele bevolkingsgroepen bereikbaarheidsproblemen op (Huigen, 1989, p. 72-74). Kleine kernen blijken kwetsbaar voor het verliezen van bovenlokale functies. Kleine kernen in perifere gebieden laten een ongunstige ontwikkeling zien (Huigen, 1989, p. 73).

### 3.3

#### **LEEFBAARHEID EN RUIMTELIJK BELEID**

In deze paragraaf staat de relatie tussen leefbaarheid en ruimtelijk beleid centraal. Op welke manier komt het begrip leefbaarheid terug in (ruimtelijk) beleid? In deze paragraaf wordt eerst ingegaan op leefbaarheid door de jaren heen. Vervolgens wordt de relatie tussen leefbaarheid en beleid gelegd.

Leefbaarheidsvraagstukken werden vanaf eind jaren '60 steeds actueler. Deze ontwikkeling had een aantal oorzaken. Veel kleine kernen in perifere delen van Nederland hadden te maken met een afname van de lokale werkgelegenheid, een afnemend voorzieningenniveau en een vertrekoverschot van jongeren. Bovendien was er steeds meer sprake van een minder verenigingsleven (Stegeman, 2000, p. 5). Het accent van het leefbaarheidsbeleid in kleine kernen lag op het behoud/ versterking van de sociale banden binnen een dorp. Dit mondde uit in beleid dat de ontwikkelingen die de sociale samenhang versterken zoals scholen, winkels en andere lokale voorzieningen (Stegeman, 2000, p. 5).

In de jaren '80 veranderde de invalshoek van het leefbaarheidsbeleid. De aanpak op het niveau van de afzonderlijke kernen werd losgelaten. Leefbaarheidsbeleid werd op een regionaal schaalniveau vormgegeven omdat het niveau van de individuele kern niet effectief bleek (Stegeman, 2000, p. 6)

De mogelijkheid om leefbaarheidsvraagstukken op een hoger schaalniveau aan te pakken ontstond door een toenamen van de (auto)mobiliteit. Om deze reden bleek niet iedere voorziening niet strikt noodzakelijk in iedere kern. De aandacht voor het voorzieningenniveau in een dorp werd overgenomen overgenomen door het begrip ‘levensvatbaarheid’ van kernen (Stegeman, 2000, p. 6).

In de jaren '90 verschoof de aandacht van leefbaarheidsbeleid van kleine kernen naar aandacht voor de economische kracht en potenties van het landelijk gebied. Dit kwam door de structurele transformatie van de Nederlandse economie naar een diensten- en kennisgeoriënteerde economie. Leefbaarheid werd een steeds individueel bepaald begrip en sociale activiteiten van de meeste mensen overstegen de grenzen van de individuele kern. Dorpsbinding werd daarom steeds vrijer, maar veranderde in dorpsidentiteit (Stegeman, 2000, p. 6). Dit houdt in dat binding in de loop der jaren steeds losser is geworden.

In de jaren '90 bleek dat het leefbaarheidbeleid vanaf omstreeks 1970 onvoldoende effectief. Om deze reden zijn taken van het Rijk doorgeschoven naar provinciale overheden. Het provinciale beleid uit de tachtiger jaren houdt hier mee sterk verband (Stegeman, 2000, p. 27). In de jaren '90 werd leefbaarheid een onderdeel van beleid uit verschillende sectoren. Leefbaarheidsthema's als voorzieningenniveau, werkgelegenheid in kleine kernen, openbaar vervoer en ontgroening en vergrijzing verdwenen uit het provinciale ruimtelijke beleid (Stegeman, 2000, p. 27).

Overheden kunnen leefbaarheidsthema's via twee kanalen vorm geven. Ten eerste via integraal plattelandsbeleid. Hierbij worden specifiek beleid gemaakt voor kleine kernen en de problemen die daar spelen. De provincies Zeeland, Overijssel en Drenthe hebben leefbaarheidsbeleid gevoerd door middel van integraal plattelandsbeleid (Stegeman, 2000, p. 28).

Een andere variant op het integrale plattelandsbeleid is via de weg van het ruimtelijke ordeningsbeleid. De provinciale streekplannen (tegenwoordig structuurvisies) hebben tot doel het ruimtelijk ordeningsbeleid inhoud te geven. Hierbij worden beleidskaders vastgesteld voor de middelange- en lange termijn vastgesteld (Stegeman, 2000, p. 28). In tegenstelling tot sectorbeleid is ruimtelijk beleid facetbeleid waaring verschillende sectoren terug komen.

De tweede manier om leefbaarheidsbeleid vorm te geven, is door middel van sectoraal beleid. Het gaat hierbij om de sectoren als verkeer en vervoer, toerisme en recreatie, volkshuisvesting, werkgelegenheid, de verzorgingsstructuur, welzijnsvoorzieningen en sociaal-economische beleid (Stegeman, 2000, p. 28).

## 3.4

### **KRIMPBELEID EN LEEFBAARHEID**

Dit hoofdstuk is ingegaan op de relatie tussen leefbaarheid enerzijds en ruimtelijk beleid anderzijds. De deelvraag die in dit hoofdstuk centraal stond was, zoals in de eerste paragraaf is geformuleerd:

*Watt is leefbaarheid en hoe kan dat worden gestuurd door ruimtelijke beleid in kleine kernen?*

Ten eerste moet gesteld worden dat ruimtelijk beleid zeker een relatie heeft met leefbaarheid. Echter leefbaarheid is veel breder dan de reikwijdte van het ruimtelijk beleid. Leefbaarheid gaat over de totale 'fit' van mens en omgeving in de meest brede zin van het woord. Ruimtelijk beleid heeft niet direct invloed op alle domeinen van de menselijke omgeving. Op de fysieke omgeving heeft ruimtelijk beleid echter wel direct invloed.

Op het landelijk gebied zijn een aantal trends gaande waar ruimtelijk beleid op kan inspelen. In eerste instantie is dat de bereikbaarheidsproblematiek van voorzieningen. Daarnaast verandert de bevolkingssamenstelling op het platteland. Dit betekent dat woningvraag niet meer aansluit bij het woningaanbod. Ook op deze trend kan met ruimtelijk beleid worden ingespeeld.

De achteruitgang van de fysieke omgeving door leegstand van woningen en het weg trekken van voorzieningen zorgt voor een afname van de leefbaarheid. Deze trends vormen de kern van de beleidsopgave van kernen in krimpgebieden. Om ervoor te zorgen dat de leefbaarheid van kleine kernen niet onder druk komt te staan dient ruimtelijk beleid leegstand te bestrijden/ te voorkomen en voorzieningen (bereikbaar) te houden. Speerpunten van het ruimtelijk beleid moeten dus de opbouw van de woningvoorraad en de toegankelijkheid van voorzieningen zijn.

## HOOFDSTUK

# 4 Strategie en Beleid

In de voorgaande hoofdstukken is ingegaan op demografische krimp als context en leefbaarheid als toetsingskader voor het onderzoek. Dit hoofdstuk gaat in op wat een beleidsstrategie is, waarvoor deze dient en hoe de beleidsstrategie in krimpgebieden kan worden vormgegeven? In de eerste paragraaf wordt de veranderende rol van de overheid onder de loep genomen. Vervolgens wordt ingegaan op ruimtelijke beleidsstrategieën. Tot slot worden de beleidsstrategieën uitgewerkt voor ruimtelijke ordening in krimpgebieden.

## 4.1

### WAAROM STRATEGISCHE PLANNING?

In deze paragraaf staat het veranderingsproces van de Nederlandse ruimtelijke ordening centraal. De verschuiving in de ruimtelijke ordening heeft ervoor gezorgd dat er binnen de ruimtelijke ordening meer behoefte is aan flexibiliteit. Strategische planning kan die flexibiliteit creëren (Albrechts, 2004; Rooy & Dwarshuis, 2005, p. 5).

Het klassieke Nederlandse planningschema is verlaten en binnen de ruimtelijke ordening is er niet langer één actor (de overheid). Voorheen was de rijksoverheid verantwoordelijk voor strategische planning, de provinciale overheid voor tactische planning (planning op de middellange termijn) en de gemeenten voor operationele planning (planning op de korte termijn). Op dit moment werken alle overheidslagen met deze drie typen van planning (Spit en Zoete, 2006, p. 251).

Het klassieke planningstelsel was geënt op toelatingsplanologie (land-use planning). Het is opgeschoven naar een flexibeler stelsel van ontwikkelings- en uitvoeringsgerichte planologie (Mommaas & Janssen, 2008). Deze verandering heeft plaats gevonden doordat toelatingsplanologie niet efficiënt kon omgaan met de ontstane post-industriële samenleving (Albrechts, 2004; Mommaas & Janssen, 2008). Land-use planning bleek inflexibel en niet goed om te kunnen gaan met een hoge mate van dynamiek en verandering. Bovendien bood het fysieke oplossingen voor sociale en economische problemen.

Het tekortschieten van toelatingsplanologie had een drietal oorzaken. Ten eerste moest planning veranderen van een controleproces van ruimtelijke ontwikkelingen, naar een communicatief proces waarbinnen ruimtelijk beleid wordt vorm gegeven. Ten tweede was de samenleving veranderd tot een mobielere netwerkmaatschappij. Tot slot droeg de verandering van het politieke speelveld bij aan het veranderen van het planningstelsel (Mommaas & Janssen, 2008). Ruimtelijk beleid moest minder hiërarchisch worden. Bovendien strookten de ruimtelijke plannen niet met de werkelijke ontwikkelingen. Dit kwam door onvoldoende aandacht voor uitvoerbaarheid en financiële haalbaarheid.

Door de maatschappelijke veranderingen, worden er andere eisen gesteld aan ruimtelijke planning. Planning is steeds meer gericht op het managen van de dynamiek van sociale, economische en duurzaamheids veranderingen. Het inspelen op deze veranderingen vraagt meer flexibiliteit van het planningstelsel. Om deze reden is strategische, lange termijn planning voor steden en regio's weer herontdekt (Albrechts, 2004).

In (anticiper) krimpgebieden is deze flexibiliteit tevens wenselijk, omdat voor veel gebieden nog niet duidelijk is of en hoeveel gebieden gaan krimpen. Dit vraagt om flexibel beleid (Hoofdstuk 2.3). Het formuleren van een strategie geeft immers wel een duidelijke richting aan het beleid. Tegelijkertijd zorgt het ook voor een stuk flexibiliteit om op een later moment de richting te kunnen bijstellen. Dit maakt een duidelijke ruimtelijke strategie voor krimpgebieden van belang.

## 4.2

### STRATEGIE EN STRATEGISCHE PLANNING

In deze paragraaf wordt er ingegaan op de vraag wat een strategie is en wat een strategische planning inhoudt. Op deze manier wordt duidelijk hoe strategische planning de extra flexibiliteit kan bieden die van het planningstelsel wordt verwacht.

In de wetenschappelijke literatuur wordt strategie gedefinieerd aan de hand van vier elementen namelijk:

- Strategie is een plan.
- Strategie is een patroon.
- Strategie is een positie.
- Strategie is een perspectief (Van den Oord, 2009, p. 32).

Tussen deze vier elementen zijn kenmerkende verschillen te ontdekken. Een perspectief, een positie en een plan zijn gericht op de toekomst, maar een patroon is gericht op regelmatigheid uit het verleden. Strategische planning wordt gedefinieerd als een kader op basis waarvan concrete beslissingen kunnen worden genomen. Een strategisch plan gaat over richtlijnen en uitgangspunten (Albrechts, 2004).

Strategische planning is een "publieke sector geleide", sociaal-ruimtelijk proces waardoor visies, acties en middelen van implementatie worden geformuleerd die een kader scheppen voor wat een plek is en kan worden (Albrechts, 2004). Het doel van strategische planning is het integreren van verschillende beleidsagenda's (sociale, economische, culturele) en het smeden van een kader waarbinnen de ruimtelijke componenten van die verschillende sectoren doorgang vinden (Albrechts, 2004).

Strategische planning brengt een aantal onderdelen van planning samen. Ten eerste is dat de langetermijn visie. Daar worden als tweede stap de korte termijn acties aan gekoppeld. Ten derde wordt met strategische planning ook een selectie gemaakt van relevante actoren in het planningsproces. Ten vierde zou strategische planning tot meer betrokkenheid van burgers moeten leiden bij het nemen van belangrijke beslissingen (Albrechts, 2004).

Een strategie creëert een gewenst toekomstbeeld en een basis om beslissingen te nemen die naar de gewenste toekomst leiden. Een strategie moet ervoor zorgen dat men (nu) handelt in toekomstperspectief.

Strategische planning speelt zich af tussen de 'top-down' structurele ontwikkeling en een bottom-up lokale uniekheid/context. Het is een dynamisch en creatief proces dat zich niet lineair beweegt van de eerste naar de laatste fase. Strategische planning is ervoor bedoeld om een visie te formuleren waardoor er een kader ontstaat om op de lange en korte termijn met structurele problemen, zoals demografische krimp in kleine kernen, om te gaan (Albrechts, 2004). Deze manier van planning is onderscheidend in zijn flexibiliteit ten opzichte van landuse planning.

## 4.3

### BELEIDSSTRATEGIEËN IN KRIMPGEBIEDEN

In de voorgaande hoofdstukken is het krimpvraagstuk in kaart gebracht en zijn de oorzaken en gevolgen beschreven. Daarnaast is weergegeven wat leefbaarheid inhoudt en hoe het landelijk gebied zich in Nederland heeft ontwikkeld. In deze paragraaf zal worden ingegaan op manieren van omgaan met krimp. Eerst wordt er ingegaan op de vraag hoe krimpproblematiek in het buitenland wordt aangepakt. Wat kunnen we leren van krimpgebieden buiten Nederland? Vervolgens zullen drie manieren van omgaan worden gepresenteerd die zijn toegepast in krimp gebieden. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen offensieve strategieën (krimp bestrijden) en defensieve strategieën (krimp begeleiden en gebruiken). Waarom de twee contrast strategieën en waarom deze drie? De twee beleidsstrategieën zijn gekozen omdat ze allebei staan voor een verschillende school/aanpak van demografische krimp. Door juist deze twee tegen elkaar te zetten worden twee planningparadigma's vergeleken.

### 4.3.1

#### INTERNATIONALE CONTEXT

Binnen de internationale context is demografische krimp geen nieuw verschijnsel. Demografische krimp komt voor in bijvoorbeeld in Duitsland en Engeland, maar ook in de Verenigde Staten en Canada. Het doel van de verschillende beleidsstrategieën is de fysieke ruimte leefbaar te houden. Planning in een kripsituatie moet dat uitgangspunt hebben (Ryczinski en Linneman, 1999). Het verbeteren van de leefomgeving hoeft echter niet altijd door middel van groei. Immers niet alle vormen van groei zijn goed, hoewel groei wel als positief wordt ervaren. Dat komt doordat een situatie van groei geld genereert (Hall, 2009). Het is maar de vraag of, door middel van ruimtelijk beleid, groei en krimp substantieel is te sturen. Leo en Brown (2000) stellen dat planners zich vooral niet moeten blind staren op groei, omdat deze trends in hun ogen slecht gestuurd kunnen worden.

Demografische krimp stelt andere eisen aan ruimtelijk beleid en vraagt daarom een andere mindset (Ryczinski en Linneman, 1999). Bontje (2004) en Hollander (2007) concluderen dat de ruimtelijke problemen die demografische krimp met zich meebrengt een nieuw planning paradigma/discours nodig heeft. De focus bij dit nieuwe paradigma moet liggen op de kwaliteit van leven, en de kwaliteit van de fysieke omgeving (González, 2006; Ryczinski en Linneman, 1999).



Een invulling van dit leefbaarheidsperspectief zou bijvoorbeeld kunnen zijn het investeren in toerisme, recreatie en entertainment, of het investeren in culturele regeneratie met als doel de omgeving compacter en duurzamer te maken (Hollander, 2007).

Krimpbeleid moet een integrale strategie zijn waarmee ruimtelijke problemen op het gebied van economie, wonen, cultuur, en milieu problemen het hoofd te bieden (Hall, 2009). Ook in de ruraal-geografische literatuur wordt er aangedrongen op een integrale strategie. Ruimtelijke problemen die spelen op het platteland in Engeland zijn het verdwijnen van voorzieningen, het verdwijnen van banen, demografische krimp en vergrijzing (Owen, 1996; Beavan, 2009). Deze problemen zijn vergelijkbaar met de Nederlandse situatie. Om op deze problemen in te spelen is een integraal beleidsvorm (multi-faceted) nodig (Owen, 1996; Pallagast, 2009, p. 166).

Bovendien moet planning gericht zijn op een mix van activiteiten en functies op het platteland (Owen, 1996). Op dit moment wordt het platteland steeds monofunctioneler. De woonfunctie op het platteland wordt steeds dominantier (Beavan, 2009; Owen, 1996; Thissen, 2002). Deze stellingname wordt gedeeld door Pallagast (2009) en Slack, Bourne en Gertler (2003). De auteurs pleiten echter voor concentratiebeleid. Voorzieningen moeten worden geconcentreerd in de meest kansrijke kernen. Regionale samenwerking is daarbij van cruciaal belang, omdat lokale belangen dienen te worden overstegen (Pallagast, 2009, p. 168).

De keuze voor een offensieve of defensieve strategie is niet direct te maken. Vanuit de krimpliteratuur kan worden gesteld dat een defensieve strategie de voorkeur heeft, echter vanuit de ruraal geografische literatuur moet eerst de positie van een kern ten opzichte van andere kernen worden bepaald. Voor een kern waar de voorzieningen worden geconcentreerd kan men kiezen voor een offensieve strategie (Owen, 1996; Pallagast, 2009).

Krimpproblematiek op het platteland is een opgave die integraal benaderd moet worden (Owen, 1996; Pallagast, 2009, p. 166; Hall, 2009). Een focus op duurzaamheid, regionale samenwerking en de concentratie van voorzieningen zijn de oplossingsrichtingen die vanuit de rurale- en krimpliteratuur als wenselijke beleidsstrategieën worden aangedragen.

#### 4.3.2

##### NIET INGRIJPEN

De eerste strategie voor het omgaan met krimp is de strategie "niet ingrijpen". Immers, als ervoor wordt gekozen om geen actief beleid te voeren ten aanzien van demografische krimp, dan kan dat ook beschouwd worden als een vorm van beleid. Deze strategie zal de basis vormen voor het trendscenario in dit onderzoek (Hoofdstuk 1.4.1). De betekenis van deze strategie in dit onderzoek, is dat het de beleidsopgave, die demografische krimp met zich mee brengt, inzichtelijk maakt.

Het gevolg van het voeren van geen actief beleid is het risico op structurele leegstand, verloedering en het afkalven van het voorzieningenniveau. Door de regionale schaal van het probleem kunnen achterstandsregio's ontstaan (Hoofdstuk 3.2). Het trendscenario maakt duidelijk hoe deze ontwikkelingen zich gaan ontploegen. Daarmee geeft het een indicatie van de problemen die er kunnen gaan spelen.

### 4.3.3

#### BESTRIJDEN VAN KRIMP

Eén van de strategieën om met krimp om te gaan, is een offensieve strategie. Bevolkingskrimp wordt niet geaccepteerd en het redeneren in termen van groei blijft leidend. De focus op groei is overigens niet verwonderlijk, omdat er sinds de Tweede Wereldoorlog allen maar voor groei is gepland. Het ‘groeidenken’ is al jaren regel en een teken van vooruitgang. Krimp wordt daarentegen geassocieerd met achteruitgang, verpaupering en bestuurlijk falen (Janssen-Jansen, 2010, p. 9; Nimwegen en Heering, 2009, p. 124).

Het doel van de strategie is om bevolkingskrimp om te buigen in bevolkingsgroei of stabilisatie. Het bestrijden van bevolkingskrimp kan via verschillende kanalen. Ten eerste doormiddel van het bouwen van nieuwe woningen ondanks de neerwaartse demografische ontwikkelingen en de ‘negatieve’ bevolkingsprognoses. Verondersteld wordt dat met het bouwen van nieuwe woningen, nieuwe inwoners worden getrokken. Mooie voorbeelden hiervan zijn de Parkstadgemeenten die deze strategie jarenlang hebben volgehouden en gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen (Nimwegen en Heering, 2009, p. 115).

Ten tweede kan worden geprobeerd nieuwe woonconcepten uit te denken en daarmee nieuwe bewoners naar een regio te trekken. Een voorbeeld hiervan is de Blauwe Stad in Noordoost-Groningen. Het plan bestond uit het graven van een recreatieplas waar tussen de 1.200 en 1.800 woningen gebouwd moesten worden. De vraag naar woningen, en verkoop daarvan, bleef echter achter bij de verwachting en de bouw van woningen is gestaakt (Nimwegen en Heering, 2009, p. 115).

Tot slot kan ervoor worden gekozen om nieuwe inwoners proberen te trekken door middel van marketing campagnes (Nimwegen en Heering, 2009, p. 116; Verwest, 2010, p. 20). Voorbeelden hiervan zijn de marketingcampagne “the bright side of life Zuid Limburg” of de regio Zeeuws-Vlaanderen die aanwezig was op de emigratiebeurs. Voorbeelden van de toepassing van dit soort strategieën zijn in Nederland vindbaar. Het inslaan van een dergelijk traject is risicovol, omdat het daadwerkelijk aantrekken van nieuwe bewoners naar een gebied onzeker is, terwijl de investeringen om deze bewoners aan te trekken al zijn gedaan.

### 4.3.4

#### BEGELEIDEN VAN KRIMP

Er kan ook voor gekozen worden om krimp niet te zien als een bedreiging, maar het te accepteren en erop te anticiperen. Krimp wordt binnen het paradigma “krimp begeleiden” gezien als kans om extra kwaliteit aan een krimpgebied toe te voegen (Van Vliet, 2009, pp. 10-11). Binnen dit paradigma wordt krimp als uitgangspunt genomen voor de verdere beleidsvorming (Hengstmengel, 2010, p. 32).

Het nemen van bevolkingskrimp als uitgangspunt, zorgt ervoor dat er andere ruimtelijke gevolgen zijn voor een krimpgebied. Hierbij moet worden gedacht aan het matigen van nieuwbouwplannen en het transformeren van de woningvoorraad naar de nieuwe vraag. Dit gebeurt door herstructurering van bestaande wijken (Nimwegen en Heering, 2009, pp 117-119). Daarnaast wordt er nagedacht over de herallocatie van voorzieningen vanwege het verminderde draagvlak voor die voorzieningen (Hengstmengel, 2010, p. 32).

Het belangrijkste nadeel van het krimp begeleiden is de denkomslag bij bestuurders en beleidsmakers en een verandering van het financieel instrumentarium die hiervoor noodzakelijk is (Hollander, 2009, Verwest 2010, p. 82). Het financiële instrumentarium is gericht op het stimuleren van groei door budgetten als het Besluit Locatiegebonden Subsidie (BLS). Door deze subsidie worden overheden, ondanks demografische krimp, nieuwe woningen te bouwen (Verwest, 20110, p. 82).

Het grote nadeel van defensieve strategie is de financiële haalbaarheid. Immers, het is nu moeilijk om herstructureeringsplannen en sloopplannen te realiseren vanwege de financiële haalbaarheid. Dit komt doordat de kosten voor de sloop en herstructurering nauwelijks kunnen worden betaald uit de beperkte opbrengsten van eventuele nieuwbouw (Nimwegen en Heering, 2009, p. 125). Als er alleen gesloopt zou worden, zoals in de bovenstaande scenario's, betekent het dat het financieel nauwelijks haalbaar is.

#### 4.3.5

#### GEBRUIKEN VAN KRIMP

Het paradigma "gebruiken van krimp" neemt bevolkingskrimp ook als uitgangspunt, maar het gaat een stap verder dan de strategie "begeleiden van krimp". Krimp wordt ook gezien als kans, maar specifiek voor het opgang brengen van duurzame ontwikkelingen. En niet alleen te reageren op krimp, maar preventief in te spelen op demografische ontwikkelingen (Hengstmengel, 2010, p. 32).

In dit paradigma, dat ook wel "smart shrinking" wordt genoemd, zijn er nog wel veel onbeantwoorde vragen. Bijvoorbeeld: wat wordt precies met het begrip "duurzaam" beoogd en hoe wordt dit toegepast?. Vooral het preventief handelen is leidend in dit planningbegrip (Dieckerhof, 2006). Dat handelen moet gebeuren op zeven punten:

- Ruimtelijke ontwikkelingen verbinden.
- Stedelijke herstructurering: verdunning.
- Ruimtelijk evenwicht door het tegengaan van sociale segregatie.
- Samenwerking op regionaal niveau.
- Flexibele nieuwbouw.
- Investeren in de sociaal-economische pijler.
- Marketing.

Investeren in de sociaal-economische pijler is een opvallend punt, omdat dit punt niet direct een ruimtelijke weerslag heeft. Echter de sociaal-economische situatie is leidend in de beslissing van bewoners om ergens te blijven of te verhuizen naar een andere woning (Dieckerhof, 2006). Ondanks bevolkingskrimp kan de kwaliteit van leven in dorpen en steden evenmin hoog blijven (Hollander, 2009). Dit dempt de negatieve spiraal waar krimpende dorpen in kunnen komen als er sprake is van bevolkingskrimp.

Het onderscheidende element van deze aanpak ten opzichte van bestrijden van krimp en begeleiden van krimp is het integrale karakter. Er worden zowel maatregelen genomen in het sociale, fysieke en economische domein om duurzame herontwikkeling opgang te brengen (Hengstmengel, 2010, p. 32; Van Vliet, 2009, p. 11; Dieckerhof, 2006).

Binnen dit onderzoek zal er worden ingegaan op de ruimtelijke maatregelen die binnen deze strategie worden genomen. Deze komen overeen met de maatregelen in de strategie “krimp begeleiden”.

## 4.4

### BEVINDINGEN

In hoofdstuk 2 is het verschijnsel demografisch krimp geïntroduceerd. Demografische krimp heeft een aantal gevolgen voor de ruimtelijke ordening. Dit komt door een veranderende dynamiek op de woningmarkt en het verminderen van draagvlak voor voorzieningen (Hoofdstuk 2.2). De gevolgen van demografische krimp kunnen leiden tot leefbaarheidsproblemen. Juist kleine kernen in landelijke gebieden zijn daarvoor kwetsbaar (Hoofdstuk 3.2). Een ontspannen woningmarkt kan immers zorgen voor leegstand in onaantrekkelijke/incourante delen van de woningmarkt. Dit heeft negatieve gevolgen de leefbaarheid van de fysieke omgeving. Een ander gevolg van demografische krimp is, dat het afkalven van het draagvlak voor voorzieningen versterkt. Zeker in kleine kernen komen voorzieningen onder druk te staan. Het afnemen van het aantal voorzieningen heeft ook een negatief effect op de leefbaarheid (Hoofdstuk 2.2). Verwacht mag worden dat deze processen zichtbaar zijn in het empirisch onderzoek. Door het gebrek van alternatieven voor voorzieningen in kleine kernen, is de verwachting dat de grootste leefbaarheidsproblemen zich hier voordoen.

Binnen Nederland is er steeds meer sprake van een regionale ontwikkeling. Dit betekent ook dat demografische krimp een regionaal verschijnsel is. Krimpende kernen staan daarmee niet op zich, maar het probleem doet zich voor door een gehele regio. Deze regionale ontwikkeling kan leiden tot het ontstaan van achterstandsregio's. In Nederland zijn dat bijvoorbeeld Noordoost Groningen, Zuid Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Van grote delen van Noord-Brabant en Zeeland wordt verwacht dat ze ook zullen gaan krimpen en een achterstandsregio kunnen worden. Kleine kernen zijn in deze regio's extra kwetsbaar (Hoofdstuk 3.2).

Het inspelen op deze ontwikkelingen kan door middel van een ruimtelijke beleidsstrategie. Juist een strategie is nodig omdat door maatschappelijke veranderingen meer flexibiliteit van ruimtelijke planning wordt gevraagd. Het opstellen van een langetermijnvisie met bijbehorende kaders waarbinnen ruimtelijke ontwikkelingen kunnen plaatsvinden is daarvoor nodig (Hoofdstuk 4.1; 4.2). Deze flexibiliteit is gewenst, omdat nog duidelijk is hoe sterk demografische krimp zich zal manifesteren en daarmee hoe ver de ruimtelijke ingrepen moeten gaan.

Beleidsmakers kunnen kiezen voor een aantal strategieën om met demografische krimp om te gaan. De eerste strategie is geen actief ruimtelijk beleid te voeren. Daarnaast kunnen beleidsmakers ervoor kiezen om wel een actief ruimtelijk beleid te voeren. Dit kan door middel van een offensieve strategie (krimp bestrijden) en door middel van een defensieve strategie (krimp begeleiden) waarbij groei niet langer het leidmotief is van de ruimtelijke ordening. Vanuit de internationale ervaringen met demografische krimp en leefbaarheidsproblematiek op het platteland wordt gepleit voor een integraal ruimtelijk beleid. Bovendien moet er op een regionaal schaalniveau worden samengewerkt (Hoofdstuk

4.3). De keuze voor een offensieve, of defensieve strategie en de effecten op de leefbaarheid van binnen in een kern hangt af van de ruimtelijke context van de individuele kern.

## HOOFDSTUK

## 5

Toekomstonderzoek en  
Scenariomethoden

In dit hoofdstuk wordt er ingegaan op toekomstonderzoek en de plaats van scenariomethoden in dit soort onderzoek. Dit hoofdstuk geeft een voorzet voor het hoofdstuk operationalisatie en methoden. In paragraaf één wordt uitgelegd wat toekomstonderzoek is en hoe scenariomethoden zich daartoe verhouden. Vervolgens wordt er specifiek ingegaan op wat voor een soort scenariomethoden er zijn. De slotparagraaf gaat in op de relevante scenariomethodiek van dit onderzoek.

## 5.1

## TOEKOMSTONDERZOEK EN SCENARIO'S

Deze paragraaf gaat in op toekomstonderzoek als wetenschap en hoe scenariomethoden binnen deze vorm van onderzoek passen. Nieuwsgierigheid naar de toekomst is al zo oud als de mens zelf. Er zijn in de loop der jaren methoden ontwikkeld om voorspellingen te doen over onze toekomst. Voor toekomst onderzoek zijn twee grondstoffen nodig. Ten eerste theorieën over wat relevante factoren zijn en hoe die met elkaar samenhangen. Ten tweede gegevens over de ontwikkeling van de relevante factoren over een lange periode (Oosterveld, 1999, p. 13).

Op basis van de beschikbaarheid van deze twee grondstoffen kunnen verschillende soorten onderzoek gedaan worden. Er kan onderscheid gemaakt worden tussen prognoses, projecties, verkenningen en speculaties (afbeelding 10).

## Afbeelding 10

Typologie van  
toekomstonderzoek

		Theorieën	
		<i>veel</i>	<i>weinig</i>
Gegevens	<i>veel</i>	Prognose	Projectie
	<i>weinig</i>	Verkenningen	Speculatie

**Bron:** Oosterveld, 1999, p. 13

Voor het doen van een prognose moeten beide grondstoffen aanwezig zijn. Voorbeelden van prognoses zijn de voorspellingen van het CPB (Centraal Planbureau) over de economische ontwikkeling van Nederland. Een projectie is een indicatieve uitspraak op basis van historische gegevens. Een speculatie is een voorspelling die noch op theorie noch op historische gegevens is gebaseerd, maar op opvattingen van deskundigen uit de beleidspraktijk.

Deze worden vaak gebruikt ter ondersteuning van ander toekomstonderzoek. Tot slot zijn verkenningen voornamelijk gebaseerd op theorieën en en minder op historische gegevens. De meeste scenariostudies kunnen tot de verkenningen worden gerekend (Oosterveld, 1999, p. 14).

De meerwaarde van scenariostudies is dat ze complexe data aan de hand van verschillende ‘verhalen’/ oplossingsrichtingen tastbaar en behapbaar kunnen maken. Dit komt door het brede perspectief van scenariostudies (Schoenmaker, 1995; Oosterveld, 1999, p. 14) Het doel van scenariostudies is om inzicht te verkrijgen in oplossingsrichtingen en om de discussie rond de oplossing van problemen te structureren (Schoenmaker, 1995). Scenariostudies hebben ook niet tot doel de toekomst zo exact mogelijk te voorspellen, maar juist waarschijnlijke verhalen vertellen over de mogelijke toekomst (Jansen, 2011, p. 36).

## 5.2

### SCENARIO'S: SOORTEN EN METHODEN

In deze paragraaf wordt ingegaan op de verschillende soorten scenario's en de methodiek achter scenariostudies. Het gebruikmaken van scenario's en scenarioplanning komt uit de krijgskunde. Op basis van de scenario's werd de te voeren strategie uitgetekend (Bradfield, 2005; Jansen, 2011, p. 36). Pas na tijdens de wederopbouwtijd zijn scenariostudies zich gaan ontwikkelen naar een instrument voor zowel kwalitatief als kwantitatief toekomstonderzoek (Jansen, 2011, p. 36). De definitie van scenarioplanning is:

*Een scenario is een beschrijving van de huidige toestand van de samenleving, (of een gedeelte daarvan), van mogelijke en of wenselijke toekomstige omstandigheden van die samenleving alsmede van reeksen van gebeurtenissen die vanuit de huidige toestand naar die toekomst zouden kunnen leiden (Spit en Zoete, 2006, p. 217).*

Volgens de definitie bestaan scenario's uit een aantal componenten. Ten eerste is dat een beschrijving van de "huidige toestand van de samenleving, of een gedeelte daarvan". Ten tweede een beschrijving van mogelijke/wenselijke toekomstige omstandigheden van die samenleving. Ten derde moet het toekomstpad worden uitgetekend hoe het streefbeeld te bereiken (Spit en Zoete, 2006, p. 217)

Juist de verschillende toekomstbeelden kunnen van karakter verschillen. Er bestaat een onderscheid tussen projectieve en prospectieve scenario's (Spit en Zoete, 2006, p. 217; Vleugel en Nijkamp, 1995, p. 1080). Projectieve scenario's zijn trendscenario's en komen tot stand door middel van het door trekken van trends vanuit de uitgangssituatie. Prospectieve scenario's zijn wenselijke scenario's en dienen als contrast/alternatief voor een projectief scenario (Spit en Zoete, 2006, p. 217; Vleugel en Nijkamp, 1995, p. 1080).

#### *Scenariomethoden*

Voor het maken van scenario's zijn verschillende methodieken ontwikkeld. In dit onderzoek is ervoor gekozen om de methodiek te gebruiken, die ontwikkeld is voor het schetsen van beleidsscenario's (Vleugel en Nijkamp, 1995, p. 1080). Deze methodiek bestaat uit een zestal stappen namelijk:

- Stap 1 betreft het rechtvaardigen van het gebruik van scenario's voor de gewenste toepassing (Hoofdstuk 5.3). Scenario's zijn bruikbaar :
  - Indien de mate van onzekerheid over de toekomst groot is
  - Het vrij waarschijnlijk is dat in de toekomst discontinuïteiten kunnen optreden
  - Het onderwerp wel een bepaalde mate van continuïteit laat zien
  - Het onderwerp zich leent voor sturing door de overheid
  - Er in de maatschappij verschillende visies bestaan op de gewenste strategie
  - De actoren in het veld er geen verborgen agenda's op nahouden;
- Stap 2 betreft een probleemanalyse. Eerst wordt een centraal systeem onderscheiden en een omgevingssysteem (hoofdstuk 2, 3). Vervolgens worden potentieel onderzoeksthema's geselecteerd aan de hand van criteria als schaalniveau en omvang van het probleem. De thema's worden gerangschikt op relevantie. Van belang is hierbij dat de onderzoeker zijn keuzes altijd met een bepaalde mate van subjectiviteit zal maken (Hoofdstuk 4.4; 6.1.3).
- Stap 3 wordt een formeel scenariomodel gebouwd dat de bepaalde factoren en hun onderlinge relaties beschrijft dit theoretische beeld kan ons helpen inzicht te geven in het functioneren van processen (Hoofdstuk 6.1.3). Deze stap is essentieel voor het bouwen van scenario's.
- Stap 4 is een basisanalyse waar het scenariomodel nader ingevuld wordt. Het betreft hier een historische analyse; hoe hebben we de huidige situatie bereikt? Feiten mechanismen en verwachte trends worden in kaart gebracht (hoofdstuk 7). Vervolgens wordt een data-analyse losgelaten op de beschikbare databank; welke tendensen zijn zichtbaar in het centrale systeem en zijn omgeving, welke knelpunten zullen optreden en op welke wijze kan de overheid bijsturen?
- Stap 5 toekomst analyse wordt ingegaan op de vraag hoe waarschijnlijk specifieke ontwikkelingen lijken (hoofdstuk 8). Te gebruiken analyse technieken kunnen zowel kwantitatief als kwalitatief zijn.
- Stap 6 Uiteindelijk komen we bij de scenariobouw (hoofdstuk 8). Een belangrijk aantal beslissingen is hetzelfde als bij het ontwerpen van een scenariomodel. Hoewel in theorie zeer veel scenario's ontwikkeld zouden kunnen worden, komt men meestal uit op twee of drie contrasterende scenario's; eisen van interne consistentie (geloofwaardigheid) en externe differentiatie (Vleugel en Nijkamp, 1995, p. 1080).

### 5.3

#### **SCENARIOSTUDIE BINNEN DIT ONDERZOEK**

In deze paragraaf wordt ingegaan op hoe de scenariostudie in dit onderzoek wordt vormgegeven. Welke variabelen zijn er? Welke variabelen zijn afhankelijk en welke onafhankelijk.

De scenariostudie bestaat uit een drietal delen. Ten eerste een beschrijving van de huidige situatie in beide cases. Deze uitgangssituatie gaat in op het voorzieningenniveau van de beide kernen, de woningmarkt en woningvoorraad en de demografische compositie van de bevolking van beide kernen.



Om tot deze drie delen te komen zijn hierboven zes stappen uitgeschreven. De eerste stap wordt in de onderstaande tekst uitgewerkt. De tweede stap is reeds in beeld gebracht (Hoofdstuk 4.4). Vanaf stap drie volgt het empirisch onderzoek. Al deze stappen zijn uitgewerkt in de volgende hoofdstukken.

### 5.3.1

#### VOORWAARDE VOOR SCENARIOMETHODEN?

Om het gebruik van scenariomethoden te legitimeren moet het vraagstuk aan een bepaald aantal criteria voldoen. Ten eerste moet er een grote mate van onzekerheid bestaan over de toekomst. Het krimpvraagstuk voldoet aan dit criterium, omdat alleen zeker is dat krimp gaat optreden, maar niet precies de omvang bekend is. Daarnaast is niet zeker welke effecten beleidsstrategieën hebben op de leefbaarheid van kernen in de toekomst. Door deze onzekerheden is het nut van scenariomethoden gelegitimeerd. Daarnaast is er sprake van een discontinuïteit in de toekomst, omdat krimp dan wel net is ingetreden, dan wel dat krimp in de nabije toekomst. In het geval van dit onderzoek geldt dat beide cases vanaf 2005 al krimpen.

Voor een scenariostudie moet het probleem ook een bepaalde continuïteit laten zien. Immers anders kunnen er geen trends worden geïdentificeerd, waarop de scenario's worden gebaseerd. Demografische krimp is een regionaal en een structureel probleem. Onduidelijk is hoeveel verschillende regio's gaan krimpen. Het is echter wel duidelijk dat er krimp gaat plaats vinden.

De vierde voorwaarde is dat het vraagstuk zich leent voor overheidssturing. Aan deze voorwaarde is voldaan, omdat ruimtelijke ordening van oudsher een overheidstaak is. De overheid is in de ruimtelijke ordening een sturende partij. Het onderzoek ontleent haar relevantie aan het feit dat er verschillende visies bestaan voor het omgaan met krimp. In dit onderzoek worden twee visies, in de vorm van beleidsstrategieën. Daarmee voldoet dit onderwerp ook aan het vijfde criterium.

Tot slot mogen formeel de verschillende actoren geen verborgen agenda's nastreven. In dit onderzoek is de beleidsstrategie van de gemeentelijke overheid het onderwerp. Dat maakt de gemeentelijke overheid de centrale actor in het onderzoek. Daarnaast wordt er aangenomen dat de gemeentelijke overheid geen verborgen agenda nastreeft en de leefbaarheid van de tot haar gemeente behorende kernen wilt waarborgen.

Samenvattend leent het onderwerp van dit onderzoek zich daarom voor een scenariostudie. Het voldoet immers aan de zes gestelde voorwaarden voor een vraagstuk die door middel van een scenariostudie kan worden onderzocht.

### 5.3.2

#### METHODE

Op basis van de demografische prognose wordt de bevolkingsopbouw van beide kernen geschetst in 2025. Aan de hand van deze trend wordt ook gekeken naar de houdbaarheid van het voorzieningenniveau, de mate waarin de woningvoorraad aansluit op de woningvraag.

Als deze inventarisatie heeft plaatsgevonden, wordt de leefbaarheid van een kern uitgedrukt in een score van (++, +, +/-, -, --). Aan de hand van beide scores kan worden vastgesteld of de leefbaarheid is verbeterd of verslechterd.

Tegenover dit trendskenario komen twee contrastscenario's te staan. Deze twee scenario's zijn prospectief van aard en gaan dus uit van een wensbeeld. De eerste strategie is een offensieve strategie en gaat dus uit van behoud van een stabiele bevolking. Om het behoud van hetzelfde aantal inwoners van een kern te kunnen verwezenlijken dient er nieuwbouw te worden gepleegd om de nieuwe bewoners te huisvesten. Het scenario met betrekking tot de offensieve beleidsstrategie wordt ook beoordeeld op de leefbaarheidsvariabelen voorzieningenniveau en kwaliteit van de woningvoorraad. Tot slot zal er een indicatie worden gegeven van de investering die nodig is om dit scenario te realiseren. Aan het einde van het scenario wordt er ingegaan op de gevolgen voor het ruimtelijk beleid.

De tweede strategie zal demografische krimp accepteren en het niet proberen te bestrijden. Demografische krimp wordt gebruikt om de kern een kwaliteitsimpuls te geven, maar niet direct om nieuwe bewoners aan te trekken. Deze strategie bestaat uit herstructureren van de woningvoorraad en het toegankelijk maken van voorzieningen. Deze voorzieningen hoeven niet noodzakelijkerwijs in de kern te liggen, juist de bereikbaarheid is belangrijk. Tenslotte worden de drie scenario's vergeleken op hun prestatie ten aanzien van leefbaarheid en de financiële inspanning die nodig is het scenario te realiseren.

## HOOFDSTUK

## 6

Operationalisatie en  
Methoden

Dit hoofdstuk gaat in op de operationalisatie van het onderzoek en de gebruikte onderzoeksmethoden. In de eerste paragraaf staat de gekozen benadering en de daaraan gekoppelde operationalisatie centraal. Vervolgens wordt er ingegaan op de selectie van de twee cases. Tot slot staan de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek centraal.

**6.1****ONDERZOEKSOPZET, BENADERING EN OPERATIONALISATIE**

In deze paragraaf wordt er ingegaan op de uitwerking van het onderzoek. Eerst zal de onderzoeksopzet worden uitgewerkt. Vervolgens wordt de benadering (van leefbaarheid) uitgewerkt en worden gemaakte keuzes verantwoord. Tot slot zal de operationalisatie van het begrip leefbaarheid plaatsvinden.

**6.1.1****ONDERZOEKSOPZET**

In dit onderzoek worden de effecten van een offensieve en een defensieve beleidsstrategie in krimpende kleine kernen geëvalueerd. De implementatie van beide beleidsstrategieën is nog niet zo ver dat de effecten meetbaar zijn. Daarom wordt er in dit onderzoek gebruik gemaakt van een scenariostudie. In plaats van een ex-post evaluatie (een evaluatie achteraf) is dit onderzoek een ex-ante evaluatie (een evaluatie vooraf) van de twee beleidsstrategieën.

Het onderzoek bestaat uit de bestudering van tweetal cases. Er is gekozen voor een tweetal cases, omdat de bestudering van één enkele case een beperkter beeld geeft van de effecten van ruimtelijke beleidsstrategieën op leefbaarheid. Het verschil tussen beide cases is dat Brouwershaven ligt in een anticiperende regio, terwijl Schoondijke in een krimpregio ligt. Het verschil in ruimtelijke context kan ook een verschil in uitkomst betekenen. Een verschil in ruimtelijke context leiden tot het aanhangen van een andere strategie. De resultaten van twee cases bieden beleidsmakers meer houvast. Daarnaast was het doen van meerdere casestudy's was niet mogelijk, omdat er een beperkt tijdbudget beschikbaar was.

Binnen de scenariostudie wordt een drietal scenario's geformuleerd. Ten eerste zal er een uitgangssituatie worden geschetst. Vervolgens zal op basis van de demografische trends een trendscenario voor iedere case worden geschreven. Dit scenario is projectief van aard, omdat dit de opgave weergeeft die demografische krimp veroorzaakt. Daarnaast worden voor iedere case twee prospectieve scenario's geschreven. Eén zal uitgaan van een defensieve beleidsstrategie, de ander zal uitgaan van een offensieve beleidsstrategie. Deze scenario's geven geen trend weer maar een contrast van hoe de toekomst zou kunnen zijn. Er is voor gekozen voor twee contrastscenario's, omdat op deze manier de verschillende gevolgen die de beide beleidsstrategieën hebben goed kunnen worden geduid. Als horizon voor de scenario's is het jaar 2025 gekozen, omdat de horizon van verschillende bevolkingsprognoses tot 2025 lopen.

**Tabel 1**

Basis trendscenario

Domein	Indicator
Bevolkingskenmerken	Aantal Bevolkingsopbouw (leeftijd) Verwachte bevolkingsontwikkeling
Huidig ruimtelijk beleid	Concrete ruimtelijke plannen/ projecten op het gebied van woningen en voorzieningen

Als deze twee scenario's zijn geschreven worden beide strategieën geëvalueerd/beoordeeld op de effecten die ze hebben op de leefbaarheid van de case.

Het empirisch onderzoek bestaat uit semigestructureerde interviews. De interviews dienen als input en controle voor de verschillende scenario's door middel van een expert judgement. Ze zijn zo ingestoken dat het wordt gevraagd naar een nauwkeurig afgebakende situatie waarna sprake is van een specifieke situatiewijziging. Op basis van een 'what if' scenario wordt op deze wijziging doorgeredeneerd. Op deze manier moet de interne consistentie van de scenario's worden gewaarborgd.

Eerst worden de scenario's van de drie beleidsstrategieën geschetst. Deze aanzet in combinatie met het analysemodel zal dienen als basis voor het interview. De specialisten zullen in het interview reageren op deze aanzet. Om een breed beeld te krijgen van de effecten wordt het scenario besproken met specialisten uit verschillende invalshoeken. Dit is gedaan omdat veel verschillende aspecten invloed hebben op de gekozen indicatoren. Ten eerste wordt naar de problematiek gekeken met specialisten op het gebied van woningmarkt en de ontwikkeling daarvan. Ten tweede worden de twee cases vanuit economisch-geografische invalshoek belicht. Juist met betrekking tot de ontwikkeling van bedrijvigheid en het voorzieningenniveau. Tot slot zal een interview worden gehouden vanuit het perspectief van de demografie en de leefbaarheid.

De interviews zijn gehouden met:

Ron Vreeker (Specialist economische-geografie)

Paul Nouwen (Specialist Woonwijken)

Dick van de Wouw (Specialist leefbaarheid en demografie in Zeeland)

Bert van Ogtrop (Specialist Volkshuisvesting)

Femke Vewest (Specialist beleidsstrategieën in krimpgebieden)

De scenario's zullen de door de geïnterviewde worden beoordeeld op de effecten die de scenario's hebben op de leefbaarheid van beide cases. Na het interview krijgt iedere geïnterviewde een transcriptie toegestuurd voor accodatie en eventuele op- of aanmerkingen. Als de transcriptie is geaccodeerd door de geïnterviewde wordt het gebruikt in het onderzoek. Op deze manier worden verschillen in interpretatie tussen onderzoeker en respondent worden door de respondent genuanceerd. Tot slot worden de gevolgen van de beleidsstrategieën voor het ruimtelijk beleid besproken, omdat een scenario verder gaat dan alleen het streefbeeld, maar ook ingaat op een weg omdat beeld te bereiken (Hoofdstuk 5.3).

Het doen van een scenariostudie door middel van een gedachte experiment heeft een aantal voordelen. Het wordt op deze manier mogelijk om, op basis van enige empirische onderbouwing, strategieën te evalueren zonder een strategie daadwerkelijk te

implementeren door middel van een pilot. Het interviewen van experts geeft een inter-subjectief (zo een objectief mogelijk) beeld van wat de effecten van een strategie zijn.

## 6.1.2

### LEEFBAARHEIDSBENADERING

Voor het inschatten van het leefbaarheidsniveau kan er gekozen worden voor twee benaderingen. Enerzijds kan men uitgaan van hoe leefbaarheid wordt ervaren. Bij deze benadering gaat men uit van de tevredenheid van bewoners en gebruikers de maat is voor leefbaarheid. Deze methode neemt beleving als invalhoek voor leefbaarheid.

Anderzijds kan de onderzoeker uitgaan of de voorwaarden voor een leefbare omgeving aanwezig zijn (Veenhoven, 2000, p. 21). Men veronderstelt op basis van de aanwezigheid van een aantal basisvoorwaarden dat de omgeving leefbaar is. Binnen de wetenschappelijke literatuur wordt dit veronderstelde leefbaarheid genoemd (Veenhoven, 2000, p. 21). Binnen de Nederlandse context gaat het om een minimumpakket aan voorzieningen die toegankelijk is voor een kern. Als een kern hieraan voldoet wordt die kern verondersteld leefbaar te zijn (Van der Wouw, 2011, p. 12). Voorbeelden van die basis voorzieningen zijn: een supermarkt, een basisschool, huisarts, dorps huis, postloket, een bankvoorziening, openbaar vervoer, apotheek en een sportvoorziening (Van der Wouw, 2011, p. 12; Smaal, 2005, p. 19).

Binnen leefbaarheidsonderzoek bestaat een onderscheid tussen subjectieve en objectieve indicatoren. De subjectieve indicatoren en daarmee de beleving van de omgeving van haar gebruikers wordt buiten beschouwing gelaten. Leefbaarheid is gedefinieerd als de afstemming tussen mens en omgeving (Hoofdstuk 3.1). Deze omgeving bestaat uit meerdere componenten. Een sociale-, economische- en een fysieke component. In dit onderzoek wordt echter alleen ingegaan op de fysieke component van leefbaarheid. De reden hiervoor is tweeledig. Ten eerste heeft ruimtelijke beleid direct invloed op de fysieke omgeving en slechts in mindere mate op de sociale- en economische omgeving van mensen. Ten tweede is de sociale omgeving van mensen een onderwerp dat behoort tot de satisfactie benadering. De waardering van mensen voor hun woonomgeving is in de toekomst niet te voorspellen. Om deze reden wordt er alleen ingegaan op de fysieke component van leefbaarheid.

Door te kiezen voor een aanbodgerichte benadering zoals die hierboven is omschreven dient er wel een kanttekening geplaatst te worden bij de betekenis van het begrip leefbaarheid in dit onderzoek. Immers de onderzochte kern kan bijvoorbeeld door de afwezigheid van voorzieningen als onleefbaar worden beoordeeld, terwijl de bewoners de kern wel als leefbaar ervaren. Eveneens kan een kern als leefbaar worden bestempeld door de aanwezigheid van een groot aantal voorzieningen, dan kunnen bewoners de kern als onleefbaar ervaren.

Dit onderzoek gaat in op een beperkt deel van het begrip leefbaarheid door te aanbodbenadering te kiezen. Deze beperking wordt onderschreven door het leefbaarheidsonderzoek “de sociale staat van Zeeland” (Van der Wouw, 2011). Om een compleet beeld te geven van de leefbaarheid van de Zeeuwse kernen is gekozen voor de toepassing van beide benaderingen. Dit onderzoek heeft ook niet tot doel om te stellen of een kern leefbaar is.

Het gebruikt louter de aanbodgerichte benadering om te kunnen stellen of de kernen leefbaarder, of minder leefbaar is geworden. Om zo een trend aan te geven is deze benadering geschikt.

### 6.1.3

#### OPERATIONALISATIE

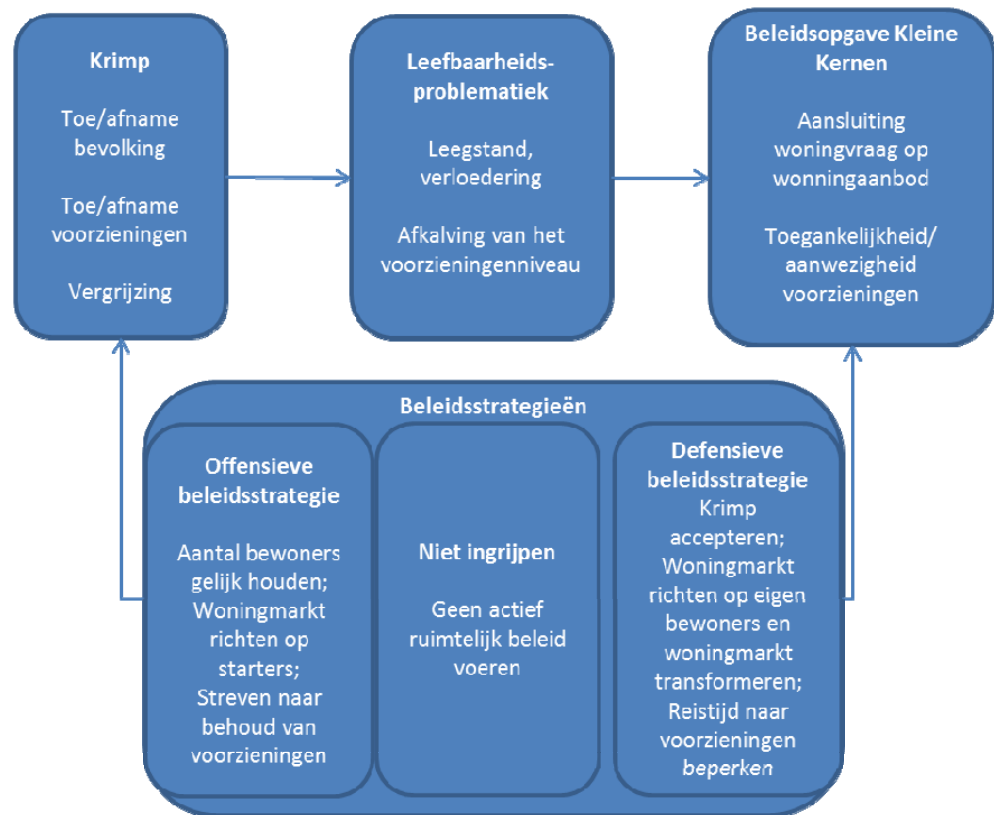
In deze subparagraaf wordt er eerst ingegaan op het conceptueel model, aan de hand daarvan wordt het onderzoek geoperationaliseerd. Het conceptueel model bestaat uit drie belangrijke componenten namelijk: de context (demografische krimp), het toetsingskader (leefbaarheid) en het onderzoeksobject (beleidsstrategieën). De basis voor het conceptueel model is de veranderende context, namelijk: van een groeicontext naar een krimpcontext. Deze veranderende context heeft een aantal gevolgen voor de fysieke ruimte (Afbeelding 11). Deze gevolgen worden zichtbaar op de woningmarkt van kleine kernen, het aanbod van voorzieningen en de staat van de openbare ruimte middels verloederings daarvan (Hoofdstuk 2.2). Door de demografische veranderingen dreigt er leegstand, verloederings van de openbare ruimte en een afkalkend voorzieningenaanbod (Hoofdstuk 2.2). Naast een afkalving van het voorzieningenniveau zal door vergrijzing en ontgroening de vraag naar voorzieningen veranderen. De vraag naar bijvoorbeeld onderwijsvoorzieningen zal naar verwachting afnemen terwijl de vraag naar zorgvoorzieningen zal toenemen (Hoofdstuk 2.2). De gevolgen van demografische krimp hebben op deze manier een negatief effect op de fysieke leefomgeving. Daarmee hebben ze ook een negatief effect op de leefbaarheid van gebieden (Hoofdstuk 3.1). Door deze negatieve tendens ontstaat een ruimtelijke beleidsopgave op zowel de woningmarkt als op het gebied van voorzieningen en de openbare ruimte.

Men kan op twee manieren omgaan met deze problematiek. Enerzijds bestaat de mogelijkheid demografische krimp te accepteren en het te begeleiden. Maatregelen die dan worden genomen zijn het matigen van de nieuwbouwplannen, de woningmarkt transformeren naar de vraag, het heralloceren van voorzieningen en zorgen voor goede bereikbaarheid van die voorzieningen (Hoofdstuk 4.2.3). Dit sluit aan bij de lijn van Leo en Brown (2000) dat groei en krimp moeilijk door beleid zijn te initiëren en te sturen. Vanuit dit standpunt zou men kiezen voor het bestrijden van de negatieve effecten van demografische krimp, door middel van het goed te begeleiden (Hoofdstuk 4.3)

Anderzijds kan er worden geprobeerd demografische trends te bestrijden door middel van een offensieve strategie. Hierbij moet worden gedacht aan het aantrekken van nieuwe bewoners voor een kern, het liefst uit een leeftijdsgroep waar behoefte aan is (jongeren). En het streven naar behoud van voorzieningen (Hoofdstuk 4.3.2). Het doel van de strategie is om de krimpcontext te veranderen en krimp om te buigen naar bevolkingsstabilisatie of bevolkingsgroei. Oveeenkomstig de literatuur hoort daar een concentratie van voorzieningen bij. Bestrijding van demografische krimp is daarmee afhankelijk van de ruimtelijke context. Vanuit de ruraal-geografische literatuur wordt geopperd om krimp in de meest kansrijke kern krimp te bestrijden en daar juist voorzieningen te concentreren (hoofdstuk 4.3). Tot slot is het schetsen van drie contrasterende scenario's en een voorwaarde voor interne consistentie van een scenariostudie. Het zorgt voor interne consistentie van de studie (Vleugel en Nijkamp, 1995, p. 1083).

**Afbeelding 11**

Conceptueel model



Het conceptueel model geeft aan dat er een relatie is tussen enerzijds een krimpende bevolking en een afname van leefbaarheid die resulteert in een ruimtelijke beleidsopgave.

De toetsing van de fysieke leefbaarheid verloopt via een aantal domeinen namelijk: en woningvoorraad en het voorzieningenniveau (tabel 2). Deze domeinen zijn gekozen om een aantal redenen. Ten eerste spelen de ruimtelijke gevolgen van demografische krimp juist in deze domeinen woningmarkt en voorzieningen (Hoofdstuk 2.2). Vanuit leefbaarheidsliteratuur worden een aantal domeinen aangereikt die essentieel zijn voor de leefbaarheid. Een belangrijk onderdeel daarvan is de kwaliteit van de fysieke leefomgeving (Hoofdstuk 3.1).

Deze domeinen zijn gebaseerd op de domeinen die worden gebruikt in de leefbarometer en de barometer leefbaarheid Zeeland en de Sociale staat van Zeeland (Leidelmeijer, 2008, p. ; Wouw, 2012, p. 12). Op deze manier sluit dit onderzoek aan bij leefbaarheidsonderzoek in Nederland.

De indicatoren voor de woningmarkt zijn gekozen, omdat de vijf indicatoren tezamen een indicatie geven van het aansluiten van het woningaanbod op de vraag naar woningen. De indicatoren voor het meten van het voorzieningenniveau zijn afkomstig uit een leefbaarheidsonderzoek middels een aanbodbenadering in Zeeland (Van der Wouw, 2012, p. 12). Deze worden voorzieningen worden als het basispakket van voorzieningen beschouwd (Van der Wouw, 2012, p. 12).

**Tabel 2**

Domeinen en indicatoren van leefbaarheid in kleine kernen

Domeinen	Indicatoren
Woningmarkt	Aantal woningen Woningtype Percentage leegstand Verdeling woningen (koop/sociale huur/ particuliere huur) Woningprijs/ WOZ waarde
Voorzieningenniveau (aanwezigheid van/ reistijd naar via openbaar vervoer en particulier vervoer)	Basisschool Supermarkt van 150 m <sup>2</sup> Zorgvoorziening (huisarts en apotheek) Ontmoetingsplek (dorpshuis of café) Openbaarvervoersverbinding

In het onderzoek worden de verwachtingen van de respondenten in 5 klassen weergegeven, namelijk ++, +, +/-, - en – (hoofdstuk 5.3.2). Om ervoor zorg te dragen dat de respondenten op dezelfde manier de klassen gebruiken zijn er richtlijnen opgesteld voor het geven van een beoordeling. In het onderzoek betekent +/- dat de huidige situatie blijft gehandhaafd. Bij een + heeft de indicator een positief effect op de leefbaarheid. In het geval van ++, is dit een zeer positief effect. In geval van een ++ is er sprake van een grote vraag naar voorzieningen en woningen dat er moet worden bijgebouwd.

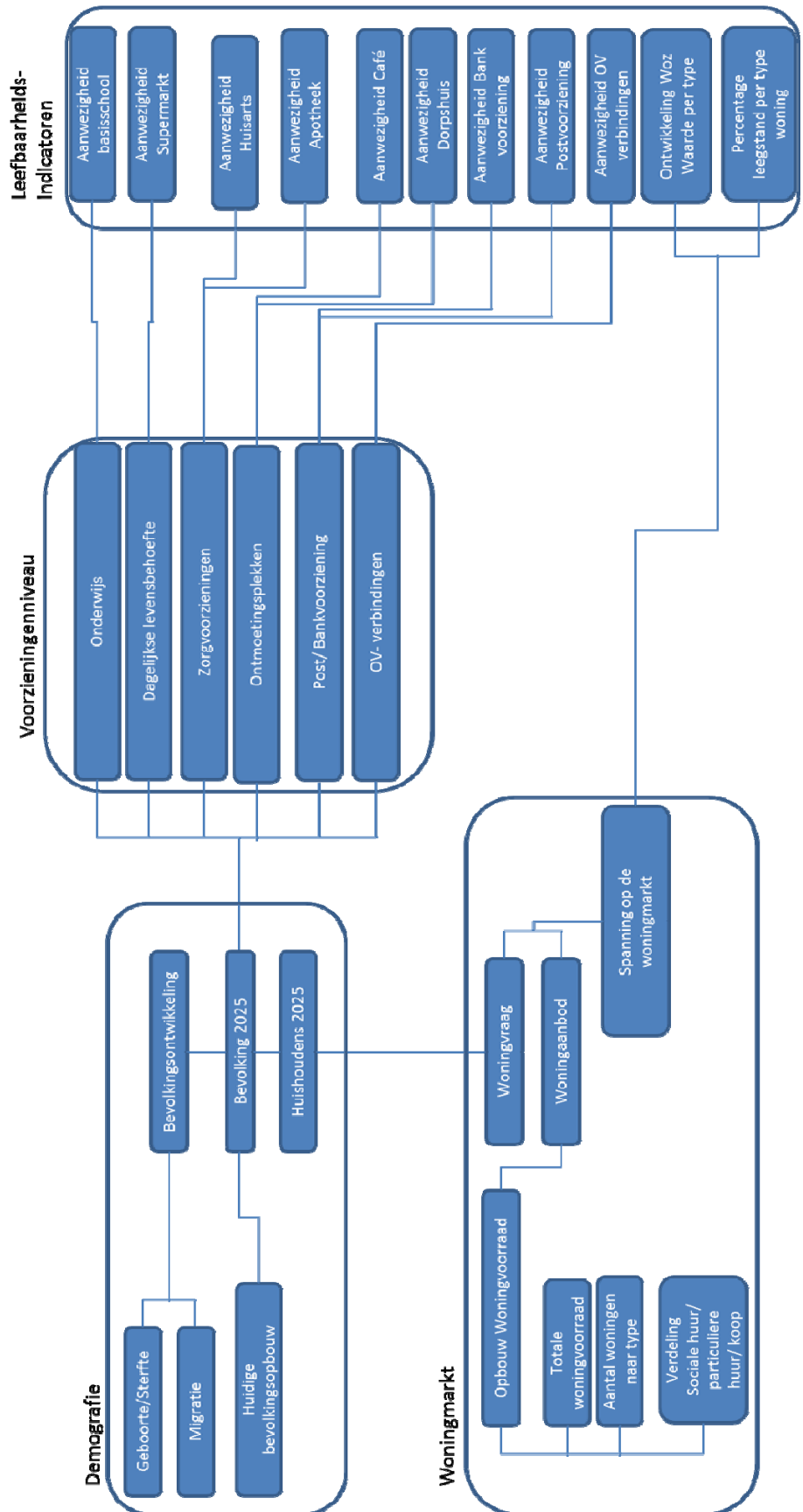
Het symbool min (-) staat voor een afname van het aantal voorzieningen in een bepaalde categorie, maar leidt er niet toe dat de voorziening helemaal verdwijnt. Op het gebied van de leegstand zorgt het wel voor meer leegstand maar beneden de 10%. Het symbool - - betekent dat er een toename van 10% van de structurele woningleegstand en dat er voorzieningen(soorten) compleet verdwijnen. Zoals bijvoorbeeld alle basisscholen in plaats van één. *Scenariomodel*

De verhoudingen tussen de domeinen en de indicatoren voor de leefbaarheid van de cases zijn weergegeven in het scenariomodel (Afbeelding 12 ; Hoofdstuk 5.2). Het scenariomodel moet zorgen voor consistentie tussen de drie verschillende scenario's. Het geeft het denkkader waarbinnen de onderzoeker zijn scenario opgebouwd. Op basis van dit kader worden scores aan de verschillende indicatoren gegeven. Het volgt de stappen van het conceptueel model zoals hierboven is weergegeven.

In dit onderzoek biedt het scenariomodel ook een fundament voor de interviews. Samen met de experts wordt het scenariomodel doorlopen en worden de scores aan de indicatoren gegeven.



Scenariomodel



## 6.2

### **SELECTIE VAN CASES**

In dit onderzoek zijn twee cases gekozen namelijk: Brouwershaven (1402 inwoners; Gemeente Schouwen-Duiveland) en Schoondijke (1477 inwoners; Gemeente Sluis). Deze cases zijn gekozen op basis van een aantal criteria. Ten eerste moesten de cases kleine kernen zijn. Dit onderzoek heeft immers als onderwerp kleine kernen. Een kern wordt gedefinieerd als kleine kern als er minder dan 6000 inwoners zijn. Ten tweede moeten beide kernen liggen in een regio waar demografische krimp wordt verwacht tussen 2005-2040 (De Jong, 2010, p. 12). Brouwershaven ligt in een anticepeerregio, namelijk Zeeland. Schoondijke is ligt in dezelfde provincie, maar in Zeeuws-Vlaanderen. Die regio is aangemerkt als krimpregio.

Beide cases zijn tussen 2005-2010 al aan demografische krimp onderhevig geweest. De afname in Schoondijke bedroeg 2.65%, van 1510 naar 1472 inwoners. In Brouwershaven is er tussen 2005 en 2010 ook sprake van een afname van het aantal inwoners van 2.98 %. Het aantal inwoners is van 1445 personen gedaald naar 1402 inwoners.

Het doen van een case-study heeft zowel voor- als nadelen. Eén van de nadelen is de generaliseerbaarheid van het onderzoek. Er is in dit onderzoek geen sprake van representatieve cases, maar van typische cases (Bryman, 2008, p. 56). Dit houdt in dat de twee gekozen kleine kernen niet representatief zijn voor alle kleine kernen in Nederland. De bevindingen voor deze twee cases zijn dus ook niet generaliseerbaar voor alle andere cases in Nederland.

Formeel zijn empirische uitkomsten pas generaliseerbaar als meer dan 30 cases onderzocht zijn. Er kunnen dus geen algemene uitspraken worden gedaan over de effecten van beleidsstrategieën in kleine kernen in krimpgebieden. Iedere case heeft immers zijn eigen ruimtelijke context. Het bestuderen van 30 cases was niet mogelijk in de gestelde tijd waarbinnen dit onderzoek moest plaats vinden. Ondanks het feit dat er geen algemene uitspraken zijn te doen, kan dit onderzoek wel inzicht bieden in de effecten van beleidsstrategieën in krimpende kleine kernen.

# HOOFDSTUK 7

## Beschrijving Cases

Dit hoofdstuk gaat in op de beschrijving van de twee cases die het vorige hoofdstuk zijn geïntroduceerd. In dit hoofdstuk wordt er op een aantal karakteristieken van de kern. Dit hoofdstuk kent twee paragrafen. Iedere paragraaf gaat in op één van de cases. Eerst zal de case in kort worden geïntroduceerd, vervolgens wordt de kern in de ruimtelijke context worden geplaatst. Daarnaast wordt er ingegaan op de demografische ontwikkelingen van de verschillende kernen en worden de woningmarkt en het voorzieningenniveau in kaart gebracht. Er is gekozen om de gegevens weer te geven naar hoogte van het schaalniveau. Op deze manier wordt zowel duidelijk welke functie van de kern in de context duidelijk alsmede de opbouw van de kern op het lagere schaalniveau.

De bede kernen zijn gelegen in Zeeland. Brouwershaven ligt op het eiland Schouwen-Duiveland. Schoondijke daarentegen is in Zeeuws-Vlaanderen gelegen (Afbeelding 13).

**Afbeelding 13**

Topografische kaart  
Zeeland



**Bron:** [www.kaartenenatlassen.nl/kaarten/wandkaart](http://www.kaartenenatlassen.nl/kaarten/wandkaart), geraadpleegd op 25-4-2012

### 7.1

#### **BROUWERSHAVEN**

Brouwershaven is één van de kernen binnen de gemeente Schouwen-Duiveland gelegen aan de noordzijde van het gelijknamige eiland. Brouwershaven is een middeleeuws dorp dat werd gesticht als haven in 1285. In 2010 had Brouwershaven een inwoneraantal van 1402. Brouwershaven is een historisch dorp en heeft het predicaat beschermd stadsgezicht.

## 7.1.1

## REGIO SCHOUWEN-DUIVELAND:

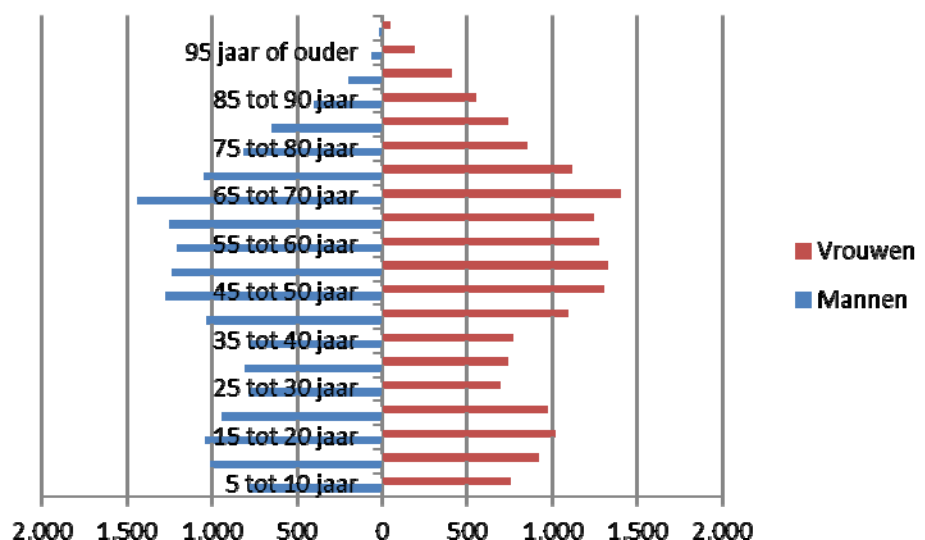
In de gemeente Schouwen-Duiveland zijn negentien kernen gelegen. De belangrijkste daarvan is Zierikzee. Deze kern heeft het grootste aantal inwoners (10.000). In Zierikzee bevinden zich ook alle regionale voorzieningen zoals een ziekenhuis, een middelbare scholengemeenschap en het centrale busstation. Er zijn geen andere verzorgende kernen binnen de gemeente Schouwen-Duiveland.

Van oudsher was Schouwen-Duiveland georiënteerd op handel. Zierikzee en Brouwershaven waren in deze periode de belangrijkste handelssteden. Na de 17<sup>e</sup> eeuw stagneerde de handel en daarmee ook de ontwikkeling van beide havensteden. De economische oriëntatie van het eiland verschoof richting de landbouw. De economie van het eiland kent op dit moment twee pijlers, toerisme en de landbouwsector.

De bevolkingsopbouw van de gemeente Schouwen-Duiveland laat zien dat de bevolking de laatste jaren aan het vergrijzen is, en dat ook in hoog tempo zal blijven doen de komende jaren (Afbeelding 14).

**Afbeelding 14**

Bevolkingsopbouw  
Gemeente Schouwen-  
Duiveland, 2011



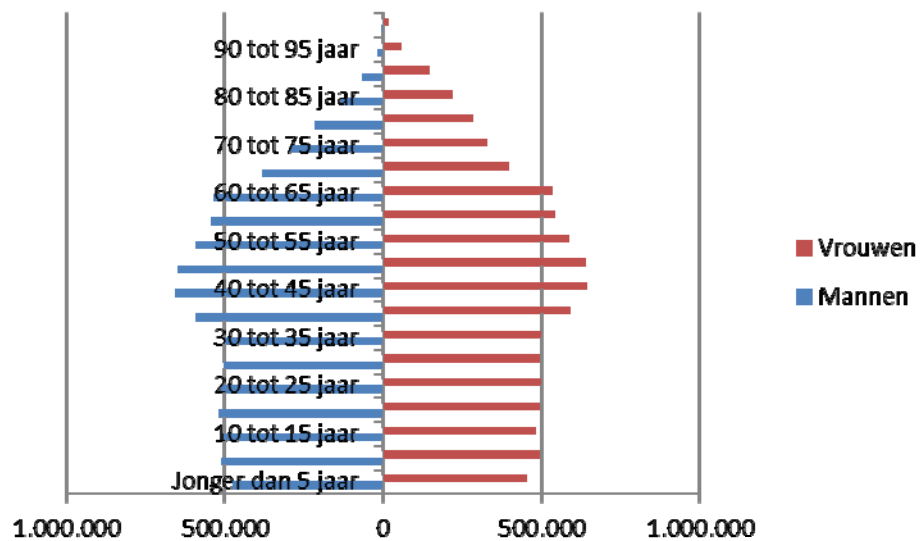
Bron: statline.cbs.nl, geraadpleegd op 26-01-2012

In de komende jaren wordt in Schouwen-Duiveland weinig aanwas is in de leeftijd van 20-40 jarigen verwacht (Afbeelding 14). Dit zijn juist de mensen die kinderen krijgen en domineren op de arbeidsmarkt. Daarnaast is een oververtegenwoordiging van mensen vanaf 45-75 jaar waarneembaar.

Ten opzichte van het landelijk gemiddelde wordt de ondervertegenwoordiging van 'jongeren' en vroeg volwassenen duidelijk (Afbeelding 14; 15). In Schouwen-Duiveland is er sprake van een vestigingsoverschot namelijk: 53 personen (2010). Het sterfteoverschot is namelijk: 17 (2010).

**Afbeelding 15**

Bevolkingsopbouw  
Nederland 2011



Bron: statline.cbs.nl, geraadpleegd op 26-01-2012

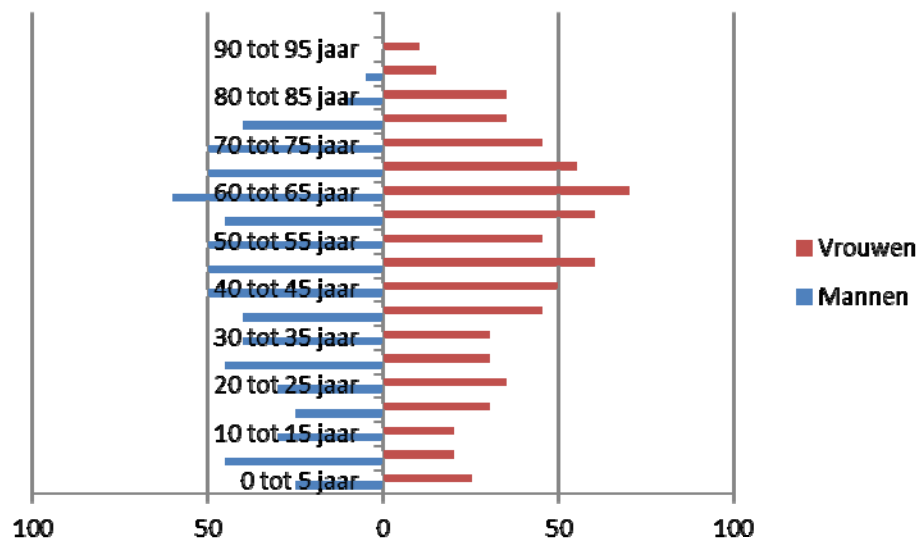
Brouwershaven ligt op 10km van Zierikzee. Dit betekent dat het met de auto goed bereikbaar is (binnen 10 minuten). Vanaf Brouwershaven gaan er twee bussen naar Zierikzee per uur. De meest snelle buslijn heeft een reistijd van ongeveer een half uur. De indirecte verbinding doet er 40- tot 45 minuten over.

**7.1.2****BROUWERSHAVEN**

Net als Schouwen-Duiveland kent Brouwershaven een oververtegenwoordiging van het aantal oudere inwoners. Dit betekent dat Brouwershaven nu, en in de nabije toekomst, te maken heeft met vergrijzing. Op dit moment is 29% van de inwoners van Brouwershaven ouder dan 65 jaar. Dit percentage zal richting 2040 verder oplopen tot boven de 30% (Wouw, 2011, p 22). Dit is een hoog percentage in vergelijking met het landelijk gemiddelde waar 25.9% van de bevolking boven de 65 jaar is in 2040 (Statline.cbs.nl, geraadpleegd op 25-4-2012). In vergelijking met de gehele gemeente loopt het aantal kinderen in verhouding sterker terug dan het gemeentelijk gemiddelde. Brouwershaven zal nog meer vergrijzen in de komende jaren (Afbeelding 16).

**Afbeelding 16**

Bevolkingsopbouw  
Brouwershaven 2011



Bron: statline.cbs.nl, geraadpleegd op 26-01-2012

**Voorzieningsniveau**

Het voorzieningsniveau in Brouwershaven voldoet in grote lijnen aan het basispakket voorzieningen die in de Sociale Staat van Zeeland worden gehanteerd (Wouw, 2011, p 19). Brouwershaven beschikt over twee basisscholen, waarvan er één openbare basisschool is en één protestants christelijk georiënteerde basisschool (Gemeentegids Schouwen-Duiveland, 2012). Daarnaast heeft Brouwershaven de beschikking over een bibliobus. Deze bus rijdt door een groot gedeelte van de kleine kernen op Schouwen-Duiveland.

Zorgvoorzieningen zijn in Brouwershaven ook toegankelijk, omdat deze binnen de kern zijn gevestigd. In Brouwershaven is een huisarts en een fysiotherapiepraktijk. Het ziekenhuis, die de volgende stap van medische zorg kan geven, is gelegen in Zierikzee.

Wat betreft de ontmoetingsplekken heeft Brouwershaven een dorps huis en meerdere horecavoorzieningen (Bakker, 2009, p 25). Evenals een voorziening om de dagelijkse boodschappen te kunnen doen in de vorm van een Spar-supermarkt. Hierbij moet aangetekend worden dat alternatieve supermarkten in Zierikzee zijn gelegen. Voor mensen die de beschikking hebben over een auto is deze reistijd kort. Tot slot is er een kleine bank- en postvoorziening in Brouwershaven.

**Woningmarkt**

De totale voorraad in Brouwershaven bedraagt op dit moment 716 woningen. Hiervan is de gemiddelde WOZ-waarde 182.000 euro. Deze WOZ-waarde ligt ruim onder het gemeentelijk gemiddelde dat 225.000 euro is. De verhouding tussen koop en huur woningen is 61-39%. Hiervan bestaat 61% van de woningvoorraad uit koopwoningen en 39% uit woningen die worden verhuurd (Bakker, 2009, pp. 21-22). De verhouding tussen koop en huurwoningen in Zeeland is juist 65% koopwoningen en 34.5% huurwoningen. Dit verschilt erg van het landelijk gemiddelde. De verhouding op landelijk niveau is 55.3% koopwoningen en 43.9% huurwoningen (Statline.cbs.nl, geraadpleegd op 25-4-2012). Brouwershaven hangt tussen deze beide verhoudingen in.

Het aantal huishoudens in Brouwershaven bedraagt 700 huishoudens (Quintis, 2010, p. 2). De gemiddelde huishoudensgrootte is 2.03.

Daarmee is er momenteel nauwelijks sprake van permanent leegstaande woningen. Echter de verwachting is dat het aantal huishoudens in Brouwershaven zal dalen met ongeveer 10% tot 2025. Dit betekent dat er in 2025 tussen de 65-75 minder huishoudens zullen zijn. De woningmarkt van Brouwershaven is voornamelijk opgebouwd uit eengezinswoningen in de koopsector (64%), en in de huursector (19%). Meer dan de helft van de woningen kosten tot 180.000 euro. Slechts een klein percentage woningen valt in het duurste segment (Tabel 3 en 4).

**Tabel 3**

Woningvoorraad  
Brouwershaven naar prijs,  
2011

Prijs	< 180.000	180.000-2200.000	220.000-300.000	> 300.000
Percentage	54%	15%	16%	15%

**Bron:** Quintis, 2010, p. 2

**Tabel 4**

Woningvoorraad  
Brouwershaven naar type  
2009

Woningtype	Aantal	Percentage
Eengezinswoning (koop)	460	64 %
Meergezinswoning (koop)	15	2%
Eengezinswoning (huur)	138	19%
Meergezinswoning (huur)	103	15 %

**Bron:** Quintis, 2010, p. 2

#### *Ruimtelijk beleid Schouwen-Duiveland*

De gemeente Schouwen-Duiveland heeft op dit moment geen plannen om ruimtelijk in te grijpen in Brouwershaven. Echter, in de omliggende kernen zijn wel woningbouwplannen. De verwachting is dat de gemeente Schouwen-Duiveland nog zal groeien met 600 huishoudens tot 2035. Om deze groei te accommoderen zijn er verschillende woningbouwprojecten gestart. Er worden in verschillende kernen rond Brouwershaven nieuwe woningen gerealiseerd (Tabel 5).

**Tabel 5**

Woningbouwprogramma  
Gemeente Schouwen-  
Duiveland.

Kern	Projectnaam	Omvang
Zierikzee	Noordpolder	400
Zierikzee	Poortambacht	180
Zierikzee	Overig Zierikzee (inbreiding en herstructurering)	325
Burgh-Haamstede		140
Bruinisse		140
Niewerkerk		45
Renesse		45
Oosterland		35

**Bron:** Stec Groep, 2010, p. 16

## 7.2

### SCHOONDIJKE

Schoondijke is een kern gelegen in de gemeente Sluis in het westelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen. De kern Schoondijke telt 1477 inwoners (Gemeente Sluis, 2011). En is gebouwd rond het kruispunt van de N61 en de N253. Een dorp met deze structuur wordt een kruiswegdorp genoemd.

## 7.2.1

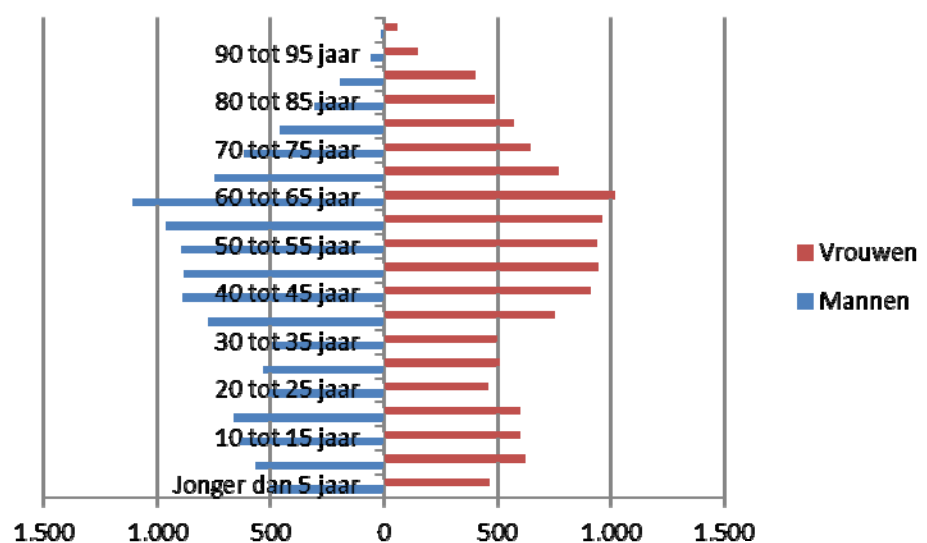
### GEMEENTE SLUIS

De gemeente Sluis is een gemeente die bestaat uit 15 verschillende kernen waarbij de kernen Breskens en Oostburg het grootste zijn. Deze kernen tellen allebei tussen de 4500-5000 inwoners en hebben een verzorgende functie binnen de gemeente Sluis. Schoondijke is, in inwonertal, de zesde kern van de gemeente. Ten opzichte van Schoondijke zijn met particulier vervoeren de kernen Breskens en Oostburg goed bereikbaar via de N61 en de N253. De beide kernen liggen op vijf tot zes kilometer. Via het openbaar vervoer is Schoondijke ontsloten via twee buslijnen. De eerste lijn gaat van Breskens via Oostburg richting Brugge. Deze lijn gaat één keer per uur. Daarnaast is er een lijn van Oostburg richting Terneuzen en Hulst. Ook deze buslijn rijdt één maal per uur. Dit betekent dat Breskens met het openbaar vervoer één keer per uur te bereiken is en Oostburg 2 keer per uur.

De demografische opbouw van de gemeente Sluis verhoudt zich tot het beeld dat is geschetst met Schouwen-Duiveland. Ook de gemeente Sluis gaat in de aankomende jaren te maken krijgen met een vergrijzende bevolking (Afbeelding 17). Net als in Schouwen-Duiveland is een dip te zien bij de mensen van 20-40 jaar.

#### Afbeelding 17

Bevolkingsopbouw  
Gemeente Sluis, 2011



Bron: statline.cbs.nl, geraadpleegd op 26-01-2012

## 7.2.2

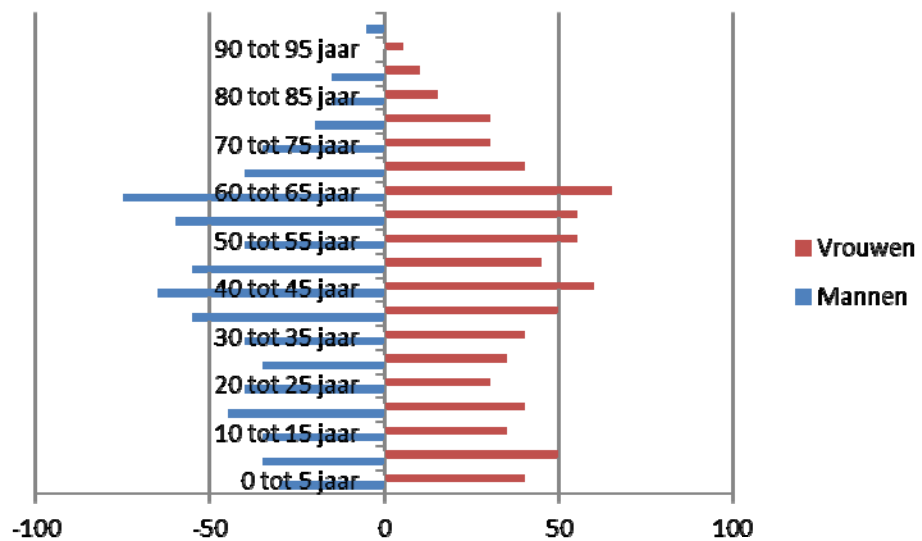
### DE KERN SCHOONDIJKE

Schoondijke is een kern die, volgens de prognoses, sterk gaat krimpen. Verwacht wordt dat het bevolkingsaantal in Schoondijke in 2025 met 8% is afgenomen. In 2008 bedroeg het aantal mensen boven de 65 jaar 18% van de bevolking. Dit is 4% lager dan het gemiddelde van de gemeente Sluis. Opvallend is het lage aantal hoge inkomens in de kern Schoondijke. Slechts 10% van de huishoudens heeft een hoog inkomen. Dit is 8% lager dan het gemeentelijk gemiddelde. Demografische krimp zal in Schoondijke ook gaan leiden tot vergrijzing. In de kern Schoondijke is er sprake van een ondervertegenwoordiging van mensen tot 40 jaar (Afbeelding 18). Verwacht wordt dat binnen de gemeente Sluis in 2040 meer dan 30% van de bevolking boven de 65 jaar zal zijn.



**Afbeelding 18**

Bevolkingsopbouw  
Schoondijke 2011



Bron: statline.cbs.nl, geraadpleegd op 26-01-2012

**Voorzieningsniveau**

Op dit moment bevinden zich in Schoondijke twee basisscholen. Recentelijk waren dit drie basisscholen, echter door het bereiken van het minimum aantal leerlingen is de Protestants-Christelijke school gefuseerd met de Katholieke basisschool. Daarnaast staat er in Schoondijke nog een openbare basisschool.

In Schoondijke bevindt zich ook één buurtsupermarkt (Attent Gijs in Schoondijke). Deze voorziening voorziet de bewoners in eerste instantie van hun dagelijkse levensbehoefte. In Breskens en Oostburg zijn alternatieve supermarkten te vinden, waarvan ook een budgetsupermarkt (Aldi in Oostburg). Voor mensen die niet afhankelijk zijn van het openbaar vervoer is dit een alternatief voor de buurtsupermarkt. Naast de buurtsupermarkt is er ook een slager en een bakker gevestigd in Schoondijke. Naast deze drie winkels zijn er geen verdere voorzieningen ten aanzien van de dagelijkse levensbehoefte.

Wat betreft de zorgvoorzieningen, is in de kern Schoondijke een huisarts aanwezig. Daarnaast zijn er een natuurgeneeskundige praktijk en een fysiotherapiepraktijk gevestigd. Ten opzichte van het gemeentelijk gemiddelde is de aanwezigheid van dit pakket zorgvoorzieningen minimaal (Leefbaarheidsonderzoek Sluis, 2009, p. 43). Vanuit de aanbodbenadering kan worden gesteld dat de aanwezigheid van een huisarts in de kern, voldoende zorgvoorzieningen biedt.

In de kern is een aantal ontmoetingsplekken voor bewoners, zoals een dorps huis en een aantal horecagelegenheden zoals de snackbar, het restaurant/hotel en een café. Ten opzichte van het gemeentelijk gemiddelde scoort Schoondijke niet goed op het gebied van de ontmoetingsplekken, echter moet wel worden gesteld dat vanuit een aanbodbenadering de voorzieningen in de kern voldoende aanwezig zijn. Er is in Schoondijke een bank- en postgelegenheid. Deze zijn geïntegreerd in de supermarkt. Op deze manier hoeven bewoners voor het postzaken niet het dorp uit.

**Woningmarkt**

De woningvoorraad in Schoondijke bedraagt 697 woningen. Hiervan is 28% een huurwoning en 72% een koopwoning. De gemiddelde WOZ-waarde in Schoondijke is slechts 122.000 euro. Dit is € 33.000 lager dan het gemeentelijk gemiddelde. Opvallend is ook het lage percentage huishoudens met een hoog inkomen. Door de hoeveelheid woningen ten opzichte van het aantal gezinnen is er een ontspannen situatie op de woningmarkt. Immers er zijn 650 huishoudens en 697 woningen. De leegstand bedraagt 6.1%. Het gemeentelijk gemiddelde is echter 6.7%.

**Tabel 6**

Percentage woningen  
naar prijs Schoondijke

Prijs	< 180.000	180.000-220.000	220.000-300.000	> 300.000
Percentage	79.23 %	6.56 %	9.15 %	5.05 %

**Bron:** Gemeente Sluis, 2011

**Ruimtelijk beleid gemeente Sluis**

In Schoondijke is een aantal ruimtelijke plannen van kracht die van invloed zijn op de situatie op de woningmarkt. Tot 2014 wordt er begonnen met de sloop van 55 woningen en de bouw van 15 nieuwe eengezinswoningen. Op deze manier worden er 40 woningen onttrokken aan de lokale woningmarkt (ECORYS-Kolpron, 2004, p. 81).

Daarnaast is het belangrijkste programmapunt van het ruimtelijk beleid rondom Schoondijke het versterken van de bereikbaarheid en de afname van het zware verkeer in de kern zelf door het aanleggen van een rondweg. In de gehele gemeente Sluis zijn geen woningbouwprogramma's die moeten worden meegenomen in het scenario.

## HOOFDSTUK

## 8

Scenario's  
Brouwershaven en Schoondijke

In het voorgaande hoofdstuk zijn beide cases in termen van bevolking, woningmarkt en voorzieningenniveau beschreven om een uitgangssituatie te schetsen. In het komende hoofdstuk gaat in op de vraag hoe de beide cases zich in de toekomst zullen ontwikkelen.

In de eerste paragraaf wordt er ingegaan op het trendscenario van het dorp Brouwershaven en Schoondijke. Vervolgens gaan paragraaf 8.2 en 8.3 in op de ontwikkeling van de kern als één van beide actieve beleidsstrategieën wordt gevolgd. Vervolgens worden de beide strategieën in paragraaf 8.4 vergeleken. De scenario's uit 8.2 en 8.3 zijn de contrastscenario's voor het trendscenario. Om deze reden wordt er eerst ingegaan op het trendscenario.

**8.1****TRENDSCENARIO BROUWERSHAVEN EN SCHOONDIJKE**

Het eerste scenario dat wordt uitgewerkt voor beide kernen is het trendscenario. Het trendscenario kiest als uitgangspunt dat er geen ruimtelijke veranderingen zullen plaats vinden tot 2025. Dit houdt in dat er geen woningen aan de woningvoorraad worden toegevoegd of onttrokken. Daarnaast zal de gemeentelijke overheid niet sturen op het trekken/ behoud van voorzieningen in de kern. Hiermee maakt het trendscenario inzichtelijk wat de beleidsopgave voor de komende jaren is. Deze paragraaf zoomt in op de verwachte ontwikkelingen op het gebied van het voorzieningenniveau en de woningmarkt in de kern Brouwershaven en Schoondijke tot 2025.

**8.1.1****TRENDSCENARIO BROUWERSHAVEN**

Het trendscenario voor Brouwershaven neemt als uitgangspunt dat zowel het bevolkingsaantal als het huishoudensaantal gaat krimpen met 10% (Primos, 2009; StecGroep, 2005, p.5). Voor Brouwershaven betekent dat een afname van 140 personen en een huishoudensafname die tussen de 60 en 70 huishoudens zal liggen (StecGroep, 2005, p. 5). Volgens deze prognose telt Brouwershaven 1260 inwoners in het jaar 2025. Het aantal huishoudens in de kern is teruggelopen naar 630. Binnen de gemeente Schouwen-Duiveland is deze krimp van Brouwershaven opvallend, want voor de gehele gemeente Schouwen-Duiveland wordt een groei van 600 huishoudens verwacht tot het jaar 2035.

De leeftijdsopbouw van de bevolking gaat in de komende jaren veranderen in Brouwershaven. Het aantal bewoners ouder dan 65 jaar zal toenemen, bovendien wordt verwacht dat het aantal naar (basis)schoolgaande kinderen in 2020 met 25% zal afnemen. Het absolute aantal potentiële basisschoolleerlingen ligt dan op 64 kinderen (Van der Wouw, 2010a, p. 40).

### *Gevolgen van demografische krimp voor Brouwershaven*

De centrale vraag in deze paragraaf: *wat zijn de verwachte gevolgen van de demografische ontwikkelingen voor de fysieke leefomgeving?* De gevolgen van de fysieke leefomgeving worden gemeten aan de hand van het scenariomodel (Afbeelding 12).

Verwacht wordt dat ondanks de afname van het aantal leerlingen voldoende potentieel blijft om sowieso een van de basisscholen in Brouwershaven te kunnen handhaven (Tabel 7). Immers het wettelijk minimum aantal leerlingen voor een basisschool is 23 leerlingen. Hetzelfde geldt voor de supermarkt die gevestigd is in Brouwershaven. Deze supermarkt heeft naast de bewoners in Brouwershaven namelijk ook veel omzet door toeristen die het Grevelingenmeer bezoeken en Brouwershaven als rustplaats gebruiken (Interview R. Vreeker, 27-02-2012).

Ten aanzien van de zorgvoorzieningen in Brouwershaven (een huisarts en een fysiotherapeut) is de algemene verwachting dat deze zich kunnen handhaven in Brouwershaven. Echter hierover zijn de meningen van de respondenten verdeeld. Door schaalvergroting is het niet ondenkbaar dat de huisarts zich verplaatst naar Zierikzee (Interview Ogtrop, 08-03-2012). De ontmoetingsplaatsen als bijvoorbeeld het dorps huis blijft naar verwachting open (Tabel 7). Evenals de supermarkt ontleent de horeca (café en restaurant) in Brouwershaven hun bestaansrecht aan het toerisme (Interview R. Vreeker, 27-02-2012). Net als de private ontmoetingsplaatsen als een café of restaurant zal ook het dorps huis merken dat de bevolking afneemt en in samenstelling verandert. De functie en activiteiten van het dorps huis zullen wellicht veranderen, maar het dorps huis zal wel blijven bestaan (Interview P. Nouwen, 29-02-2012; Van Ogtrop, 08-03-2012).

De bank- en postvoorzieningen (pinautomaat en postpunt) zijn op dit moment geïntegreerd met de supermarkt. Aangezien de supermarkt naar verwachting blijft bestaan, blijven ook de huidige bank- en postvoorzieningen bestaan. Tot slot blijven ook de openbaar vervoerlijnen bestaan ondanks dat ze minder rendabel worden (Tabel 7; Interview P. Nouwen, 29-02-2012). Enerzijds omdat de lijnen meerdere dorpen ontsluiten en anderzijds, omdat exploitanten zich moeten conformeren aan aanbestedingsnormen waarbij ook onrendabele lijnen in gebruik blijven (Interview R. Vreeker, 27-02-2012). Op de lange termijn is een verandering van het openbaar vervoersysteem niet ondenkbaar. Door middel van bijvoorbeeld openbaar vervoer op basis van een oproepsysteem (Interview B. van Ogtrop, 08-03-2012).

Samenvattend wordt verwacht dat de huidige voorzieningen zich zullen handhaven in Brouwershaven (Tabel 7). Op de woningmarkt ontstaat echter een ander beeld. De afname van het aantal huishoudens met 10% zorgt voor een zeer ontspannen situatie op de woningmarkt. Als gevolg van de huishoudensafname zullen woningen structureel leeg komen te staan (Interview P. Nouwen, 08-03-2012; R. Vreeker, 27-02-2012; F. Verwest 02-03-2012). Dit beeld wordt bevestigd door een verwachte afname van de WOZ-waarde in Brouwershaven (Tabel 7). In de koopsector zal in eerste instantie de verkooptijd oplopen van woningen. Tevens wordt zichtbaar dat woningen onverkoopbaar blijken. Dan ontstaat er structurele leegstand van deze incurante woningen (Interview F. Verwest, 02-03-2012).

In de antwoorden die respondenten gaven over de leegstand van woningen is een trend waarneembaar namelijk: de impact van huishoudensafname, structurele leegstand tot gevolg heeft. Echter er bestaat geen eenduidigheid in welk woningmarktsegment de leegstand zich manifesteert. Verwest (02-03-2012) verwacht dat er eerst in de huursector leegstand op zal treden, omdat de bewoners minder gebonden zijn aan hun woning dan mensen die een hypotheek hebben op een woning die minder waard wordt. Vreeker (27-02-2012) verwacht juist dat de gevolgen in de koopsector eerder gaan spelen omdat de leegkomende woningen onverkoopbaar worden.

**Tabel 7**

Trendscenario  
Brouwershaven

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Basisschool	+/-	-	+/- tot -	+/- tot -	-	-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	-	+/-	+/-
Zorgvoorziening	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
Ontmoetingsplaats	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Bank- en post	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
OV-voorziening	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Leegstand Eengezinswoningen Koopsector	--	--	-	-	-	--
Leegstand Meergezinswoningen Koopsector	-	--	-	+/-	-	-
Leegstand Eengezinswoningen Huursector	-	--	--	-	-	--
Leegstand Meergezinswoningen Huursector	-	--	--	+/-	-	--
WOZ-waarde	-	--	-	+/- tot -	nvt	-

Op basis van de interviews kan worden gesteld dat bij het niet actief voeren van ruimtelijk beleid het voorzieningenniveau in 2025 gelijk zal zijn aan het huidige voorzieningenniveau. De gevolgen van demografische krimp worden vooral merkbaar op de woningmarkt. Er wordt structurele leegstand verwacht in alle domeinen van de woningmarkt. De afname van het aantal huishoudens en daarmee de afname van de woningvraag zal ook een daling van de WOZ-waarde tot gevolg hebben. Deze wordt niet zo ingrijpend verwacht als de toename van de leegstand.

#### **Conclusie: Ontwikkeling Leefbaarheid Brouwershaven tot 2025**

Volgens de respondenten zullen de demografische ontwikkelingen in Brouwershaven voornamelijk op de woningmarkt zichtbaar worden. Immers door het aantal toeristen die Brouwershaven ieder jaar trekt is de verwachting dat de huidige voorzieningen zich zullen handhaven. De enige voorziening die door de demografische ontwikkelingen wellicht gaat verminderen is het basisonderwijs. Drie respondenten geven aan dat één van de twee basisscholen zijn deuren wellicht moet sluiten.

De leefbaarheid in Brouwershaven gaat in dit scenario wel achteruit. Dat komt voornamelijk door de problemen die gaan spelen op de woningmarkt. Door het ontstaan van structurele leegstand treedt verloedering op van de fysieke leefomgeving.

## 8.1.2

### TRENDSCENARIO SCHOONDIJKE

Het trendscenario voor Schoondijke neemt als uitgangspunt dat de bevolkingsaantal gaat afnemen met 10% en daarmee daalt van 1470 inwoners naar 1235 inwoners. Voor het aantal huishoudens wordt een afname van eveneens 10% genomen. Het aantal huishoudens zal dalen van 650 naar 590 (Primos, 2009). Net als Brouwershaven krijgt ook Schoondijke te maken met een afnemend aantal naar (basis)schoolgaande kinderen. De verwachting is dat het aantal naar (basis)schoolgaande kinderen in 2020 is afgenomen met 27% van 135 naar 103 (Van der Wouw, 2010, p. 41). Tevens zal het percentage ouderen in Schoondijke de komende jaren toenemen. Verwacht wordt dat het aantal personen ouder dan 65 zal oplopen tot 30% in 2040.

#### *Gevolgen van demografische krimp voor Schoondijke*

De verwachte bevolkingsdaling en daling van het aantal leerlingen heeft geen ingrijpende gevolgen voor het bestaande aanbod aan basisonderwijs (Tabel 8). De afname van het aantal potentiële basisschoolleerlingen is niet zo groot dat één van beide scholen de deuren moet sluiten. Ook voor de bestaande supermarkt en zorgvoorzieningen (fysiotherapeut) geldt de verwachting dat die nog bestaan in 2025.

De verwachting voor ontmoetingsplaatsen laat een dalende lijn zien (Tabel 8).

Het aanwezige dorpshuis zal, net als in Brouwershaven een mindere toeloop hebben, maar de functie zal wel blijven bestaan (Interview P. Nouwen, 29-02-2012). Het hotel/restaurant in Schoondijke heeft waarschijnlijk in 2025 haar deuren moeten sluiten. Anders als in Brouwershaven, trekt Schoondijke nauwelijks toeristen en is het vooral een agrarisch georiënteerd dorp. Hier heeft gevolgen voor de horecavoorzieningen in het dorp. Een daling van de lokale bevolking zal extra voelbaar zijn (Interview R. Vreeker, 27-02-2012; P. Nouwen, 27-02-2012).

Voor de bank- en postvoorziening geldt hetzelfde als in Brouwershaven (Tabel 8).

De pinautomaat en de postvoorziening zijn geïntegreerd in de lokale supermarkt.

De verwachting is dat de supermarkt overleeft tot 2025. De bank- en postvoorziening zullen daarom ook in Schoondijke aanwezig blijven. De kans bestaat wel dat de vorm waarin de voorziening wordt aangeboden verandert. Dit komt door autonome processen als veranderend consumenten gedrag en niet specifiek door demografische krimp (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012) Tot slot is de verwachting dat de bestaande openbaar vervoerverbindingen blijven gehandhaafd in verband met de aanbestedingseisen (Tabel 8; Interview R. Vreeker, 27-02-2012).

Van der Wouw (07-03-2012) en Van Ogtrop (08-03-2012) schetsen een negatiever beeld ten aanzien van het voorzieningenniveau in Schoondijke. Echter dit is niet alleen toe te schrijven aan demografische krimp, maar juist door autonome processen zoals een veranderend consumenten gedrag door bijvoorbeeld het kopen via internet en toegenomen mobiliteit (Van Ogtrop, 08-03-2012).

Overeenkomstig het beeld van Brouwershaven zijn de vooruitzichten voor de woningmarkt Schoondijke negatief. Alle respondenten zijn het eens dat de demografische krimp negatieve gevolgen heeft voor de woningmarkt van Schoondijke (Tabel 8). Allereerst is de verwachting dat de leegstand in iedere domein van de woningmarkt veel gaat toenemen. De respondenten verwachten dat voornamelijk eengezinswoningen uit de koopsector in de komende jaren leegstaan (Tabel 8). Op dit moment is dat immers de grootste groep woningen in Schoondijke (Tabel 6). Het effect van huishoudensdaling zal zich eerst uiten in langere verkooptijden van de woningen (Interview F. Verwest, 02-03-2012). Vervolgens blijken woningen onverkoopbaar door vraaguitval. Vooral de 'goedkope' eind-, hoek- en tussenwoningen gaan leegstaan (Interview P. Nouwen, 29-02-2012). De vrijstaande woningen worden beter gewaardeerd. In die sector verwacht men een mindere stijging van het leegstandspercentage.

Dit beeld wordt bevestigd door de afname van de WOZ-waarde van de woningen in Schoondijke. De oorzaak van deze afname is het gebrek aan de vraag naar woningen. Daarmee ontstaat een zeer ontspannen situatie op de woningmarkt en zullen WOZ-waardes gaan dalen (Interview P. Nouwen, 29-02-2012).

Net als Brouwershaven wordt in de Schoondijke structurele leegstand verwacht en een daling van de WOZ-waarde. Het verschil tussen de twee kernen is dat deze verschijnselen sneller in Schoondijke zichtbaar worden, omdat Schoondijke in een gebied ligt met weinig toeristische aantrekkingskracht (Interview F. Verwest, 02-03-2012)

**Tabel 8**

Trendscenario  
Schoondijke

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogdrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Basisschool	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	-	+/-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	+/-	Nvt	+/-
Zorgvoorziening	+/-		+/-	+/-	+/-	+/-
Ontmoetingsplaats	-	-	+/-	-	+/-	-
Bank en post	+/-	+/-	+/-	--	-	-
OV-voorziening	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Leegstand Eengezinswoningen Koopsector	--	--	--	--	--	--
Leegstand Meergezinswoningen Koop	-	--	--	--	--	--
Leegstand Eengezinswoningen Huursector	-	--	--	--	--	--
Leegstand Meergezinswoningen Huursector	-	--	--	--	--	--
WOZ-waarde	-	-	--	-	Nvt	-

**Conclusie: Ontwikkeling Leefbaarheid Schoondijke tot 2025**

De gevolgen van de demografische krimp in Schoondijke beperken zich in grote mate tot de woningmarkt. Verwacht wordt dat alleen de lokale horeca in Schoondijke door de demografische krimp gaat verdwijnen. De overige voorzieningen blijven naar verwachting van de respondenten stabiel. De impact van de huishoudensdaling is wel duidelijk voelbaar op de woningmarkt. Door de afname van 10% van het aantal huishoudens ontstaat in Schoondijke structurele leegstand en een overaanbod van ongeveer 60 woningen. Vooral de eengezinswoningen in de koopsector komen leeg te staan. In tegenstelling tot Brouwershaven krijgen in Schoondijke alle sectoren sterk te maken met leegstand. De verwachting is dat dit proces sneller gaat optreden in Schoondijke dan in Brouwershaven.

Vanwege de structurele leegstand op de woningmarkt en de verloedering zal de leefbaarheid van de fysieke omgeving een negatieve trend inzetten. De afkalving van het voorzieningenniveau valt naar verwachting mee, echter moet worden gesteld dat er in 2025 niet voldoende draagvlak is om het huidige aanbod aan ontmoetingsplekken (horecavoorzieningen) in stand te houden.

**8.2****SCENARIO'S OFFENSIEVE BELEIDSSTRATEGIE: KRIMP BESTRIJDEN**

In de vorige paragraaf is ingegaan op de effecten van demografische krimp in Brouwershaven en Schoondijke als er geen actief ruimtelijk beleid wordt gevoerd. In deze paragraaf wordt die uitgangspositie veranderd. In plaats van een inactieve beleidsvorm wordt er uitgegaan van een actieve beleidsvorm van beide gemeenten. Het doel van het ruimtelijk beleid in dit scenario is om de krimp te bestrijden en de bevolking te laten stabiliseren op het huidige niveau. Daarnaast wordt er in gegaan op wat deze strategie op korte termijn voor het ruimtelijke beleid voor een implicaties heeft.

**8.2.1****SCENARIO OFFENSIEVE STRATEGIE BROUWERSHAVEN**

Het scenario voor de offensieve strategie kent een aantal uitgangspunten namelijk: de ambitie van het beleid is om demografische krimp om te buigen naar stabilisatie van het aantal inwoners en het aantal huishoudens. De afname van huishoudens moet worden opgevangen nieuwe huishoudens. Idealiter worden jonge gezinnen met kinderen naar Brouwershaven getrokken om de vergrijzing tegen te gaan. Het gevolg van deze beleidsambitie is dat er tussen de 40 en 60 gezinnen/ huishoudens naar Brouwershaven moeten verhuizen. Om dit te bereiken wordt er uitgegaan van de bouw van 40 tot 60 nieuwe woningen. Deze woningen worden gezien de veranderende bevolkingssamenstelling ook levensloopbestendig gebouwd. Dit betekent dat er op korte termijn plannen gemaakt moeten worden om nieuwe woningen te bouwen. Hiervoor moet grond worden verworven. Eventueel bestemmingsplannen voor worden gewijzigd en moeten de woningen worden weggezet in de woningmarkt. Het doel is om ze te verkopen uit mensen van buiten de regio/gemeente Schouwen-Duiveland.

***Gevolgen van de offensieve beleidsstrategie***

Wederom is de respondenten gevraagd wat het gevolg zou zijn van het toepassen van deze offensieve strategie.



De verwachting van de respondenten is dat het huidige voorzieningenniveau van Brouwershaven gehandhaafd blijft (Tabel 9). Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat de beleidsopgave die vanuit het trendscenario naar voren gekomen is, weinig betrekking heeft op het voorzieningenniveau. In het trendscenario blijft het voorzieningenniveau van Brouwershaven immers ook gehandhaafd.

Op de woningmarkt lopen de verwachtingen van respondenten erg uiteen. Enerzijds bestaat visie dat het trekken van bewoners naar Brouwershaven mogelijk is. Daarmee kan structurele leegstand worden voorkomen en WOZ-waarde op peil blijven (Interview P. Nouwen 29-02-2012). Een voorwaarde hiervoor is een integraal ruimtelijk economisch beleid dat er op gericht is om een gunstig vestingsklimaat in Brouwershaven te creëren. Het geven van een impuls aan de economie is een essentieel fundament voor het slagen van de strategie. Als extra werkgelegenheid kan worden gecreëerd, dan zal Brouwershaven ook een aantrekkelijke plek zijn om te wonen. Via het ruimtelijk beleid dient dit te worden gefaciliteerd door middel van het herstructureren van de woningmarkt (Interview P. Nouwen 29-02-2012).

Anderzijds bestaat de visie het trekken van mensen naar Brouwershaven door middel van ruimtelijk beleid een lastige opgave is (Interview F. Verwest 2-03-2012; R. Vreeker, 27-02-2012). Het gevolg van het toepassen van deze ruimtelijke strategie betekent dat er een grotere "mis-match" ontstaat tussen vraag en aanbod op de woningmarkt. Door het bouwen van nieuwe woningen ontstaat er namelijk meer woningaanbod. Terwijl de vraag naar woningen sterk achter blijft bij het groter wordende aanbod (Interview R. Vreeker, 27-02-2012; F. Verwest, 02-03-2012).

Het gevolg van dit grotere verschil tussen vraag en aanbod kan op twee manieren uitwerken. Enerzijds kan worden gesteld dat offensieve maatregelen een averechts effect hebben vanwege het overaanbod. De leegstand van woningen zal toenemen, bovendien zal door het groter wordende overaanbod de WOZ-waarde verder dalen (F. Verwest, 02-03-2012). In het slechtste geval werkt deze strategie zo averechts dat de problemen, ten aanzien van leegstand, groter zijn dan in het trendscenario.

Anderzijds kan worden geredeneerd dat de nieuwe woningen de gemiddelde WOZ-waarde een positieve impuls zullen geven. De leegstaande woningen zijn onverkoopbaar en daarmee uit de reële markt. De woningen hebben geen toekomst en zijn voor niemand een serieuze optie om te kopen. Ze zullen een licht drukkend effect hebben op de WOZ-waarde van de overige woningen, maar dit weegt niet op tegen het positieve effect van de nieuw gebouwde woningen (Interview R. Vreeker, 27-02-2012).

#### ***Ruimtelijk beleid op korte termijn***

Een onderdeel van strategische beleid is de vertaling van het streefbeeld naar operationeel ruimtelijk beleid. Voor het toepassen van de offensieve strategie moet het huidige ruimtelijke beleid de ruimte bieden aan ontwikkelingen die Brouwershaven een economische impuls kunnen geven. De sector die zich daar voor leent is het toerisme. Daarnaast moet er een aan te trekken doelgroep worden geformuleerd die naar Brouwershaven moet worden getrokken.

Tot slot moet de historische kern worden gecombineerd met een prettig woonklimaat. Bijvoorbeeld door de bouw van nieuwe vrijstaande woningen.

**Conclusie: Leefbaarheid Brouwershaven 2025 door de offensieve strategie**

De leefbaarheid in Brouwershaven ten opzichte van de huidige situatie in Brouwershaven gaat afnemen. Dit komt door meer structurele leegstand. Echter de leefbaarheid van Brouwershaven in 2025 laat een licht positief effect zien ten opzichte van het trendscenario. De offensieve strategie heeft, volgens de verwachting, een dempend effect op de leegstand en de afnemende WOZ-waarde ten opzichte van het trendscenario. De effecten zijn licht negatief ten opzichte van de huidige situatie. Door minder leegstand zal de omgeving minder verloederen dan wanneer er geen actief beleid zou zijn gevoerd. Hierbij moet wel de kanttekening worden geplaatst dat de investeringskosten van deze strategie hoog zijn en er een risico bestaat op een averechts effect.

**Tabel 9**  
Scenario offensieve  
strategie Brouwershaven

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	gemiddelde
Basisschool	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	-	+/-	+/-
Zorgvoorzieningen	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
Ontmoetingsplaats	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Bank en post	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
OV voorzieningen	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Koopsector	--	+/-	--	-	-	-
Leegstand Meergezinswoning Koopsector	-	+/-	--	-	-	-
Leegstand Eengezinswoning Huursector	-	+/-	--	-	-	-
Leegstand Meergezinswoning Huursector	-	+/-	--	-	-	-
WOZ-waarde	+/- tot +	+/-	--	+/-	+/- tot +	+/-

## 8.2.2

### SCENARIO OFFENSIEVE STRATEGIE SCHOONDIJKE

Het scenario voor de offensieve strategie in Schoondijke gaat uit van dezelfde ambitie als in het scenario voor Brouwershaven namelijk: het stabiliseren van het aantal inwoners en huishoudens door middel van de bouw van 40 tot 60 nieuwe woningen. Vanwege de opbouw van de huidige woningvoorraad komen zijn dit woningen in het "duurdere segment". De woningen op een grote kavel worden gebouwd om nieuwe bewoners naar het dorp te trekken.

De gevolgen van demografische krimp dienen vooral te worden bestreden op het gebied van de woningmarkt (Interviews R. Vreeker, 27-02-2012; Nouwen, 29-02-2012; Verwest, 02-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012).

Immers de verwachting is dat het voorzieningenniveau nagenoeg gelijk blijft. Alleen de plaatselijke horeca gaat naar verwachting verdwijnen.

Op het gebied van de woningmarkt wordt verwacht dat de gevolgen van het bouwen van nieuwe woningen ingrijpende gevolgen heeft op de woningmarkt van Schoondijke. Door een gebrek aan vraag naar woningen zal de leegstand alleen maar groter worden met uitbreiding van het aanbod (Interviews Vreeker, 27-02-2012; Nouwen, 29-02-2012; Verwest, 02-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012; Van Ogtrop 08-03-2012).

De leegstand zal in eerste instantie ontstaan aan de onderkant van de markt (Interview Van der Wouw, 07-03-2012). Het gevaar bestaat dat mensen uit het eigen dorp, als dit financieel mogelijk is, verhuizen naar de nieuwe woningen. De leegstand die ontstaat aan de onderkant van de woningmarkt heeft een structureel karakter (Interviews Vreeker, 27-02-2012; Nouwen, 29-02-2012; Verwest, 02-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012; Van Ogtrop 08-03-2012).

De oorzaak hiervan is onder andere de zwakke economische basis en het gebrek aan cultuur historische identiteit (Interview Nouwen 29-02-2012; Van der Wouw, 07-03-2012). Het gevolg hiervan is dat het dorp geringe basis heeft om nieuwe mensen naar het dorp te trekken. Het bestrijden van krimp heeft juist dan een averechts effect. Het dorp zal nog meer verloederen dan ten opzichte van het trendscenario. Bovendien zal de gemiddelde WOZ-waarde meer dalen dan in het trendscenario (Interview Verwest 02-03-2012; Nouwen, 29-02-2012).

#### ***Ruimtelijk beleid op korte termijn***

Voor het uitvoeren van een offensieve strategie in Schoondijke moet op korte termijn een economische impuls worden gegeven aan de regio (Interview Nouwen, 29-02-2012).

Vervolgens dienen er nieuwe woningen gebouwd te worden die nieuwe bewoners naar Schoondijke kunnen trekken. Initiatieven die werk genereren moeten worden omarmd en ondersteund. Idealiter wordt er een groep mensen aangetrokken met jonge kinderen, zodat de bevolkingsopbouw van het dorp meer in evenwicht komt. Als de lokale/ gemeentelijke economie groeit, dient er voor gezorgd te worden dat Schoondijke een aantrekkelijk woonklimaat biedt. Een voorbeeld hiervan is de bouw van vrijstaande woningen op ruime kavels, omdat veel ruimte voor relatief lage prijzen één de voordelen is van Schoondijke ten opzichte van minder perifeer gelegen kleine kernen.

#### ***Conclusie: Leefbaarheid Schoondijke 2025 door offensieve strategie***

Als de gemeentelijke overheid ervoor kiest om een offensieve strategie te hanteren in Schoondijke dan heeft dat waarschijnlijk negatieve effecten op de leefbaarheid (Tabel 10). Vanwege de gebrekkige economische basis van Schoondijke en grote hoeveelheid van incurante woningen is het onwaarschijnlijk dat er nieuwe huishoudens naar Schoondijke kunnen worden getrokken. Het gevolg van het bouwen van een, voor zo een dorp, groot aantal woningen is dat de averechts gaat werken en er veel meer leegstand en daarmee verloedering op zal treden in Schoondijke. De leefbaarheid van Schoondijke zal ten opzichten van de huidige situatie en het trendscenario verslechteren door een verslechtering van de situatie op de woningmarkt.

**Tabel 10**

Scenario offensieve strategie Schoondijke

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Basisschool	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	+/-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	-	Nvt	+/-
Zorgvoorziening	+/-	Nvt	+/-	+/-	+/-	+/-
Ontmoetingsplaats	-	-	+/-	-	+/-	+/- tot -
Bank en post	+/-	+/-	+/-	--	-	-
OV-voorziening	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Leegstand Eengezinswoningen Koopsector	--	--	--	--	--	--
Leegstand Meergezinswoningen Koopsector	-	-	--	--	--	--
Leegstand Eengezinswoningen Huursector	-	-	--	--	--	--
Leegstand Meergezinswoningen Huursector	-	-	--	--	--	--
WOZ-waarde	+/- tot	--	--	--	--	--

## 8.3

### SCENARIO'S DEFENSIEVE STRATEGIE: KRIMP BEGELEIDEN

Nu in de twee voorgaande paragrafen de trendscenario's en de scenario's van de offensieve beleidsstrategie zijn geschetst, wordt in deze paragraaf ingegaan op de effecten van een defensieve strategie op de leefbaarheid.

In deze scenario's worden de effecten gemeten van demografische krimp op de leefbaarheid van Brouwershaven en Schoondijke. Echter, in dit scenario wordt een ander uitgangspunt gekozen dan in de vorige twee paragrafen. In plaats van demografische krimp te willen bestrijden en het aantal bewoners van de twee kernen gelijk te willen houden, wordt in dit scenario de bevolkings- en huishoudensafname als onomkeerbaar gegeven beschouwd. Het gevolg hiervan is, dat ruimtelijk ingrijpen door het trekken van meer mensen geen oplossing is het probleem. In plaats daarvan wordt de oplossing gezocht in het slopen van overtollige woningen in beide kernen zodat de woningmarkt een nieuw evenwicht vindt. Eerst wordt er ingegaan op de toepassing van een defensieve strategie in Brouwershaven. Vervolgens wordt de kern Schoondijke onder de loep genomen.

### 8.3.1

#### SCENARIO DEFENSIEVE STRATEGIE BROUWERSHAVEN

De demografische ontwikkelingen uit het trendscenario dienen in dit scenario als uitgangspunt. De teruggang van het voorzieningenniveau is zeer beperkt. Echter er wordt een teruggang van 10% van het aantal bewoners en huishoudens voor doen. Dit betekent dat er in 2025 ongeveer 60 gezinnen minder in Brouwerhaven wonen. Door de afname van het aantal huishoudens zullen er woningen leeg komen te staan.

Als gevolg daarvan verpauperen de leegstaande woningen en daarmee de uitstraling van het dorp. De defensieve strategie neemt het vinden van een nieuw evenwicht tussen woningvraag en woningaanbod als uitgangspunt. Dit evenwicht wordt bereikt door middel van sloop van ongeveer 10% van de woningen (60 woningen). Dit heeft een positief effect op de woningmarkt (Interview Vreeker 27-02-2012; Van Ogtrop, 08-03-2012; Verwest, 02-03-2012). Op de woningmarkt betekent dat het slopen van incurante woningen. Dit geeft de kern een minder verloederd aanzicht (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012). In het geval van Brouwershaven betekent dit dat er in 2025 ongeveer 60 woningen structureel leegstaan. Deze dienen te worden onttrokken aan de woningmarkt.

Ondanks de teruggang in aantal bewoners heeft Brouwershaven de potentie om zich te ontwikkelen tot een prettig en groen woondorp. Hierbij is het belangrijk dat de uitstraling van het dorp en de aantrekkelijkheid van het dorp gewaarborgd is (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012). De reden dat Brouwershaven om een succesvol woondorp te kunnen zijn is tweeledig. Enerzijds heeft Brouwershaven een cultuurhistorische basis die benut kan worden. Anderzijds is de ligging van Brouwershaven ten opzichte van bijvoorbeeld Rotterdam gunstiger dan die van Schoondijke.

Het belangrijkste gevolg van het slopen van de 60 woningen die in het trendscenario leeg komen te staan is dat er in Brouwershaven een nieuw evenwicht wordt gevonden op de woningmarkt. De leegstand in het dorp zal niet groter worden ten opzichte van de huidige situatie. De WOZ-waarde van de woningen ontwikkelt zich conform de landelijke norm (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012).

Een belangrijk aandachtspunt van het toepassen van deze strategie is de financiële haalbaarheid. Immers als de overheid huizen moet verwerven om deze vervolgens te slopen, dan is dit een kapitaal vernietigen. In geval van het offensieve scenario zouden plankosten gedekt kunnen worden door opbrengsten van nieuw te ontwikkelen woningen. In dit scenario kan dit niet. Dat maakt de defensieve strategie zeer kostbaar.

Als oplossing voor dit probleem kan zijn een mechanisme in het leven te roepen waardoor woningen goedkoop kunnen worden verworven. Bijvoorbeeld door eerst de huiseigenaar (corporatie/ particulier) als overheid aan te spreken op de leegstaande woning. Indien de woning structureel leeg een sloopregeling treffen zodat de woning, door de overheid of de eerdere eigenaar, wordt gesloopt en aan de markt onttrokken (Interview Vreeker, 27-02-2012). Op deze manier kan de overheid (gemeente) op een goedkope manier de leegstaande huizen en slopen. Deze ruimtelijke ingrepen geven de fysieke omgeving een betere uitstraling dan wanneer er niet zou worden ingegrepen. Bovendien zal de WOZ-waarde van de overige woningen niet dalen door het bestaan van structurele leegstand.

Op korte termijn betekent deze uitkomst voor het ruimtelijk beleid dat incurante leegstaande woningen moeten worden geselecteerd en worden gesloopt in Brouwershaven. Op deze manier blijft de goede uitstraling van Brouwershaven behouden. Aangezien de kosten van deze strategie, is het binnen het planningstelsel aanpassingen te doen die meer zijn toegesneden op een krimpende markt waardoor het verwerven en slopen van woningen eenvoudiger en minder kostbaar wordt.

**Conclusie: Leefbaarheid Brouwershaven in 2025 door defensieve strategie**

Het toepassen van een defensieve strategie zorgt ervoor dat negatieve effecten van demografische krimp worden gedempt. Het grootste effect is merkbaar op de woningmarkt. Door het slopen van incurante delen van de woningmarkt in Brouwershaven zal er een nieuwe evenwicht gevonden worden tussen woningvraag en woningaanbod. Daarmee zal de WOZ-waarde zich gaan bewegen conform de landelijke trend. Daarnaast zal het aangezicht van het dorp verzorgder zijn. Het gevolg daarvan is dat het dorp als beter leefbaar wordt ervaren (Interview Van der Wouw; Van Ogtrop). Voorwaarde is dat de het leegstaande vastgoed tegen een lage prijs kan worden verworven en men bereid moet zijn het te slopen.

**Tabel 11**  
Scenario defensieve  
beleidsstrategie  
Brouwershaven

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Basisschool	+/-	-	+/- tot -	+/- tot -	-	-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	-	+/-	+/-
Zorgvoorziening	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
Ontmoetingsplaats	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Bank en post	+/-	+/-	+/-	-	-	+/-
OV voorziening	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Leegstand Eengezingswoningen Koopsector	+/-	+/-	- tot +/-	+/-	+/-	+/-
Leegstand Meergezinswoning Koopsector	+/-	+/-	- tot +/-	+/-	+/-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Huursector	+/-	+/-	- tot +/-	+/-	+/-	+/-
Leegstand Meergezinswoning Huursector	+/-	+/-	- tot +/-	+/-	+/-	+/-
WOZ-waarde	-	+/-	+/-	+/- tot +	nvt	+/-

## 8.3.2

**SCENARIO DEFENSIEVE STRATEGIE SCHOONDIJKE**

Het scenario voor Schoondijke neemt, gelijk het trendscenario voor Schoondijke, een krimp van 10% van het aantal huishoudens als uitgangspunt. Dit komt neer op een afname van ongeveer 60 huishoudens. Het gevolg hiervan is dat er 60 woningen leeg komen te staan. Deze leegstand wordt beperkt in dit scenario door de sloop van 60 woningen. Vanwege de ligging van het dorp en de bestaande woningvoorraad die zich voornamelijk concentreert in het goedkope segment zal structurele leegstand van woningen op relatief grote schaal zich manifesteren.

De remedie tegen de structurele leegstand is de sloop van incurante woningen. (Interview Van der Wouw, 07-03-2012; Van Ogtrop, 08-03-2012). Het slopen van woningen heeft op korte termijn tot gevolg dat de uitstraling van het dorp, ten opzichte van het trendscenario, verbetert.

Als bijkomend effect van het slopen van woningen dat de WOZ-waarde van de bestaande woningvoorraad zich zal stabiliseren conform het beeld in Brouwershaven, omdat er een nieuw evenwicht ontstaat op de woningmarkt in Schoondijke (Interview Vreeker 27-02-2012; Van Ogtrop, 08-03-2012; Nouwen, 29-02-2012).

De ontwikkeling van de WOZ-waarde van woningen zou zelfs, in geval van voldoende sloop, een licht positieve curve laten zien (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012). De reden hiervoor is dat de WOZ-waarde, meer dan elders in Nederland, afhankelijk is van de kwaliteit van de woning dan van de locatie van de woning. De hoeveelheid sloop die in Schoondijke zal moeten worden toegepast is echter aanzienlijk. Als men een evenwicht op de woningmarkt wil bereiken zal ongeveer 20% van het aantal woningen aan de onderkant van de markt worden gesloopt. Alleen dan heeft de ingreep effect (Interview Van der Wouw, 07-03-2012).

Net als in Brouwerhaven zijn de kosten voor het toepassen van de defensieve beleidsstrategie niet gering, omdat er geen waarde wordt gecreëerd door het bouwen van nieuwe woningen. Slechts wordt er kapitaal vernietigd door de sloop van leegstaande woningen. Op korte termijn dient het selecteren en slopen van incurante woningen leidend te zijn binnen het ruimtelijk beleid van Schoondijke. Net als in het geval van Brouwershaven is het raadzaam dat er binnen de wet- en regelgeving een instrument worden ontwikkeld waarbinnen het verwerven en slopen van dit soort woningen haalbaar wordt.

#### *Conclusie: Leefbaarheid Schoondijke in 2025 door defensieve strategie*

De defensieve strategie betekent dat de uitstraling van het dorp, ten opzichte van het trendscenario, verbetert. Dit komt doordat veel leegstaande incurante woningen zullen zijn gesloopt. Ten opzichte van de huidige situatie zal het dorp haar fysiek leefbaarheidsniveau behouden met als verschil dat er minder mensen wonen in het dorp. Het voorzieningenniveau wordt weinig aangetast in het trendscenario. De defensieve strategie heeft geen gevolgen voor de ontwikkeling van het voorzieningenniveau (Tabel 12). De leefbaarheid van Schoondijke blijft in dit scenario gehandhaafd, echter de kosten voor deze strategie zijn, net als in het geval van Brouwershaven, aanzienlijk.

**Tabel 12**  
Scenario defensieve  
strategie Schoondijke

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Basisschool	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	-	+/-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-	+/-	Nvt	+/-
Zorgvoorziening	+/-	Nvt	+/-	+/-	+/-	+/-
Ontmoetingsplaats	-	-	+/-	-	+/-	-
Bank en post	+/-	+/-	+/-	--	-	-
OV voorziening	+/-	+/-	+/-	+/- tot -	-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Koopsector	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	+/- tot -	+/-
Leegstand Meergezinswoning Koopsector	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	+/- tot -	+/-

Indicatoren	R. Vreeker	P. Nouwen	F. Verwest	B. van Ogtrop	D. van der Wouw	Gemiddelde
Leegstand Eengezinswoning Huursector	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	+/- tot -	+/-
Leegstand Meergezinswoning Huursector	+/-	+/-	+/- tot -	+/-	+/- tot -	+/-
WOZ-waarde	-	-	+/-	+/- tot +	Nvt	+/-

## 8.4

### BEVINDINGEN

In de voorgaande paragrafen zijn de effecten gemeten van twee actieve ruimtelijke beleidsstrategieën. Uit de interviews is een aantal verschillende visies op de verschillende strategieën voort gekomen. De uitkomsten zijn opgeteld en gemiddeld. Op deze manier ontstaat een gemiddeld scenario van verwachte ontwikkelingen van de respondenten. In deze paragraaf worden de gemiddelde uitkomsten van de scenario's met elkaar vergeleken. Bovendien komt het centrale thema van het onderzoek aan de orde namelijk: *Welke effecten hebben de twee ruimtelijk beleidsstrategieën op de leefbaarheid van kleine kernen in krimpgebieden?*

In deze paragraaf worden voor de twee kernen de verschillende strategieën vergeleken en beoordeeld. Eerst zal Brouwershaven aan de orde komen. Vervolgens wordt er ingegaan op Schoondijke. Tot slot worden alle uitkomsten met elkaar vergeleken en wordt er ingegaan op de relatie tussen de uitkomsten van het empirisch onderzoek en de verwachte uitkomsten op basis van de literatuurstudie. Ook wordt er daar ingegaan op de gevolgen voor het ruimtelijk beleid en planninginstrumentarium.

### 8.4.1

#### BEVINDINGEN BROUWERSHAVEN

Opvallend in deze scenariostudie is dat geen van de drie scenario's voor Brouwershaven een positieve ontwikkeling laat zien wat betreft de leefbaarheid ten opzicht van de huidige situatie. Het trendscenario laat zien dat de beleidsopgave in Brouwershaven voornamelijk betrekking heeft op de woningmarkt. Het belangrijkste verschil op het gebied van het voorzieningenniveau is dat het niet zeker of beide basisscholen open kunnen blijven. Door de afname van het aantal naar de basisschoolgaande kinderen is het waarschijnlijk dat één basisschool haar deuren moet sluiten.

Door de afname van het aantal huishoudens wordt structurele leegstand verwacht. Het gevolg daarvan is de daarmee gepaard gaande verloedering van de kern. Zowel de offensieve als de defensieve strategie hebben een positief effect op de leefbaarheid van Brouwershaven ten opzichte van het trendscenario. Hierbij moet worden aangetekend dat de respondenten meer van mening verschillen over de gevolgen van de offensieve strategie. Immers het bouwen van woningen met de bedoeling mensen te trekken naar Brouwershaven is niet zonder risico. De kans bestaat dat er geen nieuwe bewoners naar het dorp worden getrokken. Het gevolg voor de woningmarkt daarvan is meer leegstand van woningen. Op deze manier heeft de offensieve strategie een averechts effect op de fysieke omgeving.



Ten opzichte van het scenario voor de offensieve strategie en het trendscenario, laat het scenario voor de defensieve strategie een positiever beeld zien. Het beschouwen van demografische krimp als een gegeven en daar het ruimtelijke beleid voor Brouwershaven op aanpassen levert een stabiele situatie op de woningmarkt op. De fysieke leefbaarheid blijft op bijna alle punten op hetzelfde niveau. Bovendien is deze strategie niet zo risicovol als de offensieve beleidstrategie. Het ruimtelijk beleid in de defensieve strategie moet zich in eerste instantie richten op behoud van de huidige ruimtelijke/fysieke kwaliteit van Brouwershaven. Dit betekent dat incurante, structureel leegstaande woningen uit de woningvoorraad moeten worden genomen. Ook ten aanzien van de kwaliteit en aanwezigheid van voorzieningen moet dezelfde lijn worden gevolgd. Op basis van dit onderzoek mag men veronderstellen dat het volgen van een defensieve strategie voor de leefbaarheid het beste resultaat oplevert (tabel 13).

**Tabel 13**

Gemiddelde scenario's  
Brouwershaven

Indicatoren	Trendscenario	Offensieve strategie	Defensieve strategie
Basisschool	-	-	-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-
Zorgvoorziening	+/-	+/-	+/-
Ontmoetingsplaats	+/-	+/-	+/-
Bank en post	+/-	+/-	+/-
OV voorziening	+/-	+/-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Koopsector	--	-	+/-
Leegstand Meergezinswoning Koopsector	-	-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Huursector	--	-	+/-
Leegstand Meergezinswoning Huursector	--	-	+/-
WOZ-waarde	-	+/-	+/-

## 8.4.2

### BEVINDINGEN SCHOONDIJKE

Het trendscenario van Schoondijke geeft, net als in Brouwershaven, aan dat de effecten van demografische krimp het sterkst op de woningmarkt voelbaar worden. De belangrijkste verschillen op het gebied van het voorzieningenniveau zijn de afname van de lokale horeca. Dit is ook toe te schrijven aan demografische krimp (Interview Vreeker, 27-02-2012; Nouwen 29-02-2012). Maar het in de toekomst anders vormgeven van bank- en postvoorzieningen is een voorbeeld van aanpassingen ingegeven door veranderend consumentengedrag (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012). Voor Schoondijke geldt dat de grootste problemen ten aanzien van de leefbaarheid ontstaan op de woningmarkt.

De ontwikkelingen op de woningmarkt in het trendscenario hebben een sterk negatief effect op de leefbaarheid van Schoondijke. Dit komt door een daling van het aantal huishoudens met 10% en de structurele leegstand van ongeveer 60 woningen die dat tot gevolg heeft.

Het scenario voor de offensieve beleidsstrategie laat geen verbetering zien de effecten voor de leefbaarheid ten opzichte van het trendscenario (tabel 14). De respondenten achten deze strategie in Schoondijke niet kansrijk en stellen dat het bijbouwen van woningen een averechts effect op de leegstand zal hebben. De onbalans tussen woningvraag en woningaanbod zal juist nog groter worden. Daarmee zal de structurele leegstand in Schoondijke toenemen en de WOZ-waarde dalen tot een minimum niveau. Het trekken van mensen naar Schoondijke is een onrealistisch beeld. Schoondijke ligt daarvoor te perifeer ten opzichte van de economische kernregio van Nederland (Hoofdstuk 2.3) en heeft ten aanzien van ruimtelijke kwaliteit weinig te bieden (Interviews Vreker 27-02-2012; Nouwen, 29-02-2012; Verwest 02-03-2012; Van Ogtrop, 08-03-2012; Van der Wouw, 07-03-2012).

De defensieve strategie kan de gevolgen van negatieve demografische krimp dempen (tabel 14). Als gevolg van het slopen van woningen komen woningvraag en woningaanbod in evenwicht. Ten opzichte van het trendscenario en het scenario voor de offensieve strategie zal de structurele leegstand en stuk lager zijn, immers de leegstaand woningen worden uit de woningvoorraad genomen. Daarnaast zal de WOZ-waarde zich conform de landelijke trend ontwikkelen en niet versterkt dalen, zoals in de andere scenario's wel het geval is. De leefbaarheid van Schoondijke blijft in deze strategie conform het huidige niveau.

De gevolgen voor het ruimte en het ruimtelijk beleid zijn ingrijpend in Schoondijke. De leefbaarheid kan middels ruimtelijk beleid worden gehandhaafd door de sloop van de incurante woningen. Door deze maatregel worden woningvraag en woningaanbod met elkaar in evenwicht gebracht. Om dit te bereiken dient ongeveer 20% van de totale woningvoorraad gesloopt te zijn in 2025. Dit vergt een enorme financiële inspanning van de overheid.

**Tabel 14**  
Gemiddelde scenario's  
Schoondijke

Indicatoren	Trendscenario	Offensieve strategie	Defensieve strategie
Basisschool	+/-	+/-	+/-
Supermarkt	+/-	+/-	+/-
Zorgvoorziening	+/-	+/-	+/-
Ontmoetingsplaats	-	+/- tot -	-
Bank en post	-	+/-	-
OV voorziening	+/-	+/-	+/-
Leegstand Eengezinswoning Koopsector	--	--	+/-
Leegstand Meergezinswoning Koopsector	--	--	+/-
Leegstand Eengezinswoning Huursector	--	--	+/-

Indicatoren	Trendscenario	Offensieve strategie	Defensieve strategie
Leegstand Meergezinswoning Huursector	--	--	+/-
WOZ-waarde	-	--	+/-

### 8.4.3

#### CONCLUSIES

In de voorgaande paragrafen zijn de drie verschillende beleidsstrategieën in beide kernen vergeleken. Opmerkelijk is dat geen van alle beleidsstrategieën in deze vorm een verbetering van de leefbaarheid in beide kernen kan bewerkstelligen. Het beste resultaat blijkt een behoud van het huidige leefbaarheidsniveau (tabel 13; 14).

Daarnaast is het opvallend dat de verwachting is het voorzieningenniveau in beide kernen niet drastisch zal afnemen (Tabel 13; 14). Op basis van de literatuur zou men namelijk een afkalving van het voorzieningenaanbod verwachten (Nimwegen en Heering, 2009, p. 182; Thissen, Rozema en Schoonwille, 2002). Uit dit onderzoek blijkt dat de afkalving van het voorzieningenniveau in deze twee kernen gering is. Hierbij dient te worden aangetekend dat de afname, waarvan in Schoondijke en Brouwershaven sprake is, niet alleen aan demografische krimp kan worden toegeschreven. Alleen de afname van het aantal basisscholen in Brouwershaven is toe te schrijven aan de bevolkingskrimp. De afname van de bank- en postvoorzieningen zijn voor een aanzienlijk deel toe te schrijven aan anders gebruik van die voorzieningen. Door veranderend gebruik is de aanwezigheid van bijvoorbeeld bank- en postvoorziening is steeds minder noodzakelijk en steeds minder rendabel (Interview Van Ogtrop, 08-03-2012). Deze kanttekening komt overeen met de bevindingen van Nimwegen en Heering (2009, p. 98). Hier wordt gesteld dat de afkalving van het voorzieningenniveau niet alleen is toe te schrijven aan demografische krimp, maar ook aan andere trends als schaalvergroting en veranderend consumentengedrag.

De grootste effecten van demografische krimp op de leefbaarheid komt door de kans op structurele leegstand in beide kernen. De kwaliteit van de leefomgeving en de ligging van de kern is bepalend voor de keuze voor de gewenste ruimtelijke strategie. De verschillen tussen de beide kernen komen in het effect dat de offensieve strategie heeft op de leefbaarheid. In Schoondijke zijn de gevolgen van de offensieve strategie voor de woningmarkt sterk negatief (tabel 14). De verwachting is dat Schoondijke, door mindere ruimtelijke kwaliteit en een ongunstige ligging en een zwakke economische basis, slecht in staat is nieuwe bewoners naar het dorp te trekken (Interview Vreeker 27-02-2012; Nouwen 29-02-2012; Van Ogtrop 08-03-2012; Van der Wouw 07-03-2012). Daarom vinden de respondenten het succesvol bestrijden van bevolkingskrimp in Schoondijke een onrealistisch scenario. Vanuit het oogpunt van de leefbaarheid is de defensieve strategie het meest effectief, omdat structurele leegstand en verloedering direct wordt beperkt.

In vergelijking met Schoondijke is de ligging van Brouwershaven gunstiger. Bovendien heeft Brouwershaven een sterker economisch fundament door het aantal toeristen die het dorp jaarlijks bezoekt. Brouwershaven bezit twee economische sectoren. Naast een agrarische, bezit het dorp ook een toeristische pijler waarop de lokale economie is gebouwd. Tot slot is Brouwershaven een historisch dorp en een beschermd dorpsgezicht.

Daarmee is de verwachting dat Brouwerhaven kansrijker is in het trekken van nieuwe bewoners naar het dorp. De effecten van demografische krimp op de leefbaarheid zijn daarom minder negatief dan in Schoondijke. Daarentegen moet wel worden gesteld dat de meningen van de respondenten uiteen lopen. Enerzijds wordt Brouwershaven gekwalificeerd als een dorp dat potentiële bewoners aan zich kan binden en krimp succesvol kan bestrijden. Het gevolg van dit ruimtelijk beleid is dat de leefbaarheid stabiel blijft (Interview Van der Wouw, 07-03-2012; Nouwen, 29-02-2012). Anderzijds wijzen respondenten erop dat het trekken van nieuwe bewoners zeer lastig is. Daarmee is de kans aanzienlijk dat de strategie niet succesvol is (Interview Vreeker, 27-02-2012; Verwest, 02-03-2012). In dat geval heeft een offensieve strategie ook in Brouwershaven een averechts effect op de leefbaarheid.

De defensieve strategie heeft in beide kernen de meest positieve effect op de leefbaarheid. Door het beperken van de negatieve effecten van demografische krimp, zoals structurele leegstand van woningen verloedering, wordt binnen het bereik van ruimtelijk beleid een consolidatie van het huidige niveau van de leefbaarheid bewerkstelligd.

Dit sluit aan bij de bevindingen elders in Nederland. In Noord-Oost Groningen is geprobeerd door middel van het bouwen van de “Blauwe Stad” nieuwe mensen naar de regio te trekken. Slechts 10% van het geplande aantal woningen is daar gebouwd. De investeringskosten waren hoger dan de opbrengsten. De Blauwe Stad heeft niet de impuls aan het gebied kunnen geven die vooraf werd verwacht. Het bestrijden van demografische krimp is ook in de Parkstadgemeenten geprobeerd maar heeft daar een averechts effect gehad. Mensen uit de Parkstadregio verhuisde naar de nieuwe woningen, waardoor de woningen die de verhuizers verlieten versneld leeg kwamen te staan. (Verwest, 2010, p. 81; Buys en Van Iersel, 2008).

Niet alleen in de Nederlandse literatuur, maar ook in de internationale literatuur, wordt er gepleit voor een defensieve strategie. Ryczinski en Linneman (1999) stellen dat de groei van het aantal inwoners en huishoudens helemaal geen groei van de leefbaarheid hoeft te betekenen. Bovendien wordt vanuit de rurale geografie onderschreven dat het vasthouden aan groei doelstellingen in alle rurale kernen niet kansrijk is (Owen, 1996; Pallagast, 2009). Dit onderzoek ondersteunt het beeld dat in het buitenland geschetst is.

Hoewel de defensieve beleidsstrategie het meest effectief is ten aanzien van de leefbaarheid, blijkt implementatie lastig. Het betekent namelijk dat een denkomslag bij bestuurders en beleidsmakers en een verandering van het financieel instrumentarium (Hollander, 2009, Verwest 2010, p. 82). Het huidige financiële stelsel is zeer ontwikkelingsgericht. Een voorbeeld hiervan is het LBS (Hoofdstuk 4.3). Regelingen die sloop en herstructurering aantrekkelijk financieel aantrekkelijk maken behoren op dit moment niet tot het planningsinstrumentarium. Een groot nadeel van defensieve strategie is juist de financiële haalbaarheid. Immers het is nu moeilijk om herstructureeringsplannen en slooppunten te realiseren vanwege de kosten. Dit komt doordat de kosten voor de sloop en herstructurering niet kunnen worden betaald uit de beperkte opbrengsten van eventuele nieuwbouw (Nimwegen en Heering, 2009, p. 125). Als er alleen gesloopt zou worden, zoals in de bovenstaande scenario's, betekent het dat het financieel nauwelijks haalbaar is.

Om de defensieve strategie te haalbaar te maken kunnen moeten de kosten voor het verwerven en slopen van woningen worden beperkt. Op korte termijn adviseren de respondenten voor deze dorpen een regeling getroffen moeten worden waarmee de incurante woningen tegen een laag bedrag verworven en gesloopt kunnen worden (Interview Van Ogtrop 08-03-2012; Verwest 02-03-2012; Vreeker, 27-02-2012). Op deze manier kan met minder financiële middelen de leefbaarheid op peil worden gehouden.

## HOOFDSTUK

## 9

Conclusies en  
Discussie

In deze thesis is ingegaan op het vraagstuk van leefbaarheid van kleine kernen in demografische krimpgebieden. In dit laatste hoofdstuk worden de deelvragen van het onderzoek beantwoord. De deelvragen dienen als bouwstenen voor de beantwoording van de hoofdvraag/probleemstelling. Nadat de deelvragen beantwoord zijn volgt de beantwoording van de hoofdvraag en de conclusies van dit onderzoek. Vervolgens wordt in de tweede paragraaf ingegaan op de gevolgen van de afbakening van het onderzoek en in op welke terreinen vervolgonderzoek wenselijk is. Ten slotte wordt het onderzoek in een breder perspectief geplaatst van de ruimtelijke ordening geplaatst in de slotbeschouwing.

## 9.1

**CONCLUSIES**

Dit onderzoek gaat in op de verschillen in effecten op de leefbaarheid van een offensieve beleidsstrategie (krimp bestrijden) en defensieve beleidsstrategie (krimp begeleiden) op kleine kernen in krimpgebieden. Om dit doel van het onderzoek te bereiken is er de volgende probleemstelling geformuleerd:

*Wat zijn de gevolgen van de verschillende beleidsstrategieën op het leefbaarheidsniveau van kleine kernen in krimpgebieden met betrekking tot het voorzieningenniveau en de woningmarkt en wat is de betekenis voor het ruimtelijk beleid?*

Om deze probleemstelling te kunnen beantwoorden zijn er een aantal deelvragen opgesteld die deels zijn beantwoord op basis van het theoretisch onderzoek (hoofdstukken 2-4) en deels door het empirische onderzoek (hoofdstuk 7-8). De antwoorden op de deelvragen vormen de bouwstenen de beantwoording van de hoofdvraag.

De koppeling tussen leefbaarheid en ruimtelijk beleid is uitgewerkt in hoofdstuk 3. Vooral de fysieke leefbaarheid van een kern is het deel van leefbaarheid dat ruimtelijk beleid direct kan beïnvloeden. De afname van de leefbaarheid komt voor op twee terreinen. Ten eerste vormt de afkalving van het voorzieningenniveau een bedreiging voor de leefbaarheid. Ten tweede een scheefgroei op de woningmarkt, waardoor er structureel veel woningen leegstaan, bedreigt de leefbaarheid van kleine kernen (hoofdstuk 2.2).

Om deze twee bedreigingen, middels ruimtelijk beleid, een hoofd te bieden zijn er twee beleidsstrategieën ontwikkeld. Een offensieve strategie, op basis van ontwikkeling en het aantrekken van nieuwe bewoners. Daarnaast bestaat er een defensieve strategie, op basis van symptoombestrijding door bijvoorbeeld de woningmarkt toegankelijk en in balans te houden (hoofdstuk 4.3).

In deze scenariostudie tot 2025 komt naar voren dat de afkalving van het voorzieningenniveau in de twee cases nauwelijks plaats gaat vinden. Dit is in tegenspraak met het beeld dat in de literatuur wordt geschetst (Hoofdstuk 2.2). De grootste opgave ten aanzien van de fysieke leefbaarheid in beide kernen ligt op de woningmarkt. Door de afname van 10% van het aantal huishoudens, wordt ook een toename van de structurele leegstand verwacht van 10%. Uit de studie blijkt dat de offensieve strategie een averechts effect kan hebben. Door het bouwen van nieuwe woningen om nieuwe bewoners te trekken loopt men het risico dat de leegstand wordt vergroot. In de kern Schoondijke is zo een averechts effect de meest realistische verwachting.

Voor beide kernen blijkt de defensieve strategie het meest effectief, omdat de leegstand wordt teruggebracht door de sloop van woningen. Op deze manier wordt de woningmarkt in een nieuw evenwicht gebracht. Het gevolg hiervan is dat in beide kernen het huidige leefbaarheidsniveau gehandhaafd blijft. Deze uitkomst is, in relatie tot de internationale literatuur, niet onverwacht. Voor verbetering van de leefbaarheid is groei niet noodzakelijk (Ryczinski en Linneman, 1999). Er wordt gepleit voor het concentreren van voorzieningen in de meest kansrijke kernen. Op Schouwen-Duiveland vervult Zierikzee die rol. In de gemeente Sluis is Oostburg de kern met een verzorgende functie. In de overige kernen binnen zo een regio heeft een defensieve strategie het meest positieve effect (Owen, 1996; Pallagast, 2009). Dit onderzoek ondersteunt deze uitkomsten.

Voor het ruimtelijk beleid betekent deze uitkomst dat het accent in deze kernen komt te liggen op beheer van de ruimte door middel van sloop. Actoren zoals woningcorporaties en overheden moeten zich gaan richten op het identificeren van incurante woningen zodat deze op termijn kunnen worden onttrokken.

De defensieve strategie kent twee belangrijke aandachtspunten. Ten eerste vergt het een cultuuromslag bij bestuurders en beleidsmakers (Hoofdstuk 4.3). Ten tweede is de financiële haalbaarheid van de defensieve strategie een punt van zorg. Doordat ruimtelijke plannen, in ons ontwikkelingsgerichte planningsstelsel, worden betaald uit de opbrengsten van nieuwe ontwikkelingen. Bij beheergerichte plannen, of slooppogave, zijn deze gering of niet aanwezig. Dit maakt de defensieve strategie, niet alleen het meest effectief ten aanzien van de leefbaarheid, maar ook erg kostbaar (Hoofdstuk 4.3). Daarom pleiten de respondenten voor een systeem van eenvoudige en goedkope verwerving, zodat dit probleem kan worden ondervangen. De overheid zou in deze regeling voor een laag bedrag de woning(en) moeten kunnen verwerven en slopen, in plaats van het betalen van de marktwaarde van de woning. Door een dergelijke regeling toe te voegen aan het planninginstrumentarium, wordt het instrumentarium meer wordt toegesneden op de beheeropgave die in krimpgebieden actueel is. De defensieve strategie is met zo een regeling minder kostbaar en, blijkt ten aanzien van de fysieke leefbaarheid, het meest wenselijke effect hebben.

## 9.2

### REFLECTIE

Dit onderzoek kent als conclusie dat een defensieve beleidsstrategie, het begeleiden van krimp, de meest effectieve beleidsstrategie ten aanzien van de leefbaarheid van kleine kernen. Als uitgangspunt voor deze studie zijn drie beleidsstrategieën vergeleken.

Er is echter wel een aantal punten die in het licht van de Nederlandse krimpproblematiek moeten worden bediscussieerd.

Ten eerste is er in dit onderzoek is ervoor gekozen, vanwege analytische redenen, om de drie beleidsstrategieën sterk te splitsen. De offensieve strategie houdt in dat er nieuwbouw wordt gepleegd. De defensieve strategie houdt in dat er woningen worden gesloopt. In de praktijk is deze scheidslijn niet zo scherp als in dit onderzoek gesteld. Het toepassen van mengvormen, waar bijvoorbeeld gesloopt en minder nieuwbouwwoningen worden terug gebouwd, is zeer gebruikelijk. Zelfs met de opbrengsten van de nieuwbouw in zo een mengvorm, blijkt de financiering van verdunningsopgave lastig.

Ten tweede wordt in de internationale literatuur benadrukt dat krimpbeleid het meest effectief is als het een zeer integraal karakter heeft. Dit onderzoek is specifiek ingegaan op het ruimtelijk beleid en zijn overige beleidsdomeinen buiten beschouwing gelaten. Het uitgaan van een aanbodbenadering waarin het ruimtelijke “aanbod” van een kern centraal staat. Economische en sociale aspecten zijn niet direct meegenomen. Idealiter is fysiek ruimtelijk beleid een onderdeel van een integraal plan om leefbaarheid te verbeteren. Ruimtelijk beleid wordt dan gekoppeld aan een sociaal- en economische programma. Het doen van gelijksoortig onderzoek als deze vanuit een sociale of economische invalshoek zou een waardevolle aanvulling op dit onderzoek zijn en daarmee de ontwikkeling van leefbaarheid in kleine kernen verder verduidelijken. Een onderzoek naar een effectieve invulling van een economisch- en sociaal programma zou een goede aanvulling zijn op dit onderzoek.

Tot slot heeft dit onderzoek ingezoomd op twee cases, namelijk de twee kleine kernen Schoondijke en Brouwershaven. Een gedeelte van het krimpbeleid dient op een hoger schaalniveau te worden ingevuld, omdat demografische krimp een regionaal probleem is. Regionale samenwerking op het gebied van woningmarkt is cruciaal voor het slagen van een defensieve strategie. Het gevaar bestaat anders dat de ene gemeente voordeel heeft van de inspanning van de andere gemeente. in een woningmarkt waarin er een woningoverschot bestaat verheft de concurrentie tussen verschillende kernen (Verwest, 2010, p. 86). Regionale afstemming over woningbouw- en woningsloopprogramma's is daarom van het grootste belang voor het slagen van verdunningsopgaven in krimpgebieden.

### 9.3

#### **SLOTBESCHOUWING**

Deze thesis is opgebouwd heeft zich toegespitst op twee kleine kernen in Zeeland, namelijk: Brouwershaven en Schoondijke. In de slotbeschouwing worden de bevindingen van dit onderzoek, gevonden in deze twee cases, in het bredere perspectief van de ruimtelijke ordening in Nederland geplaatst.

Het onderzoek concludeert dat het bestrijden van krimp en een bijbehorend sloopbeleid de meeste effectieve ruimtelijke strategie is ten aanzien van de leefbaarheid van kleine kernen. Deze uitkomst komt overeen met uitkomsten van nationale en internationale wetenschappelijke studies.



Vanuit de rurale geografie en planningstudies ontstaat het beeld dat het bestrijden van krimp door middel van het trekken van nieuwe bewoners naar een dorp, stad of regio zeer lastig is en averechts kan werken. Dit onderzoek bevestigt dit beeld.

Deze conclusie heeft gevolgen voor de manier waarop in Nederland ruimtelijke ordening gebruikt wordt. Het accent in de Nederlandse ruimtelijke ordening heeft vanaf de tweede wereldoorlog gelegen op het ontwikkelen van bijvoorbeeld nieuwe woonwijken, bedrijventerreinen en later kantoren. Echter in de komende jaren (tot 2040) wordt de ontwikkeling van extra woningen, winkels en kantoren steeds minder relevant. Deels verdwijnt die relevantie door de huidige crisis op de kantoren en winkelmarkt. Daarnaast verdwijnt de relevantie door een structurele verandering in de Nederlandse opbouw en het stoppen van de bevolkingsgroei. Het aantal huishoudens, ondanks de huishoudensverdunning, zal in de komende periode zijn top bereiken. Tegelijkertijd loopt de omvang van de Nederlandse bevolking terug en is het percentage ouderen (65 plussers) groter dan nu het geval is. Krimpgebieden in Nederland lopen voorop in deze ontwikkeling. Deze studie onderschrijft de stelling dat beheer (krimp begeleiden/defensieve strategieën) effectiever is dan ontwikkeling (krimp bestrijden/offensieve strategieën).

Nieuwe woningen zijn in de toekomst in plaats van incurante woningen en nieuwe kantoren zullen leegstaande incurante kantoren moeten vervangen. De behoefte aan ontwikkelende strategieën zal verschuiven naar een behoefte aan beheerstrategieën. Het woord ontwikkeling wordt in de komende tijd vervangen voor herstructurering en beheer.

Door deze verschuiving gaat het landschap van actoren in de Nederlandse ruimtelijke ordening veranderen. Ten eerste omdat in de economische kernregio van Nederland het accent zal blijven liggen op groei. Er mag niet worden vergeten dat er daar nog een flinke bouwopgave ligt. In krimpgebieden zal het accent meer komen te liggen op beheer, in plaats van ontwikkeling. Daardoor zal ook het de rolverdeling tussen verschillende actoren veranderen. Grondspeculanten en projectontwikkelaars gaan naar mijn verwachting in dominantie afnemen. Het is niet ondenkbaar dat na de overheid een dominantere rol krijgt in een krimpregio, dan in een ontwikkelregio. Regionale verschillen en rollen van verschillende partijen gaan hierdoor uit elkaar lopen. Om de herdefinitie van rollen mogelijk te kunnen maken, moet het planninginstrumentarium onderwerp van discussie worden.

Beheerstrategieën zoals de defensieve krimpstrategie uit dit onderzoek kampen met hoge kosten. Kijkend naar de toekomst moet het huidige instrumentarium zich meer gaan toespitsen op de beheerstrategieën. Het aantrekkelijk maken van deze strategie door bijvoorbeeld een verwervings- en sloopregeling waar respondenten in dit onderzoek voor pleiten zou een eerste stap in de goede richting zijn.

# HOOFDSTUK 10 Literatuur

**Albrechts, L. (2004)**, *Strategic (spatial) planning reexamined*, *Environment and Planning B: Planning and Design*, Vol 31, pp. 743-758

**Allers, M.A., Zeilstra, S.A. (2009)**, *Bevolkingsdaling en gemeentelijke financiën*, Centrum voor onderzoek van de Economie voor Lagere Overheden (COELO); Rijksuniversiteit Groningen, Groningen

**Bakker, E. (2009)**, *Sociale staat van Zeeland, Gemeentelijk rapport Schouwen-Duiveland*, Scoop Zeeuws instituut voor culturele ontwikkeling, Middelburg

**Bakker, E. (2009)**, *Sociale staat van Zeeland, Gemeentelijk rapport Sluis*, Scoop Zeeuws instituut voor culturele ontwikkeling, Middelburg

**Bevan, M. (2009)**, *Planning for an ageing population in rural England: The place of housing design*, *Planning, Practice and Research*, Vol. 24. No. 2, pp. 233-249

**Bontje, M. (2004)**, *Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig*, *GeoJournal*, No. 61, pp. 13-21

**Bot, I. (2010)**, *Loopt Zeeuws-Vlaanderen leeg? Een onderzoek naar de beleving van krimp door de bewoners in Zeeuws-Vlaanderen*, Universiteit Utrecht, Utrecht

**Bradfield, R., G. Wright, G. Burt, G. Cairns, K. van der Heijden, (2005)**, *The origins and evolution of scenario techniques in long range business planning*, *Futures*, Vol. 37, pp. 795-812

**Bryman, A. (2008)**, *Social Research Methods*. Oxford University Press Inc: New York.

**Dam, F. van, C. de Groot, F. Verwest, (2006)**, *Krimp en Ruimte, bevolkingsafname ruimtelijke gevolgen en beleid*, Rotterdam/Den Haag, NAI Uitgevers/ Planbureau voor de Leefomgeving

**Derks, W., P. Hovens, L. Klinkers (2006)**, *Structurele Bevolkingsdaling, een urgente invalhoek voor beleidsmakers*, Den Haag

**Duin, C. van (2009)**, *Bevolkingsprognose 2008-2050: naar 17,5 miljoen inwoners*. In: *Bevolkingstrends(57)1*, blz. 15-22. Centraal Bureau voor de Statistiek. Heerlen.

- Goosens, J., (2010)** *Krimp: een transformatie van bevolking en woningvoorraad, De woningmarkt van de Westelijke Mijnstreek in een krimpcontext vanuit een 'multi-level governance' benadering*, Masterthesis opleiding planologie, Universiteit Utrecht, Utrecht
- González, S., (2006)** *The Northern Way, A celebration or a victim of the new city regional government policy?* ESRC/DCLG Postgraduate Research Programme, Working Paper 28
- Hall, H. M., (2009)** *Slow Growth and Decline in Greater Sudburey: Challenges, Oppertunities, and Foundations for a New Plnning Agenda*, Canadian Journal of Urban research, Vol. 18, Issue 1, pp. 1-26
- Hengstmengel W., (2010)**, *Sociale duurzaamheid binnen herstructurering in krimpregio's, naar een sociaal duurzaam Parkstad Limburg?* Masterthesis opleiding planologie, Universiteit Utrecht, Utrecht
- Huigen, P.P.P.(1989)**, *De achterkant van verstedelijkt Nederland, de positie en functie van landelijke gebieden in de Nederlandse samenleving*, KNAG/ Geografisch instituut Universiteit Utrecht, Amsterdam/Utrecht, p. 134
- Hollander, J.B., K. Pallingst, T. Schwarz (2009)** *Can a city succesfully shrink? Evidence form survey data on neighborhood quality*, Urban Affairs Review 47, pp. 129-141
- Jansen, M. (2011)**, *Een blik langs betekeniswolken in een mogelijke toekomst, De rol van scenariotrajecten (-exercities/ -projecten) binnen het proces van betekenisgeving van medewerkers tijdens grootschalige organisatieveranderingstrajecten*, Masterthesis management, Universiteit Utrecht, Utrecht, p. 36
- Janssen-Jansen,L (2010a)** *Luchtbellen en luchtkastelen in de ruimtelijke ordening: wie prikt ze door?*, Samenvatting Pre-advies voor de BNSP en de Minister van Ruimte, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam
- Janssen-Jansen,L (2010b)** *Ontwikkelingsbubbels en planningsdromen*, Pre-advies voor de BNSP en de Minister van Ruimte, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam pp. 10
- Jong, A. de & C. van Duin (2010)**, *Regionale prognose 2009-2040: vergrijzing enom slag van groei naar krimp*. Planbureau voor de Leefomgeving/Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag: NAI Uitgevers.
- Kamp, I. , K. Leidelmeijer, G. Marsman, A. de Hollander, (2003)** *Urban enviroinmental quality and human well-being, Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study*, Landscape and Urban Planning, No. 65, pp. 5-18
- Leidelmeijer, K., I. Kamp, (2004)**, *kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid, naar een begrippenkader en coneptuele inkadering*, Amsterdam/Bilthoven, RIGO/RIVM
- Leidelmeijer, K., G. Marlet, J. van Iersel, C. van Woerkens, H. van der Reijden, (2008)**, *De leefbarometer, leefbaarheid in wijken en buurten gemeten en vergeleken, rapportage*

*instrumentontwikkeling, VROM/RIGO/Atlas voor Gemeenten, Den Haag/ Amsterdam/ Utrecht*

**Leo, D., W. Brown, (2000)**, *Slow growth and urban development policy*, Journal of Urban Affairs, Vol. 22, No. 2, pp. 193-213

**Long, I. (2005)**, *Fiscal conservatism versus local paternalism: divergent experiences of public housing decline in rural areas of England during the 1980s*, Journal of Rural Studies, Vol. 21, pp. 111-129

**Mommaas, H., J. Janssen (2008)** *Towards a synergy between 'content' and 'proces' in Dutch spatial planning: the Heuvelland case*, Journal of House and the Built environment, Vol 23, pp. 21-35

**Mul, J. (2010)**, *Te koop: Leefbaarheid, Gevolgen van verkoop van sociale huurwoningen op leefbaarheid en sociale stijging*, Masterthesis Planologie, Universiteit Utrecht, Utrecht

**Nimwegen, N. van, L. Heering (2009)**, *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2009, Van groei naar Krimp, een demografische omslag in beeld*, KNAW Press, Amsterdam

**Oord, E van den, (2009)** *Roeien zonder riemen, de afhankelijkheden en bedrijf continuïteit van woningcorporaties in een krimpcontext*, Masterthesis opleiding planologie, Universiteit Utrecht, Utrecht

**Oosterveld, H. J. (1999)**, *Problemen, beleid en scenario's*, Landbouw-Economisch instituut, Den Haag.

**Owen, S. (1996)**, *Sustainability and rural settlement planning*, Planning, Practice and Research, Vol. 11, No. 1, pp. 37-47

**Pacione, M. (2003)**, *Urban environmental quality and human wellbeing, a social geographical perspective*, Landscape and Urban Planning, No. 65, pp. 19-30

**Pallagst, K. (2009)**, *The future of shrinking cities: problems, patterns and strategies of urban transformation in a global context*, IURD Monograph Series, Institute of Urban and Regional Development, UC Berkeley

**Quintis (2010)**, *Bijlage Woningmarktanalyse Schouwen-Duiveland per kern, Quintis, Zierikzee*

**Ritmeester, Q.( 2011)**, *Bevolkingskrimp en mobiliteit in Noord-Nederland*, Groningen, Rijksuniversiteit Groningen

**Rooy, P. van, L. Dwarshuis (2005)**, *Ontwikkelingsplanologie, van plannen naar uitvoeren: privaat wat kan, publiek wat moet*, Nirov, Den Haag

**Rybczynski, W., P. D. Linneman, (1999)**, *How to save our shrinking cities*, The Public Interest, Vol. 135, pp. 30-44

**Schoenmaker, P. J. H. (1995)**, *Scenario planning: A tool for strategic thinking*, Sloan Management Review, Vol. 36, No. 2, pp. 25-40

**Schuur, J. (2010)**, *Baten en kosten van ruimtelijke beleid en de relatie met het woningaanbod*, Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving

**Smaal, P., J. van den Heuvel, E. Koomen, R. van Wilgenburg, (2005)**, *Vitaal platteland, Vitale kernen, Evaluatie in het kader van de Nota Ruimte*, Ministerie van VROM; H&S Adviseurs, Den Haag; Echt

**Spit, T., P. Zoete, (2006)**, *De Ruimtelijke Ordening in Nederland, een wetenschappelijke introductie in het vakgebied*, Sdu uitgevers, Den Haag.

**Stegeman, J. (2000)** *Leefbaarheid op de agenda, Een studie naar het vigerend leefbaarheidsbeleid en de leefbaarheidsthema's in de toekomst*, Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen/ Universiteit Wageningen, Wageningen

**StecGroep, (2010)**, *Marktanalyse Brouwershaven*, Stecgroep, Zierikzee

**Thissen, F., H. Rozema, J. Schonewille, (2002)**, *Dorpen op waarde geschat*, Rooilijn, Vol. 4 pp. 171-177

**Thorborg, H.W.M., K. Leidelmeijer, A.G.M. Dassen, (2006)**, *Leefomgevingskwaliteit en leefbaarheid: naar beleidsevaluatie en onderzoek*, Amsterdam, RIGO

**Veenhoven, R. (2000)**, *Leefbaarhedi, betekenissen en meetmethoden*, Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Den Haag.

**Verwest, F., N. Sorel, E. Buitelaar (2008)**, *Regionale krimp en woningbouw*. Rotterdam/ Den Haag, NAI uitgevers/Planbureau voor de Leefomgeving.

**Vleugel, J.M., P. Nijkamp (1995)**, *Methoden en toepassing scenario's in transportonderzoek*, [ in de bundel Colloquium Vervoersplanologisch Speurwerk, H.J. Meurs, E. J. Verroen, Decentralisatie van beleid: implicaties voor kennis en onderzoek, pp 1073-1092] Delft

**Wouw, D. van der, (2011)**, *Leefbaarheid, themarapport, sociale staat van Zeeland*, , SCOOP, Zeeuws Instituut voor Culturele Ontwikkeling, Middelburg

**Wouw, D. van der, (2010a)**, *Onderwijs ons goed, afnemende leerlingenaantallen in Zeeland*, Scoop, Zeeuws Instituut voor Culturele Ontwikkeling, Middelburg

**Wouw, D. van der (2010b)**, *Om de kwaliteit van het wonen, Analyse van het WoON*, Scoop, Zeeuws Instituut voor Culturele Ontwikkeling, Middelburg

## BIJLAGE 1

## Interviewverslagen

## Interview Ron Vreeker (27-02-2012)

Trendscenario Brouwershaven	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	De supermarkt in Brouwershaven heeft een hoop omzet door toerisme. De verwachting is dat de supermarkt open blijft.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	Beide blijven bestaan in Brouwershaven.
Ontmoetingsplaatsen: +/-	De horeca in Brouwershaven heeft omzet uit het toerisme en blijft daarom wel bestaan.
Bank- en postvoorziening: +/-	Deze zijn geïntegreerd met de supermarkt. Zolang de supermarkt open blijft, blijft de pinautomaat en de postvoorziening bestaan.
Openbaar vervoer: +/-	De lijnen zullen blijven bestaan, omdat het één van de aanbestedingseisen is om de lijnen open te houden.
Eengezinswoningen (koop): --	Als er ruimtelijk niet wordt ingegrepen komen in dit segment veel woningen leeg te staan.
Meergezinswoningen (koop/huur): -	In de overige segmenten zal wel sprake zijn van een afname, maar niet zo drastisch als in de eengezinswoningen (koop).
Eengezinswoningen (huur): -	
WOZ-waarde woningen: -	De WOZ-waarde van woningen zal verder dalen. De eengezinswoningen (koop) laten een negatievere tendens zien (--)
Als de demografische tendens wordt doorgetrokken tot 2025, dan zullen allereerst gevolgen merkbaar zijn op de woningmarkt. Het gevolg die zichtbaar wordt is structurele leegstand van incurante, onverkoopbare woningen. Het voorzieningenniveau zal in Brouwershaven op peil blijven, deel gedragen door toerisme, deels gedragen door de eigen bevolking. De ruimtelijke beleidsopgave speelt met name op de woningmarkt.	

## Scenario Offensieve strategie Brouwershaven

Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
------------------	--

<p>Supermarkt: +/-</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): --</p> <p>Meergezinswoningen (koop/huur): -</p> <p>Eengezinswoningen (huur): -</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/- tot +</p>	<p>De leegstand van woningen wordt niet opgelost door het bouwen van woningen voor starters. Er zal gesloopt en herbouwd moeten worden. Onverkoopbare woningen zullen moeten worden vervangen. Dit heeft een licht positief effect op de gemiddelde WOZ-waarde, maar het risico blijft dat structurele leegstand blijft is groot.</p>
<p>De kans dat nieuwe bewoners alleen worden getrokken naar Brouwershaven is niet groot. Immers dit hangt samen met meer factoren dan alleen een ruime woning op een grote kavel. De afwezigheid van werkgelegenheid en de vraag of er voldoende faciliteiten zijn voor opgroeiende kinderen zal enorm meespelen in de afweging naar een dorp als Brouwershaven te verhuizen.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
<p>Basisschool: +/-</p> <p>Supermarkt: +/-</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p>	<p>Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.</p>

<p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-</p> <p>Meergezinswoningen (koop/huur): +/-</p> <p>Eengezinswoningen (huur): +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: -</p>	<p>De hoeveelheid leegstand is door het slopen van woningen regelen. Verloedering van leegstaande woningen kan worden tegengegaan op deze manier.</p> <p>De WOZ-waarde van de bewoonde woningen zal echter niet stijgen, omdat de woningmarkt te ontspannen is om de WOZ-waarde te doen stijgen.</p>
<p>Financieel de meest haalbare strategie. Door leegstand te beperken blijft het dorp goed leefbaar en verloedert het niet. Het voorzieningenniveau blijft waarschijnlijk op peil en daarmee ook de mate van leefbaarheid.</p>	

<b>Scenario trend Schoondijke</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	Krijgt het lastig maar blijft naar verwachting open.
Zorgvoorzieningen (fysio): +/-	De fysiotherapeut zal blijven
Ontmoetingsplaatsen: -	Het hotel/restaurant gaat waarschijnlijk weg, de snackbar zal blijven bestaan.
Bank- en postvoorziening: +/-	Blijft geïntegreerd bij de supermarkt.
Openbaar vervoer: +/-	De twee lijnen zullen blijven ivm de aanbestedingseisen.
Leegstand eengezinswoningen (koop): --	Als er ruimtelijk niet wordt ingegrepen komen in dit segment veel woningen leeg te staan.
Meergezinswoningen (koop/huur): -	In de overige segmenten zal wel sprake zijn van een afname, maar niet zo drastisch als in de eengezinswoningen (koop).
Eengezinswoningen (huur): -	
WOZ-waarde woningen: -	De WOZ-waarde van woningen zal verder



	dalen De eengezinswoningen (koop) laten een negatievere tendens zien (--)
<p>Als de demografische tendens wordt doorgetrokken tot 2025, dan zullen allereerst gevolgen merkbaar zijn op de woningmarkt. Het gevolg die zichtbaar wordt is structurele leegstand van incurante, onverkoopbare woningen. Het voorzieningenniveau zal in Schoondijke voor een groot gedeelte op peil blijven. Echter van de horecavoorzieningen (hotel/restaurant) wordt verwacht dat ze in 2025 niet meer bestaan. De grootste ruimtelijke beleidsopgave speelt met name op de woningmarkt.</p>	

<b>Scenario Offensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	De supermarkt krijgt het moeilijk maar blijft bestaan.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: -	
Bank- en postvoorziening: +/-	
Openbaar vervoer: +/-	
Leegstand eengezinswoningen (koop): --	
Meergezinswoningen (koop/huur): -	
Eengezinswoningen (huur): -	
WOZ-waarde woningen: +/- tot +	
<p>De kans dat nieuwe bewoners alleen worden getrokken naar Schoondijke is niet groot. Immers dit hangt samen met meer factoren dan alleen een ruime woning op een grote kavel. De afwezigheid van werkgelegenheid en de vraag of er voldoende faciliteiten zijn voor opgroeiende kinderen zal enorm meespelen in de afweging naar een dorp als Schoondijke te verhuizen.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	De supermarkt krijgt het moeilijk maar blijft bestaan.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: -	
Bank- en postvoorziening: +/-	
Openbaar vervoer: +/-	
Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-	De hoeveelheid leegstand is door het slopen van woningen regelen. Verloedering van leegstaande woningen kan worden tegengegaan op deze manier.
Meergezinswoningen (koop/huur): +/-	
Eengezinswoningen (huur): +/-	
WOZ-waarde woningen: -	De WOZ-waarde van de bewoonde woningen zal echter niet stijgen, omdat de woningmarkt te ontspannen is om de WOZ-waarde te doen stijgen.
Financieel de meest haalbare strategie. Door leegstand te beperken blijft het dorp goed leefbaar en verloedert het niet. Het voorzieningenniveau blijft grotendeels op peil. Alleen het aantal horeca gelegenheden neemt af.	

**Interview Paul Nouwen (29-02-2012)**

<b>Trendscenario Brouwershaven</b>	
Basisschool: -	Waarschijnlijk zal er één verdwijnen vanwege het leerlingen aantal.
Supermarkt: +/-	Verwacht wordt dat de supermarkt het lastiger krijgt maar die overleeft.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	Blijven bestaan.
Ontmoetingsplaatsen: +/-	Het dorpshuis merkt de minder toeloop, maar zal blijven bestaan. Hetzelfde geldt voor de horeca.
Bank- en postvoorziening: +/-	
Openbaar vervoer: +/-	Wordt minder rendabel vanwege vergrijzing en minder mensen, maar blijft bestaan.
Eengezinswoningen (koop): -- Meergezinswoningen (koop) -- Meergezinswoningen (koop/huur):-- Eengezinswoningen (huur): --	Stevige impact want op de leegstand. Het segment is moeilijk aan te geven. De leegstand zal structureel van aard zijn.
WOZ-waarde woningen: --	De afname van 10% heeft een stevige impact op de WOZ-waarde vanwege het ontstaan van structurele leegstand.
Het trendscenario geeft voornamelijk een negatieve tendens aan op de woningmarkt. Het huidige voorzieningen niveau zal zich redelijk kunnen handhaven. Grotere problemen worden voorzien op de woningmarkt waar structurele leegstand zal ontstaan. Als gevolg daarvan zal de gemiddelde WOZ-waarde van de woningen gaan dalen.	

<b>Scenario Offensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/-	De kans is groter dat beide scholen open kunnen blijven als er nieuwe gezinnen met kinderen naar Brouwershaven worden getrokken.
Supermarkt: +/-	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: +/-	
Bank- en postvoorziening: +/-	

<p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand: eengezinswoningen (koop): +/- Meergezinswoningen (koop/huur): +/- Eengezinswoningen (huur): +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/-</p>	<p>Vraag en aanbod worden met elkaar in evenwicht gebracht. Structurele leegstand in de woningvoorraad zal niet optreden.</p> <p>WOZ-waarde blijft gelijk.</p>
<p>Het bestrijden van krimp in Brouwershaven begint bij het vinden van een economische basis voor het gebied. In het geval van Brouwershaven zal dat het toerisme zijn. Op korte termijn moet er een ruimtelijke strategie worden geformuleerd met een sterke economische oriëntatie. Ruimtelijk beleid zal sterk sturen op het creëren van een goed vestigingsklimaat voor ondernemers op het gebied van toerisme. Op het moment dat er een economische impuls aan het gebied gegeven kan worden moet dit worden gefaciliteerd door het herstructureren van de woningmarkt en eventueel het uitbreiden van de huidige voorzieningen.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
<p>Basisschool: -</p> <p>Supermarkt: +/-</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand van :eengezinswoningen (koop): +/- Meergezinswoningen (koop/huur): +/- Eengezinswoningen (huur): +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/-</p>	<p>Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.</p> <p>De hoeveelheid leegstand is door het slopen van woningen regelen. Verloedering van leegstaande woningen kan worden tegengegaan op deze manier.</p> <p>De WOZ-waarde van de bewoonde woningen zal echter niet stijgen, omdat de woningmarkt te ontspannen is om de WOZ-waarde te doen stijgen. De waarde zal een dip kennen en vervolgens stijgen naar het oude niveau omdat vraag en</p>

	aanbod in evenwicht zijn.
Op korte termijn moet een actief beleid worden gevoerd om slecht verkoopbare/verhuurbare woningen uit de woningvoorraad te nemen. Hetgeen moet leiden tot het gezond houden van de woningen die wel bewoond zijn.	

<b>Scenario trend Schoondijke</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	Krijgt het lastig maar blijft naar verwachting open.
Zorgvoorzieningen (fysio):	Geen uitspraak, kan geen gefundeerde inschatting worden gemaakt.
Ontmoetingsplaatsen: -	Het hotel/restaurant gaat waarschijnlijk weg, de snackbar zal blijven bestaan.
Bank- en postvoorziening: +/-	Blijft geïntegreerd bij de supermarkt.
Openbaar vervoer: +/-	De twee lijnen zullen blijven ivm de aanbestedingseisen.
Leegstand eengezinswoningen (koop): -- Meergezinswoningen (koop/huur): -- Eengezinswoningen (huur): --	De leegstand zal vooral voelbaar zijn in de goedkope rij-, hoek-, en eindwoningen.
WOZ-waarde woningen: -	De WOZ-waarde van woningen zal verder dalen Vanwege de structurele leegstand die zal ontstaan door een daling van het aantal huishoudens.
Als de demografische tendens wordt doorgetrokken tot 2025, dan zullen allereerst gevolgen merkbaar zijn op de woningmarkt. Het gevolg die zichtbaar wordt is structurele leegstand van incurante, onverkoopbare woningen. Het voorzieningenniveau zal in Schoondijke voor een groot gedeelte op peil blijven. Echter van de horecavoorzieningen (hotel/restaurant) wordt verwacht dat ze in 2025 niet meer bestaan. De grootste ruimtelijke beleidsopgave speelt met name op de woningmarkt.	

<b>Scenario Offensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	De supermarkt krijgt het moeilijk maar blijft bestaan.

Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts):	Zie trendscenario
Ontmoetingsplaatsen: -	Zie trendscenario
Bank- en postvoorziening: +/-	Zie trendscenario
Openbaar vervoer: +/-	Zie trendscenario
Leegstand eengezinswoningen (koop): -- Meergezinswoningen (koop/huur): - Eengezinswoningen (huur): -	Bij gebrek aan vraag zal de leegstand van woningen zich conform het trendscenario ontwikkelen. Wellicht vergroten door een groter aantal woningen.
WOZ-waarde woningen: --	WOZ-waarde van woningen zal zich bij een offensieve strategie ontwikkelen conform het trendscenario vanwege het gebrek aan de vraag naar woningen.
<p>De kans dat nieuwe bewoners alleen worden getrokken naar Schoondijke is niet groot. Immers dit hangt samen met meer factoren dan alleen een ruime woning op een grote kavel. De afwezigheid van werkgelegenheid en de vraag of er voldoende faciliteiten zijn voor opgroeiende kinderen zal enorm meespelen in de afweging naar een dorp als Schoondijke te verhuizen. Buiten de agrarische functie heeft Schoondijke geen andere economische functie. Mogelijkheden voor het creëren van een economische impuls zijn er niet of nauwelijks. Daarmee is dit niet het wenselijke scenario.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/-	Beide scholen blijven open er is voldoende potentieel.
Supermarkt: +/-	De supermarkt krijgt het moeilijk maar blijft bestaan.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	Zie trendscenario
Ontmoetingsplaatsen: -	Zie trendscenario
Bank- en postvoorziening: +/-	Zie trendscenario

<p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-  Meergezinswoningen (koop/huur): +/-  Eengezinswoningen (huur): +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: -</p>	<p>Zie trendskenario</p> <p>De hoeveelheid leegstand is door het slopen van woningen regelen. Verloedering van leegstaande woningen kan worden tegengegaan op deze manier.</p> <p>De WOZ-waarde van de bewoonde woningen zal echter niet stijgen, omdat de woningmarkt te ontspannen is om de WOZ-waarde te doen stijgen. De waarde zal een dip kennen en vervolgens stijgen naar het oude niveau omdat vraag en aanbod in evenwicht zijn.</p>
<p>Financieel de meest haalbare strategie. Door leegstand te beperken blijft het dorp goed leefbaar en verloedert het niet. Het voorzieningenniveau blijft grotendeels op peil. Alleen het aantal horeca gelegenheden neemt af. De invulling van ruimtelijke beleid op korte termijn zou zijn dat er actief incurante woningen uit de woningvoorraad worden genomen om verloedering en structurele leegstand tegen te gaan.</p>	

**Interview Femke Verwest (02-03-2012)**

<b>Trendscenario Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/- tot -	<p>De afname van deze voorzieningen hangt niet alleen samen met krimp maar ook zeer sterk met een verbeterde mobiliteit en ander consumenten gedrag!</p> <p>Leegstand zal het eerst optreden in de voorraad (sociale) huurwoningen. In de koopsector zal eerst de verkooptijd van een woning langer worden. Vervolgens ontstaat ook in dit segment structurele leegstand.</p> <p>Vanwege een scheve vraag- aanbod verhouding zal de WOZ-waarde van de woningen een dalende tendens laten zien.</p>
Supermarkt: +/- tot -	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: +/-	
Bank- en postvoorziening: +/-	
Openbaar vervoer: +/-	
Leegstand in:	
Eengezinswoningen (koop): -	
Meergezinswoningen (koop): -	
Meergezinswoningen (koop/huur): --	
Eengezinswoningen (huur): --	
WOZ-waarde woningen: -	

**Scenario Offensieve strategie Brouwershaven**

Basisschool: +/-	
Supermarkt: +/- tot -	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: +/-	
Bank- en postvoorziening: +/-	



<p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand in:  Eengezinswoningen (koop): --  Meergezinswoningen (koop): --  Meergezinswoningen (huur): --  Eengezinswoningen (huur): --</p> <p>WOZ-waarde woningen: --</p>	<p>Een anticyclisch woningmarktbeleid door middel van nieuwbouw van woningen en marketing versterkt alleen maar de negatieve effecten van demografische krimp. Door grote concurrentie van andere gemeenten en regionale concurrentie is het erg lastig nieuwe mensen te trekken.</p> <p>Door een nog groter aanbod en een stabiel blijvende vraag zal de WOZ-waarde alleen maar meer afnemen.</p>
<p>Op korte termijn betekent het initiëren van een offensieve strategie dat er een doelgroep moet worden gekozen die zich in Brouwershaven moeten gaan vestigen. Vervolgens moet er een marketing campagne moet worden gestart om nieuwe bewoners te interesseren voor Brouwershaven. Daarnaast zullen nieuwe woningen gebouwd moeten worden die passen bij de wensen van deze tijd en de gekozen doelgroep. Naast een ruimtelijke strategie moet er ook een economische strategie worden geformuleerd om bewoners te trekken. Als er niet genoeg werkgelegenheid in de nabije omgeving van Brouwershaven is, zullen potentiële bewoners minder snel voor Brouwershaven als woonplaats kiezen.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
<p>Basisschool: +/-</p> <p>Supermarkt: +/- tot -</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand in:  Eengezinswoningen (koop): - tot +/-</p>	<p>Het volgen van cyclisch beleid kan zorgt ervoor dat de "mis match" tussen</p>

<p>Meergezinswoningen (koop): - tot +/-  Meergezinswoningen (huur): - tot +/-  Eengezinswoningen (huur): - tot +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/-</p>	<p>woningvraag en woningaanbod wordt rechtgetrokken. Daarmee zal er veel minder structurele leegstand zijn in het dorp en daarmee ook minder verloedering.</p> <p>Binnen deze strategie zal de WOZ-waarde stabiliseren. Immers vraag en aanbod zijn in evenwicht.</p>
<p>Op korte termijn betekent dat het ruimtelijk beleid gericht moet zijn op herstructureren en sloop. Dit moet zsm worden gestart. Enerzijds houdt het de fysieke omgeving leefbaarder dan wanneer niet snel wordt ingegrepen. Daarmee zou het een dempend effect kunnen hebben op krimp omdat mensen minder genoodzaakt zijn om te verhuizen. Bovendien zullen woningen waardevaster worden.</p>	

<b>Scenario trend Schoondijke</b>	
<p>Basisschool: +/- tot -</p> <p>Supermarkt: +/</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand in:  Eengezinswoningen (koop): --  Meergezinswoningen (koop): --  Meergezinswoningen (huur): --  Eengezinswoningen (huur): --</p> <p>WOZ-waarde woningen: --</p>	<p>De ontwikkeling van de woningmarkt van Schoondijke loopt gelijk aan die van Brouwershaven. Het verschil tussen de twee dorpen is dat hier nog minder vraag naar woningen is dus de leegstand sneller zal toenemen en de WOZ-waardes meer zullen afnemen.</p>

<b>Scenario Offensieve strategie Schoondijke</b>	
<p>Basisschool: +/-</p> <p>Supermarkt: +/-</p>	

<p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: +/-</p> <p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand in:  Eengezinswoningen (koop):--  Meergezinswoning (koop):--  Meergezinswoningen (huur): --  Eengezinswoningen (huur): --</p> <p>WOZ-waarde woningen: --</p>	<p>Een anticyclisch woningmarktbeleid door middel van nieuwbouw van woningen en marketing versterkt alleen maar de negatieve effecten van demografische krimp. Door grote concurrentie van andere gemeenten en regionale concurrentie is het erg lastig nieuwe mensen te trekken.</p> <p>Door een nog groter aanbod en een stabiel blijvende vraag zal de WOZ-waarde alleen maar meer afnemen.</p>
<p>Op korte termijn betekent het initiëren van een offensieve strategie dat er een doelgroep moet worden gekozen die zich in Brouwershaven moeten gaan vestigen. Vervolgens moet er een marketing campagne moet worden gestart om nieuwe bewoners te interesseren voor Brouwershaven. Daarnaast zullen nieuwe woningen gebouwd moeten worden die passen bij de wensen van deze tijd en de gekozen doelgroep. Naast een ruimtelijke strategie moet er ook een economische strategie worden geformuleerd om bewoners te trekken. Als er niet genoeg werkgelegenheid in de nabije omgeving van Schoondijke is, zullen potentiële bewoners minder snel voor Schoondijke als woonplaats kiezen. De economische basis van Schoondijke is voornamelijk agrarisch en het zal moeilijk zijn om een tweede pijler daarnaast te vinden om werkgelegenheid te vergroten.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Schoondijke</b>	
<p>Basisschool: +/-</p> <p>Supermarkt: +/-</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: -</p>	

<p>Bank- en postvoorziening: +/-</p> <p>Openbaar vervoer: +/-</p> <p>Leegstand in:  Eengezinswoningen (koop): +/- tot -  Meergezinswoningen (koop): +/- tot -  Meergezinswoningen (huur): +/- tot -  Eengezinswoningen (huur): +/- tot -</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/-</p>	<p>Het volgen van cyclisch beleid kan zorgt ervoor dat de “mis match” tussen woningvraag en woningaanbod wordt rechtgetrokken. Daarmee zal er veel minder structurele leegstand zijn in het dorp en daarmee ook minder verloedering.</p> <p>Binnen deze strategie zal de WOZ-waarde stabiliseren. Immers vraag en aanbod zijn in evenwicht.</p>
<p>Op korte termijn betekent dat het ruimtelijk beleid gericht moet zijn op herstructureren en sloop. Dit moet zsm worden gestart. Enerzijds houdt het de fysieke omgeving leefbaarder dan wanneer niet snel wordt ingegrepen. Daarmee zou het een dempend effect kunnen hebben op krimp omdat mensen minder genoodzaakt zijn om te verhuizen. Bovendien zullen woningen waardevaster worden.</p>	

**Interview Dick van der Wouw (07-03-2012)**

<b>Trendscenario Brouwershaven</b>	
Basisschool: -	Door het afnemende aantal kinderen is de verwachting dat één van de twee scholen moet sluiten
Supermarkt: +/-	De supermarkt zal blijven bestaan vanwege het toerisme
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): -	De huisarts zal verdwijnen, de fysio zal blijven
Ontmoetingsplaatsen: +/-	Zolang het dorps huis gebruikt wordt, zal hij open blijven. Horeca zal blijven dankzij het toerisme
Bank- en postvoorziening: -	Het zal waarschijnlijk worden beperkt tot het minimum.
Openbaar vervoer: -	Bij gebruik zal het openbaar vervoersysteem worden geherstructureerd. Op de lange termijn zullen lijnen verdwijnen uit Brouwershaven.
Eengezinswoningen (koop): -	
Meergezinswoningen (koop/huur): -	
Eengezinswoningen (huur): -	
WOZ-waarde woningen:	De historische kern van Brouwershaven zal weinig last hebben van leegstand. De naoorlogse woningen van Brouwershaven zullen gevoeliger zijn voor leegstand en verloedering
	Nauwelijks een uitspraak over mogelijk

<b>Scenario Offensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: -	Het leerlingenpotentieel blijft onvoldoende
Supermarkt: +/-	De supermarkt drijft op toerisme en zal dat blijven doen.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): -	De huisarts zal evengoed verdwijnen uit Brouwershaven.
Ontmoetingsplaatsen: +/-	Blijft voorlopig in Brouwershaven bestaan

Bank- en postvoorziening: -	Zal tot een minimum worden beperkt
Openbaar vervoer: -	Zie trendscenario
Leegstand eengezinswoningen (koop): - Meergezinswoningen (koop/huur): - Eengezinswoningen (huur): -	Het louter bijbouwen van nieuwe woningen levert evengoed leegstand op in de niet courante woningen. Alleen bijbouwen heeft in dat opzicht een averechts effect.
WOZ-waarde woningen: + tot +/-	Zal zich stabiliseren tot iets groeien
Een offensieve strategie moet ervoor zorgen dat het dorp er welvarend uit ziet. De historische kwaliteit gecombineerd met het goede wonen. Dit betekent sloop van incurante woningen en de bouw van nieuwe, om mensen naar Brouwershaven te trekken. Immers het heeft zeker de potentie van een woondorp.	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: -	
Supermarkt: -	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts):-	
Ontmoetingsplaatsen: -	
Bank- en postvoorziening: -	
Openbaar vervoer: -	
Leegstand eengezinswoningen (koop): +/- Meergezinswoningen (koop/huur): +/- Eengezinswoningen (huur): +/-	Leegstand zal meevallen want die wordt beheerst door de sloop van leegstaande woningen
WOZ-waarde woningen:	Geen uitspraak daarover te doen

<b>Scenario trend Schoondijke</b>	
Basisschool: -	
Supermarkt: nvt	Het is onduidelijk of deze wordt open gehouden als de eigenaar van de huidige supermarkt stopt.
Zorgvoorzieningen (fysio): +/-	De Fysio blijft in Schoondijke bestaan
Ontmoetingsplaatsen: +/-	Dorps huis blijft waarschijnlijk open.

Bank- en postvoorziening: -	Zal wellicht tot een minimum worden beperkt
Openbaar vervoer: -	Zal afnemen door het weinige gebruik van het openbaarvervoersysteem.
Leegstand eengezinswoningen (koop): - -	Als er geen actief ruimtelijk beleid gevoerd wordt dan is in Schoondijke grote kans op structurele leegstand en verloedering
Meergezinswoningen (koop/huur): - -	De woningen zijn namelijk niet aangepast aan de eisen van deze tijd. Veel incurante woningen in Schoondijke
Eengezinswoningen (huur): - -	
WOZ-waarde woningen: nvt	Moeilijk voorspelbaar
Schoondijke kent veel incurante woningen. Bij het niet voeren van actief beleid dan zal de fysieke leefomgeving gaan verloederen. De leefbaarheid gaat dan achteruit.	

<b>Scenario Offensieve strategie Schoondijke</b>	
Basisschool: +/-	Het voeren van een offensieven strategie heeft geen zin. Het ligt slecht, het is niet aantrekkelijk. De woningen zijn slecht.
Supermarkt: nvt	Het slopen en aantrekken van nieuwe bewoners is een schier onmogelijke opgave. Het enige wat kansrijk is, is het veranderen van de omgeving. Op korte termijn betekent dit veel sloop en de bouw van nieuwe woningen. Maar het trekken van nieuwe mensen is moeilijk.
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: +/-	
Bank- en postvoorziening: -	
Openbaar vervoer: -	
Leegstand eengezinswoningen (koop): - -	
Meergezinswoningen (koop/huur): - -	
Eengezinswoningen (huur): - -	

WOZ-waarde woningen: nvt	

<b>Scenario Defensieve strategie Schoondijke</b>	
Basisschool: +/-	Defensieve strategie betekent slopen maar wil dat goed gebeuren en een positief effect hebben dan moet 25% van de woningvoorraad worden gesloopt. Anders veel verloedering en leegstand.
Supermarkt: nvt	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: -	
Bank- en postvoorziening: -	
Openbaar vervoer: -	
Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-	
Meergezinswoningen (koop/huur): +/-	
Eengezinswoningen (huur): +/-	
WOZ-waarde woningen: nvt	



## Interview Bert van Ogtrop (08-03-2012)

<b>Trendscenario Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/- tot -	<p>Bewoners zijn bereid ver te gaan voor het open houden van een basisschool. Volgens de richtlijnen mogen er twee open blijven, maar het is de vraag of dat gebeurt omdat de kwaliteit eronder zal lijden.</p> <p>Huisarts zal worden gecentraliseerd in Zierikzee</p> <p>Ontmoetingsplaatsen zullen open blijven, grotendeels door de recreatiesector.</p> <p>Door autonome processen zullen post en pin voorzieningen niet meer nodig zijn en daarmee verdwijnen. Dit komt echter niet door krimp.</p> <p>Door afname van het gebruik zullen de lijnen onrendabel worden. Ze zullen worden vervangen door buurtbusjes, of bustaxi's.</p> <p>Afname van het aantal woningen zal wellicht leiden tot een verhoogde leegstand vooral in de particuliere sector.</p> <p>De WOZ zal dalen conform de landelijke trend</p>
Supermarkt: -	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): -	
Ontmoetingsplaatsen: +/-	
Bank- en postvoorziening: - -	
Openbaar vervoer: -	
Eengezinswoningen (koop): -	
Meergezinswoningen (koop/huur): +/-	
Eengezinswoningen (huur): +/-	
WOZ-waarde woningen: +/- tot -	

<b>Scenario Offensieve strategie Brouwershaven</b>	
Basisschool: +/- tot -	
Supermarkt: -	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): -	
Ontmoetingsplaatsen: -	

<p>Bank- en postvoorziening: - -</p> <p>Openbaar vervoer: -</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): - -</p> <p>Meergezinswoningen (koop): - -</p> <p>Meergezinswoningen (huur): - -</p> <p>Eengezinswoningen (huur): - -</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/- (-)</p>	<p>Als deze strategie slaagt in Brouwershaven dan zal de WOZ-waarde stabiel blijven.</p> <p>Leegstand zal echter ontstaan in het incurante deel van de woningmarkt.</p> <p>Voornamelijk particuliere eengezinswoningen</p>
<p>Op korte termijn moeten de kwaliteiten van de het dorp worden gedefinieerd. Vervolgens moet de uitstraling verbeterd worden. Sterker maken wat al sterk is. Het belangrijkste is het specifieke imago en de identiteit van Brouwershaven.</p>	

<b>Scenario Defensieve strategie Brouwershaven</b>	
<p>Basisschool: +/- tot -</p> <p>Supermarkt: -</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): -</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: -</p> <p>Bank- en postvoorziening: - -</p> <p>Openbaar vervoer: -</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-</p> <p>Meergezinswoningen (koop/huur): +/-</p> <p>Eengezinswoningen (huur): +/-</p> <p>WOZ-waarde woningen: +/-</p>	<p>De leegstand van woningen zal veel minder bestaan en verloedering zal beperkt blijven omdat er een nieuw evenwicht op de woningmarkt ontstaat.</p> <p>De WOZ-waarde van de overige voorraad</p>

	daalt niet door de demografisch krimp maar conform de 'landelijke trend'/ de lijn die de WOZ had gehad zonder demografische krimp.
<p>De overheid heeft in dit scenario twee verantwoordelijkheden. Ten eerste moet de verloedering worden tegen gegaan, op korte termijn. Dat betekent actief woningen uit de markt nemen om op deze manier verloedering tegen te gaan. In geval van particulier bezit moet de eigenaar op zijn verantwoordelijk worden gewezen. Bij structurele leegstand moet het uitnemen wellicht mogelijk zijn dmv een gemeentelijke verordening.</p> <p>De tweede verantwoordelijkheid is tav voorzieningen als onderwijs, zorg. Voor deze voorzieningen draagt de overheid een verantwoordelijkheid. Het devies is indien nieuwbouw nodig is, of wanneer de huidige situatie verandert omdat er een school moet sluiten, is het raadzaam om te denken over integratie van deze voorzieningen in een multifunctioneel gebouw (dorpsservicepunt). Een school met theater, een punt voor bloedprikken, onderwijs en ontmoetingsplek. Op deze manier is de gemeenschap voorzien van de primaire voorzieningen van de overheid.</p>	

<b>Scenario trend Schoondijke</b>	
Basisschool: +/-	Bewoners zijn bereid ver te gaan voor het open houden van een basisschool. Volgens de richtlijnen mogen er twee open blijven, maar het is de vraag of dat gebeurt omdat de kwaliteit eronder zal lijden.
Supermarkt: +/-	Red het waarschijnlijk, op de lange termijn (na 2025) zal het wellicht worden opgelost door een bezorgservice en bestellen via internet. Dit is echter een autonoom proces, dat met krimp is te combineren.
Zorgvoorzieningen (fysio): +/-	De Fysio zal blijven in Schoondijke
Ontmoetingsplaatsen: -	Horeca zal het moeilijk krijgen. De functie van het dorps huis zal veranderen
Bank- en postvoorziening: - -	Door autonome processen zullen post en pin voorzieningen niet meer nodig zijn en daarmee verdwijnen. Dit komt echter niet door krimp.
Openbaar vervoer: -	Door afname van het gebruik zullen de lijnen onrendabel worden. Ze zullen worden vervangen door buurtbusjes, of bustaxi's.
Leegstand eengezinswoningen (koop): - -	
Meergezinswoningen (Koop): - -	Afname van het aantal woningen zal wellicht leiden tot een verhoogde leegstand
Meergezinswoningen (huur): -	

<p>Eengezinswoningen (huur): -</p> <p>WOZ-waarde woningen: -</p>	<p>vooral in de particuliere sector. Het eerste zal de leegstand toeslaan in de eengezinswoningen. Hier tredt dn verpaupering en verloedering op.</p> <p>De WOZ zal dalen conform de landelijke trend</p>
--	---

<b>Scenario Offensieve strategie Schoondijke</b>	
<p>Basisschool: +/- tot -</p> <p>Supermarkt: +/-</p> <p>Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-</p> <p>Ontmoetingsplaatsen: -</p> <p>Bank- en postvoorziening: -</p> <p>Openbaar vervoer: -</p> <p>Leegstand eengezinswoningen (koop): - -</p> <p>Meergezinswoningen (koop/huur): - -</p> <p>Eengezinswoningen (huur): - -</p> <p>WOZ-waarde woningen: - -</p>	<p>Als deze strategie slaagt in Schoondijke dan zal de WOZ-waarde stabiel blijven. Leegstand zal echter ontstaan in het incurante deel van de woningmarkt. Voornamelijk particuliere eengezinswoningen. De kans dat de strategie slaagt in Schoondijke is echter gering. Dit komt door het gebrek aan uitstraling en identiteit. Het dorp ken weinig ruimtelijke kwaliteit. Het gevolg van deze strategie is een sterker dalende WOZ-waarde en nog meer leegstand. Het uitvoeren van de strategie brengt dus een groot risico met zich mee.</p>

<b>Scenario Defensieve strategie Schoondijke</b>	
Basisschool: +/- tot -	
Supermarkt: +/-	
Zorgvoorzieningen (fysio en huisarts): +/-	
Ontmoetingsplaatsen: -	
Bank- en postvoorziening: - -	
Openbaar vervoer: -	
Leegstand eengezinswoningen (koop): +/-	De leegstand van woningen zal veel minder bestaan en verloedering zal beperkt blijven omdat er een nieuw evenwicht op de woningmarkt ontstaat.
Meergezinswoningen (koop/huur): +/-	
Eengezinswoningen (huur): +/-	
WOZ-waarde woningen: +/-	De WOZ-waarde van de overige voorraad daalt niet door de demografisch krimp maar conform de 'landelijke trend' / de lijn die de WOZ had gehad zonder demografische krimp.
<p>De overheid heeft in dit scenario twee verantwoordelijkheden. Ten eerste moet de verloedering worden tegen gegaan, op korte termijn. Dat betekent actief woningen uit de markt nemen om op deze manier verloedering tegen te gaan. In geval van particulier bezit moet de eigenaar op zijn verantwoordelijk worden gewezen. Bij structurele leegstand moet het uitnemen wellicht mogelijk zijn dmv een gemeentelijke verordening.</p> <p>De tweede verantwoordelijkheid is tav voorzieningen als onderwijs, zorg. Voor deze voorzieningen draagt de overheid een verantwoordelijkheid. Het devies is indien nieuwbouw nodig is, of wanneer de huidige situatie verandert omdat er een school moet sluiten, is het raadzaam om te denken over integratie van deze voorzieningen in een multifunctioneel gebouw (dorpsservicepunt). Een school met theater, een punt voor bloedprikken, onderwijs en ontmoetingsplek. Op deze manier is de gemeenschap voorzien van de primaire voorzieningen van de overheid.</p>	

## Colofon

# EEN SCENARIOSTUDIE NAAR DE EFFECTEN VAN BELEIDSSTRATEGIEËN OP DE LEEFBAARHEID IN KLEINE KERNEN IN ZEELAND

### **OPDRACHTGEVER:**

Arcadis en Universiteit Utrecht

### **STATUS:**

Definitief

### **AUTEUR:**

G J Dral BSc

### **GECONTROLEERD DOOR:**

Marjolein Fick  
Tejo Spit

### **VRIJGEGEVEN DOOR:**

23 mei 2012

ARCADIS NEDERLAND BV  
Utopialaan 40-48  
Postbus 1018  
5200 BA 's-Hertogenbosch  
Tel 073 6809 211  
Fax 073 6144 606  
www.arcadis.nl  
Handelsregister 9036504

©ARCADIS. Alle rechten voorbehouden. Behoudens uitzonderingen door de wet gesteld, mag zonder schriftelijke toestemming van de rechthebbenden niets uit dit document worden verveelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, digitale reproductie of anderszins.